

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

ČEŠTÍ TRANSLÁTOŘI PŘI ČESKÉM GUBERNIU V PRAZE V 18. STOLETÍ

Vedoucí práce: PhDr. et Dr. phil. Ivo Cerman, Ph.D.
Autor práce: Bc. Jana Psotková
Studijní obor: Učitelství českého jazyka a literatury pro střední školy –
Učitelství dějepisu pro střední školy
Ročník: 3. nMgr.

2014

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Třeboň 15. dubna 2014

.....
Bc. Jana Psotková

Poděkování

Za vstřícnost při vedení této diplomové práce a cenné rady bych na tomto místě chtěla poděkovat především PhDr. et Dr. phil. Ivo Cermanovi, Ph.D. Za ochotu při konzultaci zde uvedených jazykových rozborů také děkuji doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., odbornici na historickou jazykovědu. Můj dík samozřejmě také patří personálu badatelný prvního oddělení Národního archivu České republiky na třídě Milady Horákové v Praze 6, Dejvicích, a rovněž pracovníkům Státního oblastního archivu v Třeboni, od nichž se mi během realizovaného výzkumu vždy dostávalo laskavé pomoci. V neposlední řadě děkuji také své někdejší spolužačce Mgr. Michaele Trnkové za pomoc s jazykovou korekturou textu mé práce.

Anotace

Ústředním tématem předkládané diplomové práce je úřad českého translátora, který byl zřízen roku 1749 spolu s instancí *reprezentace a komory*. Na prvním místě si klade tato práce za cíl přiblížit čtenáři smysl tohoto úřadu, zdůvodnit jeho existenci, popsat jeho historii a zhodnotit jeho význam v kontextu dobových souvislostí druhé poloviny 18. století. Práce přitom zasahuje jak do oblasti historické vědy, v jejímž rámci přibližuje dějiny daného úřadu i postavení tereziánského a josefinského úředníka obecně, tak do oblasti jazykovědné, kde se jednak zabývá administrativní funkcí českého jazyka v období 18. století a jeho kvalitativní úrovní, jednak nově objevenou obranou češtiny pocházející z pera Matěje Rudolfa Blažeje, prvního známého českého translátora při *reprezentaci a komoře*.

V úvodu práce je nastíněn stav českého jazyka a jeho uplatnění v administrativní funkci během 18. století, po čemž následuje stručný přehled bádání k tématům jednotlivých kapitol práce. Její struktura je dále rozčleněna do tří kapitol. První z nich věnuje pozornost vývoji nejvyšších českých zemských správních úřadů, při nichž německo-čeští translátoři plnili své povinnosti. Klíčová je druhá kapitola, popisující význam a historii translátorského úřadu, s důrazem na co nejbližší charakteristiku osobností jednotlivých překladatelů. Jako konkrétní příklad textové produkce vzniklé z činnosti translátorského úřadu je zde nakonec prostřednictvím třetí kapitoly analyzována uvedená Blažejova obrana českého jazyka, která je zajímavá především jako doklad počínajícího národního obrození.

Annotation

This M.A. thesis deals with the office of the Czech translator at the local government in Prague, which was established in 1749 as a part of the *Repräsentation und Kammer*. The first aim of our work is to describe and explain the agenda of this department, assess its activities within the contemporary context and justify its establishment. In doing so, we contribute to the historical research by describing the situation of the officials at the time of Maria Theresa and Joseph II, and furthermore we contribute also to the linguistical research by studying the role of Czech in the administration in 18th century.

The introduction describes the situation of Czech language in the 18. century and analyzes the state of research. The further text is divided into three chapters. The first one shows the development of Bohemian local government in Prague where Czech translators were working. The most important part of the work is the second chapter, which expounds the history of the translator's office and provides biographies of individual translators. The third chapter presents the Apology of Czech written by the first known translator Matěj Rudolf Blažej which is interesting for us as an example of texts produced by the office in the 18th century and as a contribution to the Czech National Revival.

Obsah

1	ÚVOD.....	8
1.1	Čeština jako úřední jazyk v 18. století	8
1.2	Přehled dosavadního bádání k jednotlivým tématům	14
2	VZNIK A VÝVOJ ČESKÉHO ZEMSKÉHO GUBERNIA V PRAZE.....	24
2.1	České zemské místodržitelství (1577 – 1749).....	25
2.2	Česká královská deputace (1748 – 1749)	26
2.3	Reprezentace a komora (1749 – 1763).....	27
2.4	České gubernium.....	29
2.5	Kariéra guberniálního úředníka v tereziánské a josefínské době	34
3	ČEŠTÍ TRANSLÁTOŘI PŘI ČESKÉM GUBERNIU V PRAZE V 18. STOLETÍ.....	39
3.1	Funkce českého translátora.....	39
3.2	Matěj Rudolf Blažej	44
3.3	Jan Nepomuk Kříž	47
3.4	František Karel Štamperský	48
3.5	Rudolf z Freuenwaldu.....	51
3.6	Konkurz na místo translátora z roku 1784.....	52
3.6.1	Zkušební překlad Františka Jana Tomsy	56
3.6.2	Zkušební překlad Antonína Ondráka	58
3.6.3	Zkušební překlad Františka Čapka	62
3.6.4	Srovnání překladů	65
3.6.5	Výsledek konkurzu	66
3.6.6	Žádost Václava Matěje Krameria	68
3.7	František Čapek	68
3.7.1	Čapkova zkouška rychlosti guberniálního archivu.....	69
3.7.2	Čapek guberniálním archivářem.....	71

3.7.3	Čapek jako translátor	73
3.7.4	Poslední léta Čapkova života	76
4	NÁVRH NA POVZNESENÍ ČESKÉHO JAZYKA OD MATĚJE RUDOLFA BLAŽEJE	78
4.1	Žánr obran českého jazyka a národnosti.....	78
4.1.1	Obrany českého jazyka ze 17. a 18. století	80
4.1.1.1	Barokní obrany	80
4.1.1.2	Osvícenské obrany	88
4.2	Návrh na povznesení českého jazyka od Matěje Rudolfa Blažeje.....	95
5	ZÁVĚR	110
	SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	113
	A. Nevydané prameny	113
	B. Dobové tisky a edice pramenů	115
	C. Sekundární literatura	117
	D. Internetové zdroje	124
	SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	125
	SEZNAM PŘÍLOH.....	126

1 Úvod

1.1 Čeština jako úřední jazyk v 18. století

Období 18. století v českých zemích bývá často charakterizováno výrazným ústupem českého jazyka z mnoha jeho pozic období předbělohorského,¹ kterýžto stav byl způsoben z velké většiny právě nepříznivými vlivy následujícími po přelomovém roce 1620. Velmi oslabena byla hlavně pozice českého spisovného jazyka, protože během emigračních vln v první polovině 17. století po bitvě na Bílé hoře opustily Čechy hlavně ty společenské vrstvy, díky nimž se především uplatňovaly nejdůležitější funkce spisovné češtiny (národní šlechta, měšťané, vrstva vzdělanců a intelektuálů, spisovatelé). Příchozí šlechtické rody pak neměly o domácí kulturní tradice žádný zájem, proto se pokračovatelům v náročné literární tvorbě nedostávalo potřebného zázemí, čímž tvorba pomalu ustávala, a to až do té míry, že v 18. století vzniklo z hlediska české literatury jakési vakuum.² Tím, že čeština ztratila potenciální autory nových českých knih, nemohla být totiž udržována a obnovována kodifikace spisovného českého jazyka a až do posledních desetiletí 18. století, tedy po téměř 200 let tak jeho norma zůstávala v zásadě neměnná a jejím základem byl bratrský pravopis 16. století.³

¹ Zvláště publikace doby obrozenecké a nacionalismem ovlivněné odborné publikace období druhé poloviny 19. i celého 20. století často mluví o 18. století ve vztahu k českému jazyku přímo jako o *období úpadkovém*. Tento zjednodušující pohled však nevystihuje podstatu tehdejšího vývoje. V ostatních oblastech kulturního života totiž o úpadku mluvit nelze – po zotavení českých zemí z následků třicetileté války dochází mimo jiné k rozkvětu architektury, výtvarného umění a na vrchol se dostává také česká barokní hudba. Proto zde budeme v souladu s aktuálním stavem bádání o českém jazyce v tomto období mluvit pouze o jeho ústupu z některých jeho funkcí a pozic. Více o této problematice srov. Dušan ŠLOSAR – Radoslav VEČERKA – Jan DVOŘÁK – Petr MALČÍK, *Spisovný jazyk v dějinách společnosti*, Brno 2009, s. 91 – 92.

² Jan MUKAŘOVSKÝ – Josef HRABÁK (edd.), *Dějiny české literatury. Starší česká literatura*, Praha 1959, s. 455; Jiří POKORNÝ, *Česká literární kultura*, in: Josef Petráň (ed.), *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 240 - 249.

³ Základem bratrského pravopisu se stala tzv. *náměštšská mluvnice* vydaná roku 1533 pod názvem *Grammatyka Česká*, přesněji řečeno její první část *Ortographia*, tj. „*způsob správného psání, a z toho i čtení*“, jejímiž autory byly Václav Beneš Optát a Petr Gzel. Bratrský pravopis převzal hlavní rysy Husova pravopisu diakritického s minimálními změnami. Přestože z diakritického pravopisu zachoval značení měkkých samohlásek diakritickým znaménkem, tentokrát ne tečkou, ale háčkem (ž, č, ř...), spolu se značením dlouhých samohlásek čárkou (á, é, ú...), zachoval rovněž některé spřežky z pravopisu předdiakritického (např. pro velká písmena Cž [Č], Rž [Ř] nebo Zi + *samohláska* (Zie [Že]), pro *ff/sf* [š] nebo *die, diá, bie* ... [dě, d'á, bě...]) a ani psaní čárky nad samohláskami k označení jejich délky nijak

Ztracené funkce českého spisovného jazyka začaly být tedy postupně nahrazovány a nakonec byly úplně nahrazeny němčinou a zčásti i latinou.⁴

Ačkoliv ale český spisovný jazyk ustupoval, nemůžeme mluvit o úplném mizení češtiny, a to díky bujnému venkovskému a městskému živlu, při němž se držel a rozvíjel český mluvený jazyk a různá jeho nářečí velmi intenzivně.⁵ Ustrnutí vývoje spisovného jazyka pak zapříčinilo, že prvky mluvené řeči pronikaly i do jazyka psaného - často se zkrátka psalo, jak se vyslovovalo, čímž byla norma spisovné češtiny silně rozkolísána a každý autor, písař i tiskař v podstatě uznával jiná pravopisná pravidla.⁶ Nepřispěli k tomu ani mnozí čeští lingvisté, kteří se v dobré víře snažili celý problém vyřešit stanovením jasných mluvnických pravidel. Vzhledem k jejich množství a k odlišnosti zásad, které každý autor stanovil jinak, se však rozkolísanost normy ještě zhoršila.⁷

nevynucoval a ponechával možnost psaní dlouhých samohlásek prostřednictvím zdvojení krátké samohlásky, jako tomu bylo dříve (*aa* [á] apod.). Podle Optáta a Gzela bratrský pravopis také zjednodušil zápis dřívější dvojhlásky *ie* a *uo* podle změny jejich výslovnosti v [í] a [ú] v zápis *í* a *ú* a pro psaní *i/y* se řídil jasnými pravidly zápisu *i/j* po *č, ř, š, ž, f* a *j*, kdežto *y/ý* po *c, r, s, z, ch* a *k*, obojí pak bylo možno psát po *b, d, l, m, n, p, t, v*. Bratrský pravopis také pozměnil psaní [í], které zaznamenával jako *j*, proto se [j] muselo zapisovat jako *g* a [g] zase jako *g s háčkem*. Srov. Jaroslav PORÁK, *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1983.

⁴ František CUŘÍN, *Vývoj spisovné češtiny*, Praha 1985, s. 57 – 60; Bohuslav HAVRÁNEK, *Vývoj českého spisovného jazyka*, Praha 1979, s. 71 – 83; Miroslav KOMÁREK, *Dějiny českého spisovného jazyka*, Brno 2012, s. 33 – 37.

⁵ Na nářeční diferenciaci češtiny, jež v tomto období výrazně zesílila, lze pohlížet rovněž jako na důsledek ztráty kritéria spisovnosti a rozkolísanosti literárního úzu. Srov. Jaroslav BĚLIČ, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972; TÝŽ, *Přehled nářečí českého jazyka*, Praha 1988; František CUŘÍN a kol., *Vývoj českého jazyka a dialektologie*, Praha 1971.

⁶ Někteří lingvisté a literární vědci proto pro období 18. století přísně rozlišují úzus písařský (*pro foro interno*) a tiskařský (*pro foro externo*). Tuto terminologii poprvé uvedl Miroslav ČEJKA, *Srovnání Devotyho opisu Loutny české Adama Michny z Otradovic s původním tiskem*, in: Gertraude Zand – Jiří Holý (edd.), *Tschechisches Barock – Sprache, Literatur, Kultur. České baroko – Jazyk, literatura, kultura*, Frankfurt – Bern – New York – Paris – Wien 1999, s. 21 – 32.

⁷ Šlo především o Jiřího Konstance (*Brus jazyka českého*, 1667), Václava Jana Rosu (*Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae, quattuor partibus ... constans*, 1672), jezuitu Václava Jandyta (*Grammatica linguae boemicae methodo facili*, 1704), Pavla Doležala (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746), Maxmiliána Šimka (*Krátký vejtah všeobecné historie přirozených věcí ... a poznamenání některých českých slov, kteráž se v této knížce nacházejí*, 1778), Jana Václava Pohla (*Grammatica linguae bohemicae Oder Die Böhmische Sprach-Kunst bestehend in vier Teilen...*, 1756 a 1773; *Prawopisnost*

Jednou z nejvýznamnějších funkcí, o níž český jazyk během 18. století postupně přicházel, byla funkce administrativní - tou se také ponejvíce zabývá předkládaná diplomová práce. V roli úředního jazyka čeština zcela podle nařízení *Obnoveného zřízení zemského* díky své dosavadní tradici a vysoké úrovni koexistovala vedle němčiny ještě hluboko do 18. století. Např. až roku 1730 zmizela z desek brněnských, z opavských r. 1747 a z kroměřížských teprve r. 1762; také česká dvorská kancelář ve Vídni si až do svého zrušení r. 1749 korespondovala s pražskými královskými úřady česky a usnesení českých a moravských sněmů byla od r. 1627 (1628 pro Moravu) až do r. 1774 vydávána až na řídké výjimky zpravidla dvojjazyčně – česky a německy.⁸ Avšak zachování češtiny souviselo s konzervativním rázem celého tehdejšího systému, jemuž učinily konec až tereziánské reformy v polovině 18. století. Proto se tento český úřední jazyk nijak neobohacoval, ani nerozvíjel, skládal se jen z tradovaných formulek, čím dále tím strnulejších, a velice často do něj pronikaly germanismy, zejména vazebné (kalky německých ustálených spojení a vět). Pozoruhodné přitom je, že se čeština udržela jako správní jazyk déle ve vzdálenějších oblastech (na východní Moravě, na Lašsku či ve Slezsku), kde však začalo ve druhé polovině 18. století silně upadat povědomí spisovnosti, takže se ani zde neudržela čeština čistá a byla často prosycena místními dialektismy.⁹

Ponejvíce byla čeština z funkce administrativního jazyka v českých zemích vytlačena až vlivem vládní germanizační politiky Marie Terezie a Josefa II., která měla za cíl vytvořit jednotný rakouský národ. S cílem nastolení jediného dorozumívacího jazyka, čímž by se usnadnila především správa monarchie, postupně v této funkci nahrazovala češtinu němčina. Od druhé poloviny 18. století tak rodilý Čech např.

Řeči Čechské. Ředlně Založená, též y důkazmi obraňená k Vzitečné Potřebě cis. král. Vronjnské Wěstny Wjdenské, a weškerého obeclí wydaná, 1786) nebo Karla Hynka Tháma (*Kurzgefasste böhmische Sprachlehre nebst böhmischen, deutschen und französischen Gesprächen und Auszügen aus den besten böhmischen Schriftstellern*, 1787). Srov. Tilman BERGER, *Dobrovský und die Ortografiereformer seiner Zeit*, in: Václav Vavřínek – Hana Gladkova – Karolina Skwarska (edd.), *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavivorum. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*, Praha 2003, s. 393 – 402; Ondřej KOUPIL, *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*, Praha 2007; Jana PLESKALOVÁ – Ondřej ŠEFČÍK, *Pravopis*, in: táž – Marie Krčmová – Radoslav Večerka – Petr Karlík (edd.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Praha 2007, s. 499 – 539; R. VEČERKA – P. KARLÍK, *Mluvnictví*, in: tamtéž, s. 11 – 120.

⁸ Srov. B. HAVRÁNEK, *Vývoj*, s. 72.

⁹ D. ŠLOSAR a kol., *Spisovný jazyk*, s. 92 – 93.

nemohl předkládat na úřadech své záležitosti v češtině, ale vždy jen v německém překladu, úřední záznamy se vedly výhradně v němčině. A ačkoliv měl člověk němčiny neznalý během úředního jednání (např. soudního) právo na komunikaci prostřednictvím tlumočnicka, nedocházelo v praxi k jeho využívání.¹⁰ Ani nejvyšší český zemský úřad reprezentace a komory od svého zřízení roku 1749 již nekomunikoval ani neúřadoval na rozdíl od předcházejícího českého místodržitelství česky, ale výhradně německy. Problémy však nastávaly tam, kde šlo o širší styk s obyvatelstvem, které německý jazyk neovládalo. Zvláštní místo si proto i v této době udrželo užívání češtiny ve veřejných vyhláškách, nařízeních a proklamacích, které musely být sdělovány nejširší veřejnosti. Z tohoto důvodu byly tedy při již germanizovaných státních úřadech zřizovány alespoň funkce českých translátorů s povinností překládat německé úřední spisy určené ke zveřejnění do češtiny.

Takový úřad českého translátora byl z nezbytnosti zřízen po roce 1749¹¹ také při české reprezentaci a komoře a své pokračování našel i při později zřízeném českém guberniu. Ačkoliv se o tomto translátorském úřadu v odborné literatuře téměř nic nedočteme,¹² zaslouží si pozornost, a to hned ze dvou důvodů. Předně je ho možné vnímat jako jedinou instanci, při níž se čeština navzdory vládnímu germanizačnímu nátlaku vůbec udržela v agendě nejvyššího zemského úřadu a alespoň částečně se tak mohla uplatňovat i ve své administrativní funkci na nejvyšší zemské úrovni.¹³ Za druhé měl tento úřad význam také pro české národní obrození. Jako zájemci o jeho výkon se totiž hlásili i nejznámější čeští obrozenci. Konkurzu na českého guberniálního translátora v roce 1784 se účastnil pozdější český knihtiskař a vydavatel *C. k. vlasteneckých novin*, Václav Matěj Kramerius, a to po boku Františka Jana Tomsy, prvního reformátora českého pravopisu před Dobrovským, jehož návrhy se později uplatnily i v jazykové praxi. Mimo tyto obecně uznávané osobnosti bychom však mezi translátory našli také prozatím neznámého českého patriota z prvopočátků národního obrození, Matěje Rudolfa Blažeje, jenž horlivý cit ke své rodné zemi projevil ve svém

¹⁰ Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999, s. 132 – 133.

¹¹ Prokazatelně po roce 1749 a před rokem 1753, k němuž je již doložen první německo-český translátor při reprezentaci Matěj Rudolf Blažej (viz níže v kapitole o translátorech).

¹² Některé podrobnosti o něm uvádí pouze František ROUBÍK ve svém článku *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749 – 1790*, Sborník archivních prací (dále SAP) 19, 1969, č. 1, s. 90 – 91.

¹³ I když kvalita úřední češtiny zůstala i při tomto úřadu v souladu s výše uvedeným popisem. /řad vykonávali povětšinou guberniální úředníci vyškolení výhradně v němčině.

návrhu na pozvednutí české řeči z roku 1753.¹⁴ Tento jeho počín se přitom svou obratnou rétorikou i racionalistickým základem směle vyrovná osvícenským jazykovým obránám z osmdesátých let 18. století, a také on si proto žádá odbornou pozornost.

Z výše uvedených důvodů se také translátorskému úřadu při nejvyšší české zemské správní instanci, jeho zástupcům a dalšímu vývoji věnuje jako svému ústřednímu tématu předkládaná diplomová práce. Aspiruje přitom na předložení badatelských výsledků ve dvou základních oblastech – jazykovědné i historické. Z jazykovědného hlediska se věnuje problematice českého jazyka v administrativní funkci ve druhé polovině 18. století a na základě jazykových rozborů některých translátorských textů usiluje o bližší popsání úrovně a kvalit úřední češtiny této doby. V souvislosti s literárním bádáním dále přispívá analýzou Blažejovy obrany českého jazyka z poloviny 18. století k látce počínajícího národního obrození. Z historického hlediska se pak soustředí na problematiku státního byrokratického systému a postavení úřednictva ve druhé polovině 18. století. Protože mohl být translátorský úřad pouze vedlejším zaměstnáním, upozorňuje zde především na trend mnohoobročnictví, které bylo po materiální stránce pro udržení určitého životního standardu úřednictva této doby často nezbytné. K výběru uvedeného tématu byla autorka motivována nejen tím, že v sobě vhodně propojuje poznatky obou jí studovaných oborů, totiž české jazykovědy i historie, ale také tím, že se výzkumem českého jazyka v 18. století zabývala již dříve ve své bakalářské práci, v níž podala rozbor učebnice češtiny určené mladému knížeti Josefovi ze Schwarzenberga.¹⁵

Na prvním místě si tato diplomová práce klade za cíl celkově přiblížit úřad německo-českého translátora při vrchním českém zemském úřadu, zdůvodnit jeho existenci a zhodnotit jeho význam v kontextu dobových souvislostí. Strukturu práce tvoří tři kapitoly. První z nich je věnována vývoji nejvyšších českých zemsky-správních úřadů v tereziánské době, při nichž právě úřad translátora fungoval. V druhé kapitole, pokud to jen pramenná základna dovoluje, popisuje autorka historii translátorského úřadu a přibližuje osobnosti jednotlivých překladatelů. Pokouší se zde také zjistit

¹⁴ ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12 (28. 5. 1753).

¹⁵ Jana PSOTKOVÁ, *Výuka češtiny v rodině Jana Nepomuka ze Schwarzenbergu. Učebnice češtiny určená Josefovi ze Schwarzenbergu*, Bakalářská práce, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, České Budějovice 2011 [online]. [cit. 2014-3-13]. Dostupné z WWW: <<https://wstag.jcu.cz/StagPortletsJSR168/KvalifPraceDownloadServlet?typ=1&adipidno=22262>>.

možnou souvislost tohoto úřadu s některými jinými guberniálními funkcemi, pro jejichž výkon bylo češtiny rovněž zapotřebí, především se skupinou guberniálních cenzorů českých knih. Ve třetí a poslední kapitole pak v souvislosti s textovou produkcí translátorů autorka charakterizuje obranu českého jazyka, která pochází z pera prvního známého zástupce tohoto úřadu, Matěje Rudolfa Blažeje. Na základě analýzy cílů, argumentů a návrhů na pozvednutí českého jazyka v této obraně se autorka pokouší doplnit poznatky o dobovém náhledu na češtinu, a to i v porovnání s jinými obranami českého jazyka.

Protože diplomová práce náleží do oboru historie, užívá v ní autorka citační normu Českého časopisu historického (dále jen ČČH). Zvláště ve druhé kapitole práce jsou pro naplnění tématu nezbytné jazykovědné rozbory původních česko-jazyčných úředních textů z 18. století. Jelikož je v nich nutné rozebrat pravopis, užívá autorka pro jeho zachování při reprodukci originálních textů raději metodu transliterace, tzn. metodu věrného přepisu textu z původního písma do písma zde užívaného. V rozborech také vychází ze zásad lingvistiky a k přepisu hlásek užívá fonetický zápis prostřednictvím „hranatých“ závorek: []. Pokud čtenář v práci narazí na česko-jazyčný text, jenž by měl být reprodukcí některého písemného pramene a je přitom převeden podle současné pravopisné normy, jde vždy o pouhý překlad původního německého textu, v němž byl daný obsah zachován. Takové překlady byly pořízeny samotnou autorkou, proto pro zpřesnění raději uvádí transliterovaný originální německý text v poznámkách pod čarou čtenáři ke srovnání.

Ediční poznámka:

Pro převod českých i německých historických textů je v práci užitá transliterace. Je ponechána původní interpunkce i originální zápis velkých a malých písmen, dále také původní zápis *i/y*; v němčině jsou ponechány původní členy (nacházející se podle dnešních zásad německé gramatiky v chybném pádě), přehlásky, původní zápis *s/ss/ß* i předsazené *h* (*Theilen*). Mezi transliterací českých a německých textů jsou zde dva rozdíly – při převodu českých textů autorka zohlednila potřebu pravopisného rozboru a důsledně zachovala znak *f* pro [s], *ff* pro [š] i zápis *ů*. Protože u německých textů nejsou žádné pravopisné rozbory zapotřebí a nezáleží tedy na zohlednění užití znaku *f* nebo *s*, užívá autorka pro usnadnění čtení místo znaku *f* znak *s* a znak *ů* zjednodušuje na prosté *u*. Nemnohé zkratky byly rozepsány do hranatých závorek (*Imo [primo]*), do nichž byly zaznamenávány také autorčiny poznámky k editovanému textu. Kulaté závorky () ohraničují obsah, který do závorek umísťovali samotní autoři textů.

1.2 Přehled dosavadního bádání k jednotlivým tématům

Literatura, která by pojednávala přímo o ústředním tématu předkládané práce, tedy o úřadu translátora při českém nejvyšším zemském úřadu v 18. století, se téměř nevyskytuje. O tomto tématu nelze najít žádnou samostatnou monografii ani článek, vyskytují se pouze některé kratší zmínky v rámci tematicky jinak zaměřených textů. Největší pozornost věnoval translátorskému úřadu František Roubík, a to dvěma stranami svého výše zmíněného článku o vývoji zemské správy v Čechách ve druhé polovině 18. století.¹⁶ Dílčí informace o jednotlivých translátorech je pak možné v odborné literatuře dohledat především díky jejich druhému zaměstnání u gubernia. Tak např. František Čapek držel vedle funkce translátora od r. 1791 také funkci guberniálního archiváře, pročež o něm lze dohledat informace v pracích, které jsou tematicky zaměřeny na dějiny Národního archivu – hlavně v Kollmannových *Dějínách ústředního archivu českého státu* nebo v *Biografickém slovníku archivářů českých zemí*.¹⁷ Ve stejných publikacích se vyskytují také údaje o Antonínu Ondrákovi, který od roku 1789 působil jako správce guberniálního archivu.

Bohužel o ostatních úřednících, kteří při nejvyšším českém zemském úřadu plnili službu translátora, nelze v literatuře najít již žádné zmínky, proto jsou v předkládané práci k výzkumu v této oblasti využity především archivní prameny.

K dohledání údajů o zastoupení a obsazení úřadu v jednotlivých obdobích jsou zde na prvním místě využívány různé rukopisné seznamy úředníků místodržitelství, reprezentace a komory i gubernia. Seznam, který byl užit pro přehled o starším období a pojednává o obsazení českého místodržitelství v první polovině 18. století, byl vyhotoven Josefem Michalem Jáchymem Hronem a autorce laskavě zpřístupněn v badatelně Státního oblastního archivu v Třeboni.¹⁸ Pro období devadesátých let pak byl využit rukopisný seznam úředníků českého gubernia a pod něj spadajících krajských úřadů, který vznikl v letech 1795 – 1796 a je uložen mezi pomocnými knihami

¹⁶ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 90 – 91.

¹⁷ Josef KOLLMANN, *Dějiny ústředního archivu českého státu*, Praha 1992; Jaroslava HOFFMANNOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů českých zemí*, Praha 2000.

¹⁸ Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, pracoviště Třeboň, Rodinný archiv (dále RA) Buquoyů, inventární číslo (dále inv. č.) 849, signatura (dále sign.) 246.117, rukopisná kniha číslo (dále č.) 429: Josef Michal Jáchym HRON, *Popsání vzniku, vývoje a organizace královského českého místodržitelství a schematismus nejvyšších zemských úředníků do polovice 18. století, 1750.*

v Národním archivu v Praze.¹⁹ Jako výborný zdroj informací o obsazení jednotlivých úřadů slouží také tištěné schematismy Království českého²⁰ nebo titulární kalendáře.²¹ Užitečnou pomoc pro dohledávání jmen jednotlivých translátorů poskytují také seznamy úředníků editované a přetištěné v člancích F. Roubíka,²² které se zabývají zemskými státně-správními úřady v 18. století. Užít je zde možné také přehled nejvyšších důstojníků a úředníků vyhotovený Františkem Palackým v první polovině 19. století.²³

Konkrétní informace o osobách jednotlivých translátorů je pak možné dohledat především v archivních pramenech, jež jsou uloženy v Národním archivu při fondu České gubernium – Publicum (dále ČG-Publ.) 1748 – 1755 a 1784 – 1785, při fondu České gubernium – Contributionale (dále ČG-Contr.) 1756 – 1783 nebo České gubernium – Camerale (dále ČG-Cam.) 1816 - 1825. Nejčastějším typem archivních pramenů, které vypovídají podrobněji o jednotlivých translátorech, jsou zde přitom především jejich žádosti o uvedenou pozici, v nichž popisují svou kvalifikaci, studia a

¹⁹ Národní archiv (dále NA), České gubernium (dále ČG), Pomocné knihy, inv. č. 1560, rukopisná kniha č. 3104: *Seznam úředníků českého gubernia a českých krajských úřadů*, 1795 – 1796.

²⁰ Pro vyhotovení předložené práce autorka prozkoumala tyto: *Schematismus für das königreich Böhmeim für das Jahr 1789*, Prag 1789 [online]. [cit. 26. 2. 2014]. Dostupné z WWW: <[http://books.google.cz/Schematismus für das königreich Böhmeim für das Jahr 1789](http://books.google.cz/Schematismus_für_das_königreich_Böhmeim_für_das_Jahr_1789)>; *Schematismus für das Königreich Böhmeim 1791*, Prag 1791; *Kaiserlich-Königlicher Schematismus für das Königreich Böhmeim auf das Jahr 1795, 1796, 1797*, Prag 1795, 1796, 1797; *Schematismus für das königreich Böhmeim für das Jahr 1798*, Prag 1798 [online]. [cit. 26. 2. 2014]. Dostupné z WWW: <[http://books.google.cz/Schematismus für das königreich Böhmeim für das Jahr 1798](http://books.google.cz/Schematismus_für_das_königreich_Böhmeim_für_das_Jahr_1798)>.

²¹ Pro vyhotovení předložené práce autorka prozkoumala tyto: *Neuer Prager Titular – und Logiaments – Calendar*, Prag 1761; *Neuer Titular – und Wirtschaftskalender*, Prag 1771; *Neuer Titular und Wirtschaftskalender auf das Schaltjahr 1780*, Prag 1780.

²² *Kancelářský personál českého místodržitelství do roku 1749*, příloha článku F. ROUBÍKA, *Místodržitelství v Čechách v letech 1577 – 1749*, SAP 17, 1967, č. 2, s. 589 – 600.

Personální status schválený reskriptem z 12. července 1749; Status reprezentace a komory podle reskriptu z 20. března 1751; Status české reprezentace a komory z r. 1754; Personální a platový status českého gubernia ze 17. prosince 1763; Personální a platový status českého gubernia z r. 1773; Personální a platový status zeměpanských úřadů v Čechách od 1. srpna 1784; Seznam a obsazení komisi českého gubernia z r. 1771, přílohy článku F. ROUBÍKA, *K vývoji*, s. 162 – 186.

²³ František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I.*, Praha 1941, s. 325 – 417.

dosavadní zkušenosti a také svůj rodinný stav.²⁴ Podobný typ informací nám mohou poskytnout také rozhodnutí o přijetí daných uchazečů²⁵ nebo záznamy o konkurzech na danou pozici.²⁶

O translátorském úřadu nám také mnohé napoví vlastní textová produkce jeho jednotlivých zástupců, již lze však v Národním archivu dohledat jen zřídka. Pro zde provedený výzkum se autorce podařilo získat pouze rukopisnou obranu českého jazyka, pocházející od prvního translátora Matěje Rudolfa Blažeje,²⁷ a překlady uchazečů o translátorskou pozici z konkurzu roku 1784.²⁸

Téma vývoje nejvyšších českých zemských úřadů v 18. století, o němž zde pojednává první kapitola, je z hlediska literatury zpracováno již hojněji, avšak ani pro něj neexistují v podstatě žádné samostatné monografie, nýbrž pouze studie. Z chronologického hlediska se jako první této problematice věnoval Bohuslav Rieger, a to svými články v listu *Osvěta*²⁹ a částečně také ve své monografii *Zřízení krajské v Čechách II.*³⁰ Některé poznámky o vývoji české zemské správy v tomto období přinesl

²⁴ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 113, sign. A/1-49, žádost Františka Karla Štamperského (prosinec 1762); NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, fol. N:1384, žádost Františka Čapka (25. ledna 1784); TAMTÉŽ, fol. N:1513, žádost Františka Jana Tomsy (27. ledna 1784); TAMTÉŽ, fol. N:1690, žádost Antonína Ondráka (31. ledna 1784); TAMTÉŽ, fol. N:3696, žádost Václava Matěje Krameria (9. března 1784).

²⁵ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 235, sign. A23/1, fol. 124, rozhodnutí o přijetí Jana Nepomuka Kříže (květen 1758); NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 113, sign. A/1-49, rozhodnutí o přijetí Františka Karla Štamperského (9. prosince 1762); NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, vyhodnocení konkurzu z roku 1784 (8. března 1784).

²⁶ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, záznamy o konkurzu na translátora z roku 1784; NA, ČG-Publ. 1816 – 1825, sig. 1/145, záznamy o konkurzu na translátora z r. 1819 – 1820.

²⁷ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, Blažejův návrh na povznesení českého jazyka (28. 5. 1753).

²⁸ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, nedatovaný překlad Františka Čapka, Františka Jana Tomsy a Antonína Ondráka.

²⁹ Bohuslav RIEGER, *Dílo centralismu v 18. století*, *Osvěta* 18, 1888, č. 1, s. 1 – 13; č. 3, s. 193 – 207; č. 4, s. 289 – 305; TÝŽ, *Z germanizačního úsilí 18. věku*, *Osvěta* 17, 1887, č. 5, s. 385 – 398; č. 6, s. 497 – 514.

Tyto Riegerovy studie byly vydány také v souboru sestaveném K. Kadlecem: B. RIEGER, *Drobné spisy I – 2*, Praha 1914 – 1915.

³⁰ TÝŽ, *Zřízení krajské v Čechách II. Ústrojí správy krajské v l. 1740 – 1792*, Praha 1892, s. 315 – 348.

také Friedrich Walter,³¹ který se však soustředil spíše na vývoj rakouské ústřední správy ve Vídni. Nejpodrobněji látku o českých nejvyšších zemských tereziánských i josefinských úřadech však zpracoval F. Roubík dvěma svými již výše zmíněnými studii: první o místodržitelství a druhou o české reprezentaci a komoře a guberniu.³² Dále vznikaly pouze dílčí studie popisující fungování jedné z vybraných zemských institucí 18. století ve vztahu k jiné problematice, tak např. článek Pavla Sedláčka o konsesu nejvyšších zemských úředníků a tereziánských reformách³³ a článek Rudolfa Sanderu o guberniu ve vztahu k církevním záležitostem,³⁴ nebo články soustřeďující se na starší období místodržitelství.³⁵

Problematika českých nejvyšších úřadů v 18. století je dále také zpracována v rámci souborných prací, jež se zabývají vývojem české státní správy od jejich prvopočátků. Ústřední monografií jsou zde *Dějiny správy v českých zemích* od autorského kolektivu Jana Janáka.³⁶ Mnohé souborné monografie i skripta o vývoji státní správy pocházejí také z per odborníků na dějiny práva, Karla Schelleho³⁷ nebo Jana Kaprase.³⁸ Přehled o vývoji správy v 18. století přinášejí i některé starší souborné práce.³⁹

³¹ Friedrich WALTER, *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias 1741 – 1780*, Wien 1938; TÝŽ, *Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. 1780 – 1792*, Wien 1950.

³² F. ROUBÍK, *Místodržitelství*; TÝŽ, *K vývoji*.

³³ Pavel SEDLÁČEK, *Tereziánské reformy v 18. století a konsens nejvyšších úředníků*, Právněhistorické studie 36, 2003, s. 203 – 209.

³⁴ Rudolf SANDER, *České zemské gubernium a církevní záležitosti v době josefinské*, SAP 45, 1995, č. 1, s. 73 – 130.

³⁵ Miloslav VOLF, *Obnovení nejvyšších zemských úřadů po Bílé hoře*, SAP 27, 1977, s. 3 – 52.

³⁶ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2005, s. 29 – 229.

³⁷ Karel SCHELLE a kol., *Dějiny české veřejné správy*, Plzeň 2009; TÝŽ – Petr PRŮCHA (edd.), *Historie a současnost veřejné správy. Sborník příspěvků z vědecké konference*, Brno 1993; K. SCHELLE, *Přehled vývoje organizace veřejné správy na našem území*, in: tamtéž, s. 28 – 35; TÝŽ, *K formování moderního správního systému*, Právněhistorické studie 39, Praha 2007, s. 171 – 191.

³⁸ Jan KAPRAS, *Dějiny ústavy a správy v českém státě*, in: Československá vlastivěda 5, Praha 1931, s. 27 – 62.

³⁹ Christian D'ELVERT, *Zur österreichischen Verwaltungsgeschichte mit besonderer Rücksicht auf die Böhmischen Länder*, Brünn 1880; marxismem poznamenaná publikace Miroslava CIHLÁŘE, *K vývoji státní správy v ČSR I*, Praha 1953; skriptum Karla MALÉHO, *Vývoj správní organizace v Československu od nejstarších dob do r. 1945*, Praha 1969.

Poznání reorganizace státních orgánů v 18. století pak zprostředkovávají monografie a články věnované tereziánským a josefínským správním reformám. Zde je klíčovou monografií *Reformy Marie Terezie a Josefa II.*,⁴⁰ podrobně je tato tematika zpracována také ve druhém oddíle výše citované publikace *Počátky českého národního obrození 1770 - 1791* od autorského kolektivu Josefa Petráně. Podrobnosti přináší i další dílčí studie Pavla Běliny a Ferdinanda Menčíka.⁴¹

Nedostatečně zpracovaným tématem je v české historiografii život a postavení úřednictva v 18. století. Proto je zde vhodné využít především zahraniční publikace, zejména pak v rámci rakouské vědy, kde toto téma systematicky zpracovávala Waltraud Heindl, a to jak v rámci své monografické, v určitých aspektech také syntetické práci, tak i ve svých kratších studiích.⁴² Přestože si její práce všimají především císařského úřednictva ve Vídni, jsou poznatky v nich uvedené vzhledem ke správní provázanosti habsburské monarchie rámcově aplikovatelné i na náš prostor. V kontextu české historiografie se pak osvícenskému úřednictvu, jeho postavení, vzdělání, kariéernímu postupu, pracovním povinnostem i volnočasovým aktivitám věnoval Zdeněk Martínek⁴³ nebo nověji a soustavněji Martina Ondo-Grečenková.⁴⁴ Zmínky o platovém a penzijním

⁴⁰ Josef FRAIS, *Reformy Marie Terezie a Josefa II.*, Třebíč 2005.

⁴¹ Pavel BĚLINA, *Teoretické kořeny a státní praxe osvícenského absolutismu v habsburské monarchii*, ČČH 29, 1981, č. 6, s. 879 – 905; Ferdinand MENČÍK, *Kaiserin Maria Theresia und Fridrich Graf Harrach*, Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1899, s. 1 – 18.

⁴² Waltraud HEINDL, *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848*, Wien – Köln – Graz 1991; TÁŽ, *Staat, Gesellschaft und Verwaltung im Neoabsolutismus*, in: Christian Brünner – Wolfgang Mantl – Alfred J. Noll (edd.), *Kultur der Demokratie. Festschrift für Manfred Welan zum 65. Geburtstag*, Wien – Graz 2002, s. 97 – 111; TÁŽ, *Die österreichische Bürokratie. Zwischen deutscher Vorherrschaft und österreichischer Staatside (Vormärz und Neoabsolutismus)*, in: Heinrich Hlutz – Helmut Rumpler (edd.), *Österreich und die deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert. Probleme der politischstaatlichen soziokulturellen Differenzierung im deutschen Mitteleuropa*, Wien 1982, s. 73 – 91.

⁴³ Zdeněk MARTÍNEK, *Správní reformy a novodobá byrokracie*, in: J. Petráň (ed.), *Počátky*, s. 107 – 112.

⁴⁴ Martina ONDO-GREČENKOVÁ, *Vzdělání správního úřednictva v Čechách ve 2. polovině 18. století*, Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1990; TÁŽ, *Ve službách „obecného blaha“*. *Vzdělanostní a profesní itinerář osvícenských úředníků*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 473 – 494.

zázemi osvěcenského úřednictva lze pak opět najít ve výše zmíněných člancích F. Roubíka o českém místodržitelství nebo o reprezentaci a guberniu.

Protože je předkládaná práce zaměřena částečně také na lingvistickou oblast, je pro její sestavení potřeba často přihlížet k některým jazykovědným pracím. Pro provedení jazykových rozborů jsou to především historické mluvnice českého jazyka. Nejstarší z nich pochází od jednoho z dodnes nejuznávanějších českých jazykovědců, Jana Gebauera,⁴⁵ další od autorských kolektivů Lamprechtova⁴⁶ nebo Trávníčkova,⁴⁷ přičemž obě dodnes plní roli vysokoškolských učebnic. Neopomeňme zmínit ještě třídílnou sérii historické mluvnice, která vycházela postupně v šedesátých letech 20. století a z níž je každý díl věnován jinému lingvistickému jevu: hláskosloví, tvarosloví a skladbě.⁴⁸ K jazykovým rozborům historických textů jsou dále pro definování slovní zásoby daného textu nezbytné staročeské slovníky. V tomto ohledu je nejrychlejší variantou vyhledávání slov skrze internetový portál *Vokabulář webový* Ústavu jazyka českého České akademie věd.⁴⁹ Případně lze sáhnout po tištěných slovnících Gebauera, Běliče nebo po jednotlivých sešitech *Staročeského slovníku*.⁵⁰ Vzorem pro provedení jazykových rozborů českých textů z 18. století pak mohou být práce přinášející podobné rozborů, z nichž mnohé pochází od autorského kolektivu doc. PhDr. Marie Janečkové, CSc., vedoucí Oddělení historických jazykovědných disciplín a starší české literatury při Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.⁵¹ Základní

⁴⁵ Jan GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého I – IV*, Praha 1894, 1896, 1898, 1929.

⁴⁶ Arnošt LAMPRECHT – Dušan ŠLOSAR – Jaroslav BAUER, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986.

⁴⁷ František TRÁVNÍČEK, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935.

⁴⁸ Karel KOMÁREK, *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*, Praha 1962; Václav VÁŽNÝ, *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví*, Praha 1964; F. TRÁVNÍČEK, *Historická mluvnice česká III. Skladba*, Praha 1962.

⁴⁹ *Vokabulář webový* [on-line databáze]. Verze 0.4.2. [cit. 5. 2. 2124]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>>.

⁵⁰ J. GEBAUER, *Staročeský slovník I – II*, Praha 1904; Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, *Malý staročeský slovník*, Praha 1978; *Staročeský slovník, Úvodní stati. Soupis pramenů a zkratek Na – obijěti sě*, Praha 1977, *Obilé – ožžený*, Praha 1984, od hesla *Paběničský* vychází v sešitech.

⁵¹ Marie JANEČKOVÁ, *K Jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*, Praha 2009; TÁŽ – Jarmila ALEXOVÁ – Věra POSPÍŠILOVÁ a kol., *Slovesné baroko ve střeoevropském prostoru*, Praha 2010.

metodologii k provádění a zkoumání starších textů pak podává publikace Milana Kopeckého *Úvod do studia staročeských rukopisů a tisků*.⁵²

Zvláště pro úvodní zhodnocení stavu českého jazyka a pro celkový přehled o jeho uplatnění v jednotlivých funkcích během 18. století je pak možné čerpat z historicko-jazykových prací zabývajících se obdobím tzv. střední češtiny (16. stol. – 2. třetina 18. stol.). Monografií přinášející informace o starším humanistickém jazyce a bratrském pravopise, z něž vycházela stále i barokní čeština, je *Humanistická čeština* od Jaroslava Poráka a užitečné poznatky přináší i jeho drobnější studie.⁵³ Barokní češtinou obecně se pak zabývali Josef Václav Bečka⁵⁴ a Pavel Váša,⁵⁵ který ji na rozdíl od Bečky hodnotil velice negativně, často dokonce jako úpadkový jazyk. Poznání češtiny 18. století v mnoha ohledech a souvislostech přináší také sborník *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*.⁵⁶ Pro další⁵⁷ doplnění informací je zde možné čerpat ze souborných prací, které pojednávají o vývoji a dějinách češtiny globálně již od jejich počátků a jež českému jazyku v 18. století věnují pouze některou svou kapitolou. Zde jde především o souborné práce vynikajících českých lingvistů první poloviny 20. století, Bohuslava Havránka,⁵⁸ Václava Flajšhans⁵⁹ a Oldřicha Hujera.⁶⁰ Souborný

⁵² Milan KOPECKÝ, *Úvod do studia staročeských rukopisů a tisků*. Praha 1978.

⁵³ J. PORÁK, *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1979; TÝŽ, *Český jazyk*, in: J. Petráň (ed.), *Počátky*; TÝŽ, *Príspevek k hláskosloví češtiny 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 1, 1971, č. 2, s. 39 – 48; TÝŽ, *Rosova mluvnice a vývoj češtiny a české lingvistiky v 17. stol.*, in: Václav Barnet a kol. (edd.), *Studia Slavica Pragensia. Akademikové Bohuslavu Havránkovi k osmdesátinám*, Praha 1973, s. 39 – 53.

⁵⁴ Josef Václav BEČKA, *Barokní čeština*, *Časopis pro moderní filologii s přílohou „Philologica“* 29, 1946, s. 82 – 84.

⁵⁵ Pavel VÁŠA, *O barokní češtině*, *Věstník České akademie věd a umění* 60, 1951, s. 69 – 78.

⁵⁶ Václav PETRBOK – Radek LUNGA (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Rychnov nad Kněžnou 1999.

⁵⁷ Samozřejmě existuje mnoho dalších prací zabývajících se barokním jazykem určitého stylu, popřípadě určitých literárních děl či literárních osobností, nám zde však jde o přehled těch, které pojednávají o jazyce barokního období obecně.

⁵⁸ B. HAVRÁNEK, *Vývoj spisovného jazyka českého*, in: Oldřich Hujer (ed.), *Československá vlastivěda* 3. Řada 2. *Spisovný jazyk český a slovenský*, Praha 1936, s. 1 – 144 (zde s. 64 – 144); druhé přepracované vydání: *Vývoj českého spisovného jazyka*, Praha 1979, s. 71 – 84.

⁵⁹ Václav FLAJŠHANS, *Náš jazyk mateřský. Dějiny jazyka českého s vývoj spisovné slovenštiny*, Praha 1924, s. 293 – 303.

⁶⁰ O. HUJER, *Úvod do dějin jazyka českého*, Praha 1946.

pohled na vývoj českého jazyka v dějinách podali také František Cuřín,⁶¹ Břetislav Koudela,⁶² Václav Krístek⁶³ nebo Igor Němec.⁶⁴ Z novějších prací se dějinám českého jazyka věnuje práce *Spisovný jazyk v dějinách společnosti* od Šlosarova autorského kolektivu.⁶⁵ Látku k dějinám českého jazyka v poslední době hojně zpracovávají také Miroslav Komárek⁶⁶ a Jana Pleskalová.⁶⁷

Publikace, které by se hlouběji zabývaly přímo úrovní češtiny při úřadech v 18. století, bychom však opět hledali jen velmi nesnadno. Tomuto tématu je v české jazykovědě věnován jediný článek Tilmána Bergera zabývající se úřední češtinou na příkladě města Chrudimě v uvedené době, který uvádí i obecně vypozerované zákonitosti užití českého jazyka ve státní administrativě.⁶⁸ Některé menší pasáže věnuje této problematice také Bohuslav Havránek ve výše jmenovaném *Vývoji českého spisovného jazyka*.⁶⁹

Poznání recepce českého jazyka v rámci české společnosti ve 2. pol. 18. stol., míry jeho uplatnění v ní i poznání jeho dalších kulturních souvislostí nám mohou dobře zprostředkovat také práce historiků, jež pojednávají o českém národním obrození, zejména o jeho počátcích. Vše shrnující mnohostrannou publikací k tomuto tématu jsou již několikrát výše zmiňované *Počátky českého národního obrození 1770 - 1791* od autorského kolektivu Josefa Petráně. Mnoho užitečných informací o rozvoji českého

⁶¹ F. CUŘÍN, *Vývoj*, s. 57 – 100.

⁶² Břetislav KOUDELA, *Vývoj českého jazyka a dialektologie. Učebnice pro pedagogické fakulty*, Praha 1964.

⁶³ Václav KRÍSTEK, *Etapy vývoje českého jazyka v starším období a poznámky o staročeských pravopisných systémech*, in: J. Porák (ed.), *Chrestomatie k vývoji českého jazyka (13. – 18. století)*, Praha 1979, s. 9 – 17.

⁶⁴ Igor NĚMEC, *Práce z historické jazykovědy*, Praha 2009; TÝŽ – Jan HORÁLEK a kol., *Slova a dějiny*, Praha 1980; TÍŽ, *Dědictví řeči*, Praha 1986.

⁶⁵ D. ŠLOSAR a kol., *Spisovný jazyk*.

⁶⁶ M. KOMÁREK, *Dějiny*; TÝŽ, *Dějiny spisovnej češtiny*, in: *Čeština – vysokoškolská učebnice*, Bratislava 1972, s. 147 – 211. Komárek dále samostatně rozpracoval vývoj jednotlivých jazykových plánů češtiny.

⁶⁷ J. PLESKALOVÁ, *Vývoj spisovné češtiny*, in: TÁŽ a kol. (edd.), *Kapitoly*, s. 473 – 499; TÁŽ, *K počátkům českého pravopisu*, *Listy filologické* 122, 1999, s. 167-175; TÁŽ, *Vývoj českého pravopisu*, in: Eva Rusínová (ed.), *Přednášky a besedy z XXXVI. běhu LŠSS*, Brno 2003, s. 102-111.

⁶⁸ T. BERGER, *Užívání češtiny jako úředního jazyka v druhé polovině 18. století na příkladě města Chrudimě*, in: V. Petrbok – R. Lunga (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura*, s. 43 – 79.

⁶⁹ B. HAVRÁNEK, *Vývoj*, s. 72 – 74.

jazyka ve 2. polovině 19. století lze najít také ve sborníku *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození* editovaném Josefem Vintrem a Janou Pleskalovou.⁷⁰ Autorem mnoha prací o národním obrození, o postupném konstituování národního vědomí českého i cizího, určovaného především jazykem, i o nacionalismu obecně je Miroslav Hroch.⁷¹ Vlastenectví a nacionalismus doby obrozenecké i předobrozenecké pak zkoumal i František Kutnar⁷² a proměny „češství“ celkově popsal i s ohledem na dobu barokní i osvícenskou Jan Křen.⁷³ Z kulturního hlediska pak zkoumal národní obrození také Albert Pražák,⁷⁴ nověji i Vladimír Macura.⁷⁵ Přehled o národním obrození podal také Josef Kočí.⁷⁶ Východiska českého národního obrození popsal dvěma svými publikacemi Antonín Robek.⁷⁷ Doplnující informace o kulturním dění v Čechách ve 2. polovině 18. století lze také čerpat z prací Josefa Hanzala,⁷⁸ které jsou z velké části věnovány školství v raně osvícenské době, nebo Josefa Haubelta.⁷⁹

Látka poslední kapitoly této práce, jež pojednává o obraně českého jazyka sepsané prvním guberniálním translátorem Matějem Rudolfem Blažejem, si dále vyžaduje přehled o literatuře, jež se věnuje tématu obran českého jazyka obecně.

⁷⁰ Josef VINTR – J. PLESKALOVÁ (edd.), *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození. J. V. Zlobický (1743 – 1810) a současníci: život, dílo, korespondence*, Praha 2004.

⁷¹ M. HROCH, *Na prahu; TÝŽ, V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*, Praha 1996; TÝŽ, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009; TÝŽ, *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*, Praha 2003.

⁷² František KUTNAR, *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenecké*, Praha 2003.

⁷³ Jan KŘEN, *Historické proměny češství*, Praha 1992.

⁷⁴ Albert PRAŽÁK, *České obrození*, Praha 1948; TÝŽ, *Národ se bránil. Obrany národa a jazyka českého od nejstarších dob po přítomnost*, Praha 1945.

⁷⁵ Vladimír MACURA, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Jinočany 1995; TÝŽ, *Český sen*, Praha 1998.

⁷⁶ Josef KOČÍ, *České národní obrození*, Praha 1978. Tato publikace je dnes hodnocena jako marxisticky zaměřená.

⁷⁷ Antonín ROBEK, *Lidové zdroje národního obrození*, Praha 1974; TÝŽ, *Městské lidové zdroje národního obrození*, Praha 1977.

⁷⁸ Josef HANZAL, *Od baroka k romantismu*, Praha 1987; TÝŽ, *Jazyková otázka ve vývoji obrozeneckého školství*, Český časopis historický (dále ČČH) 16, 1968, č. 3, s. 317 – 340; TÝŽ, *Vzdělanost a lidová osvěta v počátcích národního obrození*, in: Sborník historický (dále SH) 18, 1971, s. 39 – 69; TÝŽ, *Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775 - 1848*, SAP 26, 1976, s. 221 - 260.

⁷⁹ Josef HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 1986.

Nejvýznamnější monografií je zde již zmíněná práce Alberta Pražáka *Národ se bránil*, která mapuje obrany vznikající od nejstarších dob českého státu až do poloviny 20. století. Především na jazykové obrany doby obrozenecké se zřetelem ke starší Balbínově obraně se pak soustředí studie Františka Chalupy⁸⁰ a Jaroslava Vlčka.⁸¹ Mnoho dalších informací o obranách českého jazyka pak lze najít ve výše zmíněných příručkách popisujících vývoj českého jazyka.⁸² Mnoho zmínek o obranách najdeme také v souborných dějinách literatury od Arneho Nováka,⁸³ Jaroslava Vlčka,⁸⁴ Josefa Hrabáka a Jana Mukařovského,⁸⁵

⁸⁰ František CHALUPA, *Obrany jazyka a národnosti české*, Ruch 5, 1883, s. 6 – 8, s. 20 – 24, s. 54 – 56, s. 70 – 71, s. 86 – 88, s. 119 – 121, s. 134 – 135, s. 147 – 150, s. 171 – 173, s. 182 – 184, s. 196 – 199.

⁸¹ Jaroslav VLČEK, *Z doby josefínské. Několik úvah literárních od Jaroslava Vlčka (1. Rozhled. 2. Frant. J. hr. Kinský. 3. Otto Steinbach z Kranichsteina. 4. Ungar a Procházka. 5. Dobrovský. 6. Osvícenské obrany jazyka a národnosti)*, ČČH 6, 1900, č. 1, s. 15-29; č. 2, s. 97-102; č. 4, s. 313-319.

⁸² Např. F. CUŘÍN, *Obrany jazyka českého*, in: *týž, Vývoj*, s. 71 – 72.

⁸³ Arne NOVÁK – Jan Václav NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až po naše dny*, Olomouc 1939, s. 223 – 224.

⁸⁴ J. VLČEK, *Dějiny české literatury II*, Praha 1951. Různé obrany jsou zde komentovány na mnoha místech v samostatných kapitolách.

⁸⁵ J. HRABÁK – J. MUKAŘOVSKÝ (edd.), *Dějiny*.

2 Vznik a vývoj českého zemského gubernia v Praze

Navzdory předpokladům úřad translátora nefungoval pouze při českém zemském guberniu, jak napovídá název mé práce, ale byl zřízen již při české reprezentaci a komoře. Považovala bych tedy nyní za vhodné osvětlit vznik, organizaci a funkci těchto jednotlivých úřadů jako míst, kde translátoři naplňovali svá poslání. Přiblížíme si tak podmínky, v nichž translátoři působili, a prohlédneme další společensko-politické důvody osvětlující vznik a význam tohoto úřadu pro dané historické období.

Období vlády osvícenské habsburské panovnice Marie Terezie se v oblasti státní správy vyznačovalo racionalistickým centralismem a byrokratizací, podobně jako u dalších evropských osvícenských panovníků a jejich současníků Fridricha II. Velikého nebo Kateřiny II. Veliké. Centralismus v tereziánské politice se jeví jako logický důsledek válek o rakouské dědictví. Marie Terezie, vědoma si nebezpečí stran svého severního pruského souseda, rozhodla se po zažehnutí bezprostředních nesnází usilovat o co nejpevnější propojení jednotlivých dědičných zemí habsburského soustátí s cílem předejít dalším územním ztrátám po pruském obsazení Slezska a Kladska. Cílem jejich správních reforem tedy bylo těsné politické a správní spojení především českých zemí s rakouskými pod její jediné velení.⁸⁶

Důsledná byrokratizace pak byla nejspíše nejvhodnějším a nezbytným prostředkem pro dosažení tohoto cíle. Zavedením placených úředníků panovnice jednak zabránila stavům a nejvyšším zemským úředníkům komplikovat státní správu svými dílčími pohnutkami, jednak si zajistila absolutní poslušnost správního personálu, který na ní byl hmotně závislý. Nehledě na to, že zaměstnáním placených úředníků z povolání se státní správa zprofesionalizovala, zefektivnila a zrychlila.⁸⁷ Aby pak císařovna uvedla mohutný úřední aparát v život, nevyhnula se jak reorganizaci říšských úřadů, tak také reorganizaci úřadů zemských.

⁸⁶ J. FRAIS, *Reformy; II. Reformy osvícenského absolutismu*, in: J. Petráň (ed.), *Počátky*, s. 91 – 153.

⁸⁷ Z. MARTÍNEK, *Správní reformy*, in: J. PETRÁŇ (ed.), *Počátky*, s. 107 – 112.

2.1 České zemské místodržitelství (1577 – 1749)

Nejvyšším zemským úřadem v Čechách bylo až do roku 1749 a do první vlny správních tereziánských reforem právě české zemské místodržitelství.⁸⁸ Jeho zrušení předcházela téměř dvousetletá historie. Jako sbor nejvyšších zemských úředníků s nejvyšším purkrabím v čele se začalo místodržitelství konstituovat po nástupu Habsburků na český trůn. Ti totiž, až na některé výjimky, nesídlili v Čechách, a proto nejvyšší zemské úředníky pověřovali ve své nepřítomnosti zástupným výkonem vládní moci v království. Oficiální titul *místodržící* se pro označení takto pověřených nejvyšších zemských úředníků poprvé v Českém království objevil za zemského správce Ferdinanda Tyrolského mezi lety 1547 – 1566 a po jeho odchodu jim již zůstal.⁸⁹ Výkonným orgánem českého místodržitelství se hned po jeho vzniku stala česká kancelář na Pražském hradě.

Sbor místodržících dlouho fungoval bez formálních úprav, pevněji bylo místodržitelství zorganizováno až instrukcí Rudolfa II. z roku 1577. Ta stanovila především základní obsazení místodržitelského kolegia, které pak vydrželo bez významnějších změn právě až do roku 1749. Z panského stavu k místodržitelství příslušel nejvyšší purkrabí, nejvyšší hofmistr, nejvyšší komorník, nejvyšší sudí zemský, nejvyšší kancléř a nejvyšší sudí dvorský, z rytířského stavu nejvyšší písař, podkomoří královských měst, karlštejnský purkrabí a purkrabí Hradeckého kraje – celkem tedy deset osob. Kompetence nového úřadu pak tato instrukce vymezovala pouze rámcově. Kromě toho, že hlavním úkolem místodržících bylo plnit v zemi vůli krále, měli podle ní ještě „*pečovat o čest a službu boží, ... trestat lání a neřesti, jimiž je Bůh hněván a jimiž jest dáván špatný příklad, nepřipustit vznik nových hanebných sekt, všude hájit autoritu, regálie, svobody, prerogativy, práva a spravedlnosti, zvyky a obyčeje krále, Království českého i inkorporovaných zemí, hájit zemské hranice a poskytovat spravedlnost chudým i bohatým*“.⁹⁰ Tato základní ustanovení opakovaly většinou i všechny pozdější instrukce upravující fungování místodržitelství.⁹¹

⁸⁸ F. ROUBÍK, *Místodržitelství*; K. SCHELLE a kol., *Dějiny*, s. 32 – 35.

⁸⁹ J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 88.

⁹⁰ F. ROUBÍK, *Místodržitelství*, s. 539 – 540.

⁹¹ V pobělohorské atmosféře roku 1622 omezil sice Ferdinand II. počet místodržících na jediného, Karla z Lichtenštejna, ale po jeho smrti instrukcí z 13. června 1628 opět stanovil za místodržící tradiční sbor nejvyšších českých úředníků. Obnovená místodržitelská kancelář se pak stala na rozdíl od

Určitá reorganizace místodržitelství kanceláře pak proběhla až v první polovině 17. století, kdy byla rozdělena na dvě oddělení: *českou* a *německou expedici*. Mimořádné podmínky třicetileté války si vyžádaly vznik třetího oddělení, tzv. *generálního válečného komisariátu pro Čechy*, který přetrval i po skončení války jako *vojenská expedice*. Každá z expedic přitom měla svého sekretáře a svou vlastní registraturu. Poslední, čtvrté oddělení vzniklo až roku 1713. Šlo o *expedici in publicis et dietalibus* spravující politické spisy vzešlé ze zemských sněmů, které byl přidělen zvláštní registrátor a expeditoř.⁹²

Velice konkrétně určila organizaci a pravomoce místodržitelství kanceláře až instrukce z roku 1715.⁹³ Jedním z nejzákladnějších ustanovení byla nařízení, že alespoň pět místodržících se má vždy zdržovat v Praze, přičemž k jednání v radě stačila přítomnost nejvyššího purkrabího a tři dalších místodržících; že rozhodnout rada může pouze většinou hlasů a že úřední hodiny místodržících budou denně od 9 do 12 hodin. Agenda místodržitelství se postupně zvětšovala, proto přibývalo kancelářského personálu, který se zároveň také specializoval. Podle instrukce z roku 1715 se při místodržitelství objevovaly již počátkem 18. století mnohé nové úřední hodnosti a funkce: registrátoři, adjunkti, expeditoři, taxátor, koncipisté, protokolisté, kancelisté a akcesisté. Velice početným se postupně samozřejmě stával zvláště nižší kancelářský personál, k němuž patřily funkce adjunkta, akcesisty, kancelisty, protokolisty či registranta.⁹⁴ Tyto kancelářské hodnosti přetrvaly až do 19. století a objevily se beze změny i v deputaci, reprezentaci a komoře nebo u českého gubernia.

2.2 Česká královská deputace (1748 – 1749)

Když vstoupil v roce 1748 po schválení českými stavy v platnost tzv. *decenální reces*,⁹⁵ tj. nový berní systém založený na pevných berních kvótách jednotlivých zemí povolených na deset let, který byl navržen hrabětem Haugwitzem,⁹⁶ naskytla se Marii Terezii příležitost přistoupit k provádění centralizačních plánů omezením vlivu

předbělohorských poměrů personálně samostatnou institucí, nebyla již jen pobočkou královské kanceláře.

Srov. J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 126.

⁹² F. ROUBÍK, *Místodržitelství*, s. 547.

⁹³ TAMTÉŽ, s. 548 – 550. J. JANÁK a kol. *Dějiny*, s. 126.

⁹⁴ M. ONDO-GREČENKOVÁ, *Ve službách*, s. 492.

⁹⁵ Podrobněji viz B. RIEGER, *Dílo*, s. 6 – 7.

⁹⁶ **Fridrich Vilém hrabě Haugwitz** (1702 – 1765).

stavovských úřadů zatím alespoň na finanční správu země. Realizován byl tento plán zřízením *zemských královských deputací*, které převzaly část agendy dosavadních místodržitelství a zemských vlád. Tyto deputace již nebyly podřízeny dvorským kancelářím, ale byl pro ně vytvořen nový nadřízený úřad zvaný *dvorská komise*, jejímž prezidentem se stal právě sám Haugwitz. V Čechách byla deputace zřízena reskriptem Marie Terezie z 14. července 1748. Mezi její hlavní úkoly patřilo zavést pořádek do kontribuční agendy, vybírat včas vypsané dávky a dbát vždy zájmu císařovny. Deputace neměla podléhat v žádném případě českému místodržitelství, ale měla posílat své zprávy přímo císařovně. Prezidentem nového úřadu se stal královský podkomoří a generální zemský vojenský komisař Václav Kazimír hrabě Netolický a přísedícími se měli stát dva radové české komory a dva čeští místodržící, přičemž i kancelářský personál měl být k tomuto úřadu vybrán ze stávajícího kancelářského obsazení českého místodržitelství. Místodržitelství samo tedy zřízením deputace nebylo zrušeno, pouze jí předalo část své agendy i personálu a oba úřady fungovaly vedle sebe. Tím však v zemi nastal nežádoucí dualismus, protože krajské úřady byly napříště nuceny přijímat rozkazy jak od místodržitelství, tak od deputace, čímž kvůli protichůdným nařízením nastávaly nejrůznější zmatky.⁹⁷

2.3 Reprezentace a komora (1749 – 1763)

Reprezentace a komora byla jako nový vrchní zemský úřad, který nahradil místodržitelství, také produktem první vlny tereziánských správních reforem.⁹⁸ Hlavním popudem k ní bylo pro Marii Terezii opětovné zesílení centralizace a s ním související další omezení moci českých stavů. Byla provedena na návrh hraběte Haugwitze vlastnoručním listem Marie Terezie českému nejvyššímu kancléři hraběti Harrachovi⁹⁹ vydaným v Schönbrunnu 2. května 1749 a znamenala pro české země radikální oddělení justice od správy. Tímto listem panovnice zrušila české místodržitelství a zavedla místo něj úřad zvaný *královská reprezentace a komora*, do jehož kompetence měly napříště spadat záležitosti politické. Jako konkrétní instituce vznikla česká reprezentace a komora v podstatě přebudováním české královské deputace zřízené o rok dříve.

⁹⁷ J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 142 – 143; Z. MARTÍNEK, *Správní reformy*, s. 107 – 109; B. RIEGER, *Dílo*, s. 7 – 13; F. ROUBÍK, *Místodržitelství*, s. 560 – 562.

⁹⁸ Z. MARTÍNEK, *Správní reformy*, s. 107 – 109. K. SCHELLE a kol., *Dějiny*, s. 35.

⁹⁹ **Bedřich August hrabě Harrach z Rohrau a Thannhausenu** (1696 – 1749).

Nejvyšší zemští úředníci měli přitom setrvat ve svých úřadech pod vedením nejvyššího purkrabího a nadále tak fungovat jako zvláštní *konses královských českých nejvyšších zemských úředníků v Království českém*¹⁰⁰ vyřizující soudní agendu. Mimo to byla na centrální úrovni zároveň zrušena česká¹⁰¹ i rakouská dvorská kancelář a nahradily je jiné dva úřady, rovněž pod záminkou rozdělení správní a soudní agendy, totiž *nejvyšší soudní úřad* a *direktorium in publicis et cameralibus*. Správa obou zemí tak byla na říšské úrovni sjednocena.¹⁰²

Zatím byli do nové reprezentace a komory panovnící jmenováni částečně placení radové z panského a rytířského stavu. Obsazením úředníky z povolání se tak z reprezentace stal první ryze byrokratický orgán v českých zemích. Působnost nového úřadu panovnice stanovila na 10. května 1749 a jeho předsedou jmenovala opět podkomořího královských měst Václava Kazimíra svobodného pána Netolického z Eisenberku, správce bývalé české deputace. Kromě něj spadali do kolegia reprezentace a komory ještě čtyři radové, jejichž počet byl do roku 1752 rozšířen postupně na patnáct. Do kompetence reprezentace a komory pak spadala veškerá česká *publica, politica a cameralia*.¹⁰³ Jejím zavedením tedy Marie Terezie dosáhla svého. Politická správa v Čechách jím byla důmyslně odebrána z rukou nejvyšších zemských úředníků, kterým byla ponechána napříště jen moc soudní, stala se nezávislou na stavovských vlivech a byla cele předána do rukou panovnice.

Reprezentace a komora se po svém vzniku dělila na čtyři expedice: *expedici in publicis, politicis, contributionalibus et dietalibus*, *druhou provizionální expedici, vojenskou expedici* a *kamerální expedici*; její součástí byla i *komorní účtárna, komerční konses* a výše zmíněný *konses nejvyšších zemských úředníků*. Podle reskriptu z 20. března 1751 došlo ještě k mírnému přeskupení expedic – druhá provizionální expedice byla zrušena, její personál převeden k první *expedici in publicis, ... et dietalibus* a jako čtvrtá vznikla nově *expedice judicialis mixti et commercialis*.¹⁰⁴ Pro nás je zde však klíčové, že se zánikem českého místodržitelství zanikla také jeho česká expedice, která nebyla již při nově vzniklé reprezentaci a komoře obnovena a nadále se při ní tedy

¹⁰⁰ P. SEDLÁČEK, *Tereziánské reformy*, s. 203 – 209.

¹⁰¹ Podrobně viz K. SCHELLE a kol., *Dějiny*, s. 34.

¹⁰² J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 143 – 144.

¹⁰³ Podrobněji k jednotlivým správním oborům srov. F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 43 – 66; B. RIEGER, *Dílo*, s. 193 – 207.

¹⁰⁴ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 162 – 163.

úřadovalo již jen německy. Proto právě až při reprezentaci vznikl úřad překladatele německých textů a vyhlášek do češtiny, který je předmětem předkládané diplomové práce.

Pro obsazení nových českých zemských úřadů byl vybrán schopný personál z bývalé místodržitelství kanceláře, ostatní měli být penzionováni. Pro agendu konsesu bylo tehdy určeno po jednom sekretáři, koncipistovi, protokolistovi, registrátorovi, viceregistrátorovi a sluhovi, dále k němu byli přiřazeni čtyři kancelisté; zbylý, nepenzionovaný personál přešel k reprezentaci a komoře,¹⁰⁵ a to včetně Matěje Rudolfa Blažejce, kancelisty bývalé české expedice a prvního německo-českého translátora u reprezentace.

2.4 České gubernium

Úřad reprezentace a komory po třináctiletém působení vystřídalo *české gubernium*, které bylo zřízeno během druhé vlny tereziánských správních reforem.¹⁰⁶ K této druhé vlně vedlo především zahlcení direktoria in publicis et cameralibus množstvím původní agendy centrálních i zemských úřadů, kterou nepostačilo vyřizovat, i z něho plynoucí neúnosné zvyšování personálního obsazení direktoria (např. po jeho vzniku při něm úřadovalo šestnáct koncipistů, ale roku 1760 jich bylo již padesát devět).¹⁰⁷ Nejzávažněji se uvedené problémy projevíly během finanční nouze způsobené sedmiletou válkou. Už během roku 1760 se tak začaly objevovat návrhy ze strany šlechticko-stavovské opozice na novou reorganizaci centrální i zemské správy, směřující proti sloučení politické a finanční agendy i proti nedostatečné kontrole státního hospodářství. Jejich tvůrcem byl tentokrát z velké většiny císařovnin poradce, hrabě Kounic.¹⁰⁸

Jako první byl v prosinci 1760 zřízen na dvorské úrovni zvláštní poradní sbor císařovny, *státní rada*, která neměla mít žádné nařizovací pravomoci.¹⁰⁹ Z jejích invencí pak panovnice rozhodla vlastnoručním listem z 29. prosince 1761 o reorganizaci dvorských úřadů. Tak bylo zrušeno dosavadní direktorium a místo něj zřízena spojená

¹⁰⁵ F. ROUBÍK, *Místodržitelství*, s. 568.

¹⁰⁶ Z. MARTÍNEK, *Správní reformy*, s. 107 – 109.

¹⁰⁷ J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 143 – 144.

¹⁰⁸ Václav Antonín z Kounic a Rietbergu (1711 – 1794).

¹⁰⁹ B. RIEGER, *Dílo*, s. 289 – 292.

česko-rakouská dvorská kancelář,¹¹⁰ která byla již, na rozdíl od direktoria, zbavena agendy finanční i vojenské, ponechala si tedy jen správu politickou. Finanční záležitosti pak byly rozděleny mezi tři úřady: *dvorskou komoru*, *generální pokladnu* a *dvorskou účetní komoru*.¹¹¹

S reorganizací dvorských úřadů proběhla i reorganizace úřadů zemských. Cílem v této oblasti bylo dosažení co největší jednoty a souvislosti rozdílných oborů veřejné správy tak, aby mohla být přehledně kontrolována jediným úřadem. Proto podaly 3. října 1762 česko-rakouská dvorská kancelář a nejvyšší soudní úřad císařovně své doporučení pro opětovné zřízení českého místodržitelství, v jehož čele by stál nejvyšší purkrabí a které by v sobě znovu spojilo veškerou zemskou agendu, tj. politickou, soudní i finanční. Co se týče personálu, mělo nové místodržitelství pojmout jak nejvyšší české zemské úředníky, tak dosavadní rady reprezentace a komory i asesory konsesu nejvyšších zemských úředníků.¹¹² Marie Terezie však trvale zaujímalá odmítavý postoj k tomu, aby byla politická správa v Čechách navrácena prostřednictvím přítomnosti nejvyšších českých zemských úředníků při novém místodržitelství zpět do moci stavů. Proto svým rozhodnutím z 9. listopadu 1762 sice potvrdila vznik českého místodržitelství spravujícího veškerou zemskou agendu s nejvyšším českým purkrabím jako předsedou, ale zakázala k němu přístup všem ostatním zemským úředníkům.¹¹³ Po několika protestech česko-rakouské dvorské kanceláře, jež s tímto císařovniným výnosem nebyla spokojena, vyřešila Marie Terezie konečně otázku českého místodržitelství svým listem z 5. května 1763, který ve všech bodech potvrzoval předešlé rozhodnutí, činil však jediný ústupek návrhům česko-rakouské kanceláře, a to v otázce názvu nového úřadu. Zatímco Marie Terezie původně ponechala novému místodržitelství název *reprezentace a komora*, nyní ho nazvala na návrh rady *českým zemským guberniem*.¹¹⁴

V Čechách tedy s působností od 1. července 1763 vznikl jednotný zemský úřad v čele s nejvyšším purkrabím, jenž měl nadále fungovat pod názvem *královské české*

¹¹⁰ K. SCHELLE a kol., *Dějiny*, s. 33.

¹¹¹ J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 145.

¹¹² F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 67.

¹¹³ B. RIEGER, *Dílo*, s. 295.

¹¹⁴ TAMTÉŽ, s. 296 – 300.

zemské gubernium.¹¹⁵ Do správy nového gubernia byla přidělena agenda bývalé reprezentace a komory, tedy *publicum, politicum, contributionale, militare, camerale a commerciale*.¹¹⁶ Nejvyšší purkrabí měl kromě předsednictví guberniu vykonávat ještě funkci předsedy zemského sněmu a zemského výboru. Ostatní personál gubernia tvořili na přání panovnice výhradně placení úředníci, nejvyšší zemští úředníci neměli ke guberniu mít přístup, pokud nebyli přizváni na výslovnou žádost purkrabího.¹¹⁷

K posledním dílčím úpravám guberniálního úřadu, zejména pak ve věcech agendy a personálního obsazení, došlo ještě 17. prosince 1763. Tehdy Marie Terezie schválila spojení konsesu nejvyšších českých zemských úředníků s guberniem. Tak nakonec i oni získali (i přes původní odpor císařovny) přístup k nejvyššímu zemskému úřadu a zároveň se tímto aktem rozšířila agenda gubernia i o *judicialia*, i když měly být záležitosti politické a soudní projednávány na zvláštních sezeních.¹¹⁸ Tento zdánlivý ústupek, kdy Marie Terezie v podstatě vrátila správu země do moci stavů, byl ale ve skutečnosti spíše k újmě samostatnosti stavovského zřízení, neboť „*hlavy stavů v zemích začaly být vázány šéfovstvím zeměpanských úřadů*“.¹¹⁹

Základní personální obsazení gubernia a jeho organizaci dále upravila instrukce pro jeho fungování vydaná 15. prosince 1764,¹²⁰ v níž se tomuto tématu věnuje artikl „*III. Předseda, radové, manipulace*“ a „*IV. Sekretáři, protokolisté, registratura, expedit*“. Předsedou měl být, jak bylo uvedeno výše, nejvyšší český purkrabí. V době jeho nepřítomnosti ho ve funkci předsedy měl nahradit hodností nejbližší nejvyšší zemský úředník, popřípadě nejstarší guberniální rada panského stavu. Mezi hlavní úkoly předsedy patřilo rovnoměrné rozdělení guberniální agendy jednotlivým radům na departementy podle oborů. Tito guberniální radové se pak pod vedením předsedy měli scházet minimálně čtyřikrát týdně na pravidelných poradách, na nichž se vyřizovaly císařské rezoluce a přednášely referáty týkající se oborů jednotlivých radů.

¹¹⁵ Toto gubernium sídlilo v Praze a do jeho kompetence spadala opravdu pouze oblast Čech. V Brně vzniklo zemské gubernium pro Moravu a v Opavě byl obnoven královský úřad spravující Slezsko. Srov. J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 148.

¹¹⁶ K. SCHELLE a kol., *Dějiny*, s. 35.

¹¹⁷ B. RIEGER, *Dílo*, s. 293 – 305.

¹¹⁸ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 76.

¹¹⁹ J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 147.

¹²⁰ SOA Třeboň, pracoviště Třeboň, RA Buquoyů, inv. č. 851, sign. 246.119, rukopisná kniha č. 431: *Instrukce Marie Terezie pro Královské české zemské gubernium z 15. prosince 1764*, Vídeň 1764.

Z guberniálních radů také mohly být vytvářeny speciální komise (*konssesy*) ke kontrole určité správní oblasti (např. komise zdravotní, bezpečnostní, policejní apod.).

Každé porady se měl účastnit také *protokolista*, jenž vedl stručně a zřetelně protokol o jednání a usnesení rady se soupisem přítomných a nepřítomných a odůvodněním jejich absence. Výtahy z protokolů se pak dále expedovaly dvorským úřadům. Tyto expedice a korespondenci měli přítom na starost guberniální *sekretáři*. Ke guberniálnímu personálu patřili také *koncipisté*, kteří zpracovávali to, co jim přidělil předseda, radové nebo sekretáři, popřípadě jich mohlo být užito coby aktuárů v konsesech.¹²¹

Gubernium samotné mohlo rozhodovat o svém personálním obsazení právě až do hodnosti koncipisty, pro niž bylo určeno jako minimální právnické studium, výhodou byly také znalosti v policejní a kamerální vědě.¹²² Do jeho kompetence tedy spadalo obsazování míst pomocného kancelářského personálu, pro něž již nebylo podmínkou studium vyšší fakulty než filozofické. V takovém případě mohlo jít o *adjunkt*y, tzn. pomocné konceptní úředníky, asistenty přidělené jinému samostatnému úředníkovi, kteří často působili jako jeho zástupci; popřípadě o *kancelisty*, kteří působili v podstatě pouze jako písaři. Služebně nejnižší třídou pak byli *akcesisté*, tj. čekatelé na úřední místo, kteří zdarma nebo pouze s minimálním platem mohli vypomáhat v kancelářích rovněž jako písaři. Kromě toho, že bylo gubernium povinno podávat pravidelné čtvrtletní zprávy o personálních změnách na této úrovni, muselo také předkládat dvorské kanceláři zprávy o chování a schopnostech personálu, tzv. *konduitní listiny*, tedy jakési kvalifikační výkazy.¹²³

K další úpravě českého gubernia pak došlo reskriptem Marie Terezie z 20. srpna 1771. Podle něj se rozdělilo do dvou samostatně zasedajících senátů s názvy *gubernium in publicis et politicis*, které spravovalo agendu politickou a finanční, a *gubernium in judicialibus* spravující agendu soudní, kterou převzalo od konsesu nejvyšších zemských úředníků (veřejná správa tedy byla takto oddělena od soudní).¹²⁴

¹²¹ TAMTÉŽ.

¹²² M. ONDO-GREČENKOVÁ, *Ve službách*, s. 477.

¹²³ SOA Třeboň, pracoviště Třeboň, RA Buquoyů, inv. č. 851, sign. 246.119, rukopisná kniha č. 431: *Instrukce Marie Terezie pro Královské české zemské gubernium z 15. prosince 1764*, Vídeň 1764.

¹²⁴ J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 148. K. SCHELLE a kol., *Dějiny*, s. 35.

S takovým fungováním zemských úřadů však nebyl spokojen nový císař Josef II. Ten shrnul své představy o novém způsobu úřadování zemských instancí¹²⁵ nejprve v oběžníku všem zemským šéfům z 18. května 1781 - podle nich se mělo úřadovat rychle, účelně a s co možná nejmenším počtem lidí, nejvyšší purkrabí měl posílat zprávy do Vídně již jen v nejdůležitějších záležitostech a personálem mohl disponovat podle své vůle, přičemž hlavní zodpovědnost za fungování zemského gubernia padala především na něj.¹²⁶ Císař se ani nadále nebál prosazovat své centralizační snahy velice autoritativně. Proto např. roku 1782 vyměnil vzpurného českého nejvyššího purkrabího, kterým byl kníže Fűstenberg¹²⁷, za hraběte Nostice.¹²⁸ S Nosticovou pomocí pak mělo být české gubernium dále reorganizováno, a to podle císařových tzv. *nezměnitelných zásad*, jež byly shrnuty do devatenácti bodů.¹²⁹ Mezi nimi stálo na prvním místě úplné spojení zemské správy se stavovským zřízením, pročež byly panovníkovým reskriptem z 27. října 1783 zrušeny stavovské výbory¹³⁰ i bankální administrace, jejichž agendu převzalo gubernium. V roce 1783 pak také zanikl soudní senát českého gubernia, které nadále zůstalo již jen správním úřadem, význam nejvyšších českých zemských úředníků tak poklesl na pouhé čestné hodnosti.¹³¹ Na druhou stranu v sobě gubernia nově soustředila veškerou správu finanční – již nejen *contributionale* a *camerale*, ale i bankální a monastickou správu, správu hornictví a mincovnictví. Nová manipulační instrukce pro všechna zemská gubernia z 26. května 1786 je pak ještě rozdělila na departementy (referáty) v čele s guberniálním radou.¹³²

Za vlády Leopolda II. pak došlo v rámci českého gubernia k jediné významnější změně, totiž k obnovení dříve zrušených stavovských zemských výborů. Ostatní, méně

¹²⁵ Josef II. reorganizoval také ústřední úřady. V roce 1782 nejdříve vytvořil nový, tzv. *tajný kabinet* pro koordinaci práce mezi ústředními úřady. Ve stejném roce nechal zříditi i *spojený dvorský úřad*, který měl pro celou monarchii vyřizovat záležitosti politicky a finančně správní. Srov. J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 148.

¹²⁶ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 99 – 101.

¹²⁷ **Karel Borromeus Egon kníže z Fürstenberga** (1729 – 1787).

¹²⁸ **František Antonín hrabě Nostic-Rieneck** (1725 – 1794).

¹²⁹ Přehledně je uvádí F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 107 – 108.

¹³⁰ Leopold II. je hned na počátku své vlády opět obnovil.

¹³¹ K. SCHELLE a kol., *Dějiny*, s. 35.

¹³² J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 149 – 150.

podstatné změny vedly k dalšímu rozšiřování pravomocí gubernia, které pak v podobě dané mu Leopoldem zůstalo zachováno až do 31. prosince 1849.¹³³

2.5 Kariéra guberniálního úředníka v tereziánské a josefínské době

Právě v období tereziánských a josefínských reforem se v habsburské monarchii začali objevovat první skutečně moderní úředníci zosobnění figurou státního zaměstnance, jehož služba nebyla dědičná či prodejná, ani vázaná na sociální původ, ale pouze na konkrétní odbornou přípravu a schopnosti potřebné pro svěřený resort. Státní správa zde začala v souvislosti s legitimizací a posílením moci moderního státu usilovat o vyškolení byrokrata dokonale rozumějícího svěřené agendě a platově závislého na státě, čímž by si pojistila jeho věrnost a zároveň si zajistila možnost jeho práci kontrolovat. Proto právě v poslední třetině 18. století vzniklo samotné slovo takovou úřednickou vrstvu označující jako *byrokracii* (poprvé jej užíli francouzští osvícenci), a proto také někteří historikové označují 18. století za dobu byrokratické či administrativní revoluce.¹³⁴

V souvislosti se vzděláním úředníků zaměstnaných u státních správních institucí zemských i centrálních se poprvé objevil požadavek na jejich konkrétní kvalifikaci již v šedesátých letech 18. století, kdy se začaly vyučovat vědy politické a kamerální. Zatímco tehdy však byla návštěva takto zmodernizovaných přednášek právnického studia¹³⁵ úředníkům pouze doporučována, na jeho absolvování začal být kladen důraz právě až za vlády Josefa II. Ten z absolvování právnického studia učinil ve svém řádu o postupu správních úředníků z roku 1787 dokonce podmínku další úřední kariéry.¹³⁶

Samotné teoretické vzdělání však nestačilo a zájemce o správní úřední kariéru musel před získáním konkrétního postavení získat také praktické zkušenosti – pozorovat starší kolegy, účastnit se jejich služebních obchůzek, asistovat při zasedání rady apod. Proto bylo od padesátých let 18. století také povinné projít neplacenou praxí akcesisty

¹³³ TAMTÉŽ, s. 151 – 152.

¹³⁴ Z. MARTÍNEK, *Správní reformy*, s. 109 – 112.

¹³⁵ K reformám právnického studia srov.: František KAVKA – J. PETRÁŇ – Ivana ČORNEJOVÁ (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy. Díl II. 1622 – 1822*, Praha 1996; Jiří KLABOUCH, *Osvícenské právní nauky*, Československá akademie věd 1958; J. PETRÁŇ, *Univerzitní vzdělání*, in: Týž (ed.), *Počátky*, s. 148 – 149; TÝŽ, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy*, Praha 1983, s. 61 – 111.

¹³⁶ M. ONDO-GREČENKOVÁ, *Ve službách*, s. 477.

(později praktikanta). Důsledněji však bylo toto nařízení dodržováno opět až od josefínského období.¹³⁷

Jasně představy o tom, jakými vlastnostmi by měl oplývat vzorný státní zaměstnanec, si udělal především Josef II., který je také vyjádřil a odůvodnil ve svém tzv. *pastýřském listu úřednictvu*, v němž zároveň shrnul i filozofii dokonale fungujícího byrokratického státu. Podle něj „každý úředník bez výjimek musí mít na všech místech takovou snahu ke konání svých záležitostí, aby nepočítal svou práci podle hodin, dnů a taky ne podle stránek, nýbrž aby napřáhl všechny své síly k tomu, aby ji provedl dokonale podle očekávání“.¹³⁸ V souladu s těmito Josefovými zásadami byl za jeho vlády kladen odpovídající tlak jak na výše popsanou kvalifikaci správního úřednictva, tak také na jeho rychlost, výkonnost¹³⁹ a časovou vytíženost. Od josefínských dob byly totiž jasně stanoveny úřední hodiny, a to v době mezi osmou a dvanáctou hodinou dopoledne a odpoledne znovu mezi třetí a sedmou hodinou. Úřadovalo se přitom celý týden, včetně neděle. Josefínské předpisy také nutily úředníky k bezplatné práci přesčas. Vedoucí úřadů měli na pracovišti neomezenou pravomoc a každého půl roku posílali do Vídně o každém úředníkovi tzv. *konduitní listinu*, která obsahovala hodnocení jeho činnosti, často se také proto stávala prostředkem intrik a nejrůznějšího očerňování nepohodlných zaměstnanců.¹⁴⁰

Co se týče kariérního postupu u českého gubernia, začínali všichni úředníci funkcí akcesisty, tedy neplaceného čekatele na úřední pozici. Později se pro tuto funkci ujal název praktikant, přičemž nejvyšší praktikantskou pozicí byla asistence guberniálnímu radovi. Z této pozice se obvykle dostával úředník již na první nejnižší placenou kancelářskou funkci kancelisty. Po několikaleté službě (v josefínském období se podle M. Ondo-Grečkové interval mezi povýšeními postupně zkracoval) byl pak kancelista obvykle povýšen do funkce expeditora, protokolisty nebo taxátora. Při poctivé, výkonné a přínosné službě mohl pak postoupit i mezi vyšší kancelářské

¹³⁷ TAMTÉŽ, s. 481.

¹³⁸ Karolína ADAMOVÁ – Ladislav SOUKUP (edd.), *Prameny k dějinám práva v Českých zemích II*, Plzeň 1997, s. 32 – 33 (listopad 1783).

¹³⁹ Zvláště na rychlost, výkonnost a pečlivost úředníků byl však kladen důraz i za Marie Terezie. Už dekret reprezentace a komory pro kancelářský personál z 29. května 1753 hrozil suspenzí a propuštěním za „nedbalost, liknavost a pomalost ve službě“. Srov. F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 56.

¹⁴⁰ Z. MARTÍNEK, *Správní reformy*, s. 111.

hodnosti, z nichž nejnižší byla hodnost koncipisty. Dále následovala již jen funkce sekretáře, který mohl být povýšen přímo na místo guberniálního rady.¹⁴¹

Platové ohodnocení nižšího guberniálního kancelářského personálu¹⁴² (tj. nižší funkce než koncipista, viz výše v textu) lze přitom již od dob místodržitelství považovat za nedostatečné. Potvrzují to v první polovině 18. století velice časté žádosti o jeho zvýšení (už 1695, 1701, 1714, 1723, 1726) iniciované především kancelisty, kteří byli rostoucí drahotou nejvíce postiženi, takže jim ani postupně zvyšovaný plat nestačil.¹⁴³ A nestačil ani přesto, že k němu úředníci získávali i různé příplatky. Šlo především o tzv. *akcidencie*, tedy poměrný podíl z výnosu úředních tax plynoucích do společné pokladny a pak rozdělovaných mezi kancelářský personál, o tzv. *novoročné*, tedy o mimořádný novoroční příspěvek k platu, nebo o *příspěvek k svatováclavskému trhu* (oba posledně jmenované příspěvky činily v první polovině 18. století zhruba 4 – 5 zlatých na jednoho kancelistu).¹⁴⁴

Svůj skromný měsíční příjem si nižší kancelářský personál snažil zvýšit také vlastní iniciativou. Především funkcemi aktuárů a referendářů při některých stálých a od první poloviny 18. století hojně zřizovaných komisích, ale také vymáháním spropitného (tzv. *discretionen*) od stran zvyšováním tax, což bylo nadřizenými úřady vytrvale opakovaně zakazováno (což zpětně svědčí o značné rozšířenosti tohoto jevu v praxi).¹⁴⁵ Jiným, ovšem také těžce postižitelným zdrojem příjmů jim byly různé honorované služby a informace, které byly poskytovány mimo úřední rámec různým stranám (agencie, sollicitatury), různé protekce, intervence, opisování úředních spisů, informace o stavu úředního jednání, různé rady k úřednímu jednání atp. Jasným důkazem nám k tomu mohou být mnohé stížnosti, že úředníci slouží stranám dokonce jako agenti vyřizující jejich záležitosti, ba vyzdvihující pro ně i expedice a peníze. Všecky tyto zdroje vedlejších příjmů a přijímání hmotných i peněžitých darů byly však úřednictvu rovněž zakazovány, a to dokonce pod trestem propuštění ze služby.¹⁴⁶

¹⁴¹ M. ONDO-GREČENKOVÁ, *Ve službách*, s. 481 – 485, s. 492.

¹⁴² Tabulky s platy guberniálních úředníků viz TAMTÉŽ, s. 107 – 112.

¹⁴³ Kancelistický plat činil od poloviny 17. století 168 zlatých ročně, od r. 1701 byl zvýšen na 252 zlatých ročně, od r. 1714 byl zvýšen na 320 zlatých ročně a do roku 1746 byl zvýšen ještě na 388 zlatých ročně. Srov. F ROUBÍK, *Místodržitelství*, s. 575 – 576.

¹⁴⁴ TAMTÉŽ.

¹⁴⁵ TAMTÉŽ.

¹⁴⁶ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 59 – 60.

Stejně tak se úředníci snažili zvýšit si své příjmy i výkonem druhého povolání, což byl právě případ zde námi zkoumaného translátorského úřadu, který fungoval jako pouhé vedlejší zaměstnání s ohodnocením ve výši přívýdělků. Dvorskými dekrety z 16. května 1781 a z 27. listopadu 1783 byla však úředníkům vedlejší povolání zakázána v případě, že by obě nedokázali vykonávat plnohodnotně, bez náhradníka. Bylo to z důvodu šetření a zefektivnění práce, aby onen úředník, který nezastane oba úřady bez náhradníka, nebral za polovičatě odvedenou práci dvojí plat. Zastal-li však svou zvýšenou pílí sám obě úřední funkce, měl dostávat plat za to povolání, které bylo honorováno výše, a k tomu ještě polovinu platu z povolání druhého.¹⁴⁷

Úředníci se však snažili o přívýdělek i mimo samotné gubernium, především pak účastí na soukromých pachttech a továrnách (manufakturách), což jim však bylo dvorskými dekrety z 28. března 1776 a z 22. června 1787 rovněž zakázáno (s výjimkou účasti na vlastních statcích).¹⁴⁸

Příliš příznivé nebyly v období 18. století pro státní úředníky ani penzijní podmínky. Podle listu Josefa II. z 24. března 1781 měl mít úředník nárok na doživotní penzi teprve po deseti letech státní služby, a to po deseti až pětadvaceti letech ve výši jedné třetiny, po pětadvaceti až čtyřiceti letech ve výši jedné poloviny a po službě delší než čtyřicet let ve výši dvou třetin dosavadního platu (jen výjimečně mu mohl být v takovém případě za vynikající službu udělen plný úřední plat). Za dobu služby nižší než deset let měl úředník dostat místo penze jednorázově vyplacený dosavadní roční plat. Nárok na penzi však neměli trestaní nepoctiví úředníci ani osoby placené denně.¹⁴⁹

Nemalý vliv na výše popsané zvyšování ročních příjmů měla jistě u úředníků také starost o zajištění rodin po jejich smrti. Podle reskriptu z 2. července 1749 neměla být totiž vdovám po zemřelých úřednících vyplácena penze, ale na zvláštní žádost jen jednou pro vždy jednorázový plat ve čtyřech splátkách a jeden měsíční plat. O udělení takové výplaty z milosti se rozhodovalo u dvora po zjištění majetkové situace rodiny.¹⁵⁰ Penze byla alespoň chudým vdovám, jejichž manželé nevydělávali více než tisíc zlatých ročně, znovu obnovena v josefinské době, kdy měly pobírat třetinu z původního manžela ročního platu. Nárok na penzi však neměly vdovy úředníků propuštěných

¹⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 155.

¹⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 157.

¹⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 154.

¹⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 60.

z testu, vdovy po těch, co se oženili jako jubilanti nebo penzisté, ani vdovy úředníků sloužících méně než deset let.¹⁵¹

¹⁵¹ TAMTÉŽ, s. 155.

3 Čeští translátoři při českém guberniu v Praze v 18. století

V této části své diplomové práce autorka nejdříve podrobně představí samotný úřad českého translátora při nejvyšších českých zemských úřadech, objasní důvody jeho vzniku v souvislosti s dobovými vlivy a celkovým kontextem, pohovoří o jeho fungování a smyslu a popíše obsah translátorovy práce. V následujících podkapitolách se bude věnovat konkrétním osobnostem, které během 18. a počátku 19. století funkci českého translátora při vrchních českých zemských úřadech vykonávaly. Kromě základních údajů o jejich osobách s ohledem na rozsah pramenné základny pokud možno co nejvíce přiblíží okolnosti jejich nástupu do úřadu, jejich kvalifikaci a předchozí zkušenosti a podá přehled o jejich dalších činnostech. Stranou autorka neponechá ani materiální aspekt jejich existence, zhodnotí jejich mzdovou situaci, pokusí se prohlédnout, v jakých podmínkách ve srovnání s dobovými standardy žili.

3.1 Funkce českého translátora

Funkce českého translátora při vrchním českém zemském úřadu se poprvé objevila v polovině 18. století.¹⁵² Nejvyšším českým zemským úřadem byla tehdy již reprezentace a komora a prvním českým translátorem se při ní stal někdejší kancelista české expedice zrušeného místodržitelství Matěj Rudolf Blažej.¹⁵³ Hlavní důvody vzniku tohoto úřadu právě v uvedené době jsou následující: tereziánská a josefínská centralistická politika, stav českého jazyka a s tím související stav české společnosti v 18. století.

Jak jsme již popsali v předchozí kapitole, Marie Terezie i Josef II. usilovali o důslednou centralizaci státní správy, jejímž cílem bylo vytvořit „z konglomerátu mnoha historických zemí jediný dobře fungující a centrálně spravovaný moderní stát. Logickým nástrojem tohoto modernizačního záměru bylo opatření, které ve své době i později patřilo k nejdiskutovanějším: zavedení jednotného jazyka správy, jímž se stala

¹⁵² Při místodržitelství, zrušeném právě roku 1749, translátorský úřad podle personálních senamů prokazatelně neexistoval (srov. SOA Třeboň, pracoviště Třeboň, RA Buquoyů, inv. č. 849, sign. 246.117, rukopisná kniha č. 429: Josef Michal Jáchym HRON, *Popsání vzniku*). K roku 1753 je však již jako český translátor při reprezentaci a komoře jmenován Matěj Rudolf Blažej (ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, vyjádření reprezentace a komory o jeho návrhu na povznesení češtiny (31. května 1753)). Translátorský úřad musel tedy vzniknout někdy mezi rokem 1749 a 1753.

¹⁵³ F. ROUBÍK, *Místodržitelství*, s. 590.

němčina.“¹⁵⁴ Jak uvádí i M. Hroch, v zájmu centralizace bylo tedy provedeno zjednodušení státní správy její celkovou germanizací. Všichni úředníci tereziánské a josefínské doby museli být tedy důsledně vzděláni v němčině, německy úřadovali, německy mezi sebou také jednotlivé úřady komunikovaly.¹⁵⁵ A výhradně v němčině vedla tedy svou agendu také v Čechách roku 1749 nově zřízená reprezentace a komora, která nahradila zrušené místodržitelství, od něž pro zjednodušení správy již nepřevzala ani neobnovila jeho českou expedici.¹⁵⁶

Protože však bylo za účelem centralizace zapotřebí obeznámit nejširší veřejnost s některými zemskými usneseními, císařskými nařízeními a patenty, docházelo často ke střetu zájmů. České městské obyvatelstvo a zvláště pak český venkov nebyly často schopny německo-jazyčnému textu porozumět. Němčina byla sice v Čechách osmnáctého století jazykem úřednictva, inteligence, šlechty a patriciátu, ale obyčejní měšťané a opět zvláště vesničané ji neovládali, protože jim k běžné komunikaci v prostředí řemeslné městské společnosti, popřípadě tradiční venkovské rustikální společnosti postačovala čeština.¹⁵⁷ K nejvyšším zemským úřadům v důsledku toho dokonce docházely i různé stížnosti vyvolané problémy z nepochopení a jazykového nepochopení různým úředním nařízením. Tak například v srpnu 1782 zaslal klatovský krajský úřad písemnou stížnost k českému guberniu, v níž upozorňoval na obtíže při publikaci nařízení kurendami s kazatelny podle dekretu ze 17. května 1782.¹⁵⁸ Podle této stížnosti nebyla venkovská společnost na Klatovsku schopna porozumět novým nařízením a pomoc nenacházela u úřednictva ani u „lidové inteligence“ zosobněné

¹⁵⁴ M. HROCH, *Na prahu*, s. 13.

¹⁵⁵ J. PORÁK, *Český jazyk*, s. 233 – 240.

¹⁵⁶ B. HAVRÁNEK, *Vývoj*, s. 72.

¹⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 71 – 83; F. CUŘÍN, *Vývoj*, s. 69 – 76; M. HROCH, *Národ*, s. 26 – 29, s. 54 – 58; M. KOMÁREK, *Dějiny*, s. 33 – 36; J. PORÁK, *Český jazyk*, s. 233 – 240; D. ŠLOSAR a kol., *Spisovný jazyk*, s. 91 – 113.

¹⁵⁸ Podle tohoto dekretu měli úřední nařízení publikovat česky českému lidu faráři během kázání. Faráři byli nejen během barokního období, ale také během počínajícího národního obrození důležitou intelektuální vrstvou, při níž se držel český jazyk v podstatě z nutnosti. Český lid totiž rozuměl jedině česky, proto duchovenstvo, které ho mělo vychovávat, muselo češtinu ovládat. Aby tedy výchova a vzdělání lidu byly účinné, vyučovala se česky i pastorální teologie na teologických fakultách v Praze i Olomouci a byla tak na dlouhou dobu jediným předmětem, při němž se čeština na univerzitách držela. Srov. Alois KŘIŠŤAN, *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, Teologická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2004, s. 73 – 81.

farářem, popřípadě venkovským učitelem. Úředníci totiž „*neumějí lidu překládat patenty do češtiny, takže z toho vznikají různá nedopatření. Mnozí faráři němčině jen rozumějí, ale mluví špatně a jen v případě krajní potřeby.*“¹⁵⁹

Ekonomicky nejvýhodnějším řešením dané situace bylo tedy zavedení funkce českého překladatele při nejvyšším českém zemském úřadu. Tomu byly svěřovány německé vyhlášky a nařízení, o nichž mělo být vyrozuměno i české obyvatelstvo, byly jím převedeny do češtiny a následně guberniálním expeditem rozeslány po krajských úřadech ke zveřejnění.¹⁶⁰ Protože takových vyhlášek, které by bylo potřeba všeobecně zveřejňovat, nebylo mnoho, stačilo rozšíření státní správy pouze o jediné místo českého translátora. Důkazem nemnohosti všeobecně zveřejňovaných vyhlášek během 18. století budiž i to, že funkci českého translátora vykonával v této době ve většině případů někdo ze stávajícího kancelářského personálu nejvyššího zemského úřadu, a to pouze jako vedlejší zaměstnání, nejčastěji za odměnu 146 zlatých ročně.¹⁶¹

Agenda českého translátora se poněkud rozrostla až v první čtvrtině 19. století. Hlavním důvodem byly probíhající napoleonské války, jež si vyžádaly mnoho vyhlášek a nařízení, které ukládaly různé povinnosti a břemena českému obyvatelstvu. Postarší a nemocný stávající translátor František Čapek navíc na celou agendu již sám nestačil, což umožnilo zaměstnat pro účely českého překladatelství při českém guberniu další osobu.¹⁶² Od roku 1819 tedy při guberniu fungovala dvě místa českých translátorů, a to až do smrti Františka Čapka 22. března 1822.¹⁶³

Musíme si uvědomit, jak důležitou roli měl v období tuhé germanizace druhé poloviny 18. století translátorský úřad pro českou kulturu. Pouze díky němu se totiž čeština udržela ve své administrativní funkci na nejvyšší zemské úrovni, pouze díky němu si zachovala přístup k nejvýznamnější instanci domácí zemské správy.¹⁶⁴ Ve třech

¹⁵⁹ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 91.

¹⁶⁰ Podobně fungoval také úřad hebrejského translátora při českém guberniu. Podrobněji viz Iveta CERMANOVÁ – Jindřich MAREK, *Na rozhraní křesťanského a židovského světa. Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757-1844)*, Praha 2007.

¹⁶¹ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 91.

¹⁶² J. KOLLMAN, *Dějiny*, s. 361.

¹⁶³ J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník*, s. 131.

¹⁶⁴ Translátorský úřad tedy přispěl k udržení českého jazyka v některých jeho pozicích a podpořil ho tedy z hlediska kvantitativního (z hlediska šíře jeho užití). O kultivaci jazyka či o přispění k pozvednutí jeho kvality však nemůže být v souvislosti s translátorským úřadem řeč, což je dobře patrné především z níže

případech se dokonce dějiny translátorského úřadu protnulý s dějinami národního obrození. První takový případ představuje osobnost Matěje Rudolfa Blažeje, působícího v translátorském úřadu od počátku padesátých let do roku 1758, kterého lze díky jeho zajímavě motivované obraně českého jazyka¹⁶⁵ považovat za horlivého českého patriota a přispěvatele k počátkům národního obrození v českých zemích. Druhým případem by byl František Jan Tomsa, zájemce o pozici českého translátora v konkurzu z roku 1784,¹⁶⁶ který vedle Josefa Dobrovského proslul jako jeden z prvních jazykovědců, kteří věnovali pozornost českému jazyku na opravdu vědecké úrovni. A konečně třetím styčným bodem mezi translátorským úřadem a národním obrozením by byl Tomsův soupeř z uvedeného konkurzu Václav Matěj Kramerius, jeden z prvních českých obrozenců, který proslul vydáváním *Krameriusových c. k. vlasteneckých novin*. Poslední dva jmenovaní však, ačkoliv měli o úřad zájem, konkurz nakonec nevyhráli a českými translátory při guberniu se nestali.

Výše uvedení čeští patrioti a obrozenci byli však při translátorském úřadu skutečně spíše výjimkou. Ve většině případů byl k výkonu této funkce vybrán prostě ten interní úředník, který ovládal češtinu písmem alespoň na srozumitelné úrovni.¹⁶⁷ Fakt, že funkce českého translátora při nejvyšším zemském úřadu byla z hlediska kvalifikace často podceňována, že na kvalitě překladů beztak určených pro obyčejného nevzdělaného čtenáře příliš nezáleželo, potvrzuje zjištění nulové souvislosti tohoto úřadu s cenzurou česko-jazyčných textů, ať už s komisí pro cenzuru českých knih, komisí pro cenzuru českých novin a kalendářů¹⁶⁸ nebo cenzurou zřízenou při českém

uvedeného rozboru Čapkova a Ondrákova překladu (překlady jsou zněmčelé, mechanicky kalkují německá spojení, pronikají do nich prvky lidové mluvy, neuznávají prakticky žádná pravopisná pravidla).

¹⁶⁵ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8-26, fasc. 12, fol. 126 (28. 5. 1753).

¹⁶⁶ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, fol. N:1513, žádost Františka Jana Tomsy o místo translátora (27. ledna 1784).

¹⁶⁷ Už od poloviny 17. století bylo problémem takového úředníka ovládajícího češtinu písmem alespoň na přijatelné úrovni sehnat. Když byl např. roku 1662 přijímán kancelista Karel Komínek, místodržící se o něm prý vyjádřil, že „*má pěkný rukopis i orthografii českou, v čemž těchto časův veliký nedostatek se nachází*“. F. ROUBÍK, *Místodržitelství*, s. 576.

¹⁶⁸ Viz F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 183:

Bücherrevision-Commision - zřízena 19. dubna 1731, předsedou byl pražský arcibiskup, 1. května 1779 sloučena se studijní komisí;

Censurirungs-Commision respektu Zeitungen und Kalendern – zřízena 29. srpna 1715, 1. května 1779 sloučena se studijní komisí.

guberniu. V žádném z dostupných personálních statusů a seznamů obsazení českého místodržitelství, reprezentace a gubernia¹⁶⁹ se nikdo z translátorů nevyskytuje zároveň jako cenzor.

Kdybychom nyní měli zasadit úřad translátora do širšího dobového kontextu, museli bychom poznamenat, že nebyl svého druhu výjimkou. Po germanizaci zemských i centrálních státních úřadů a zrušení jejich českých oddělení bylo totiž potřeba podržet vždy alespoň jednu osobu, která by pomáhala s vyřizováním českých záležitostí, s překlady z češtiny do němčiny i naopak. Čeští translátoři se tak v období druhé poloviny 18. století běžně objevovali i při vídeňských centrálně správních úřadech. Patrné je to především na příkladu Josefa Valentina Zlobického,¹⁷⁰ prvního profesora české řeči na Vídeňské univerzitě, který od roku 1776 pro nedostatek financí začal pracovat na *Nejvyšším justičním úřadě (Oberste Justizstelle)* jako *oficiant* (tj. nižší úředník) a český translátor. Za výkon obou funkcí přitom dostával jako odměnu pouhých 200 zlatých ročně, což znamená, že za translátorský úřad musel pobírat mnohem nižší odměnu, než bylo 146 zlatých ročně určených českému guberniálnímu translátorovi.¹⁷¹ Své translátory mívalo vždy také dobré vydavatelství, v Praze měl vlastního česko-německého translátora¹⁷² např. dvorní knihtiskař Jan Josef Klasuser.¹⁷³

Důležité je zde ještě poznamenat, že čeští guberniální translátoři dostávali na starost opravdu jen překlady menších vyhlášek a nařízení, které plynuly z panovníkových dekretů nebo které byly vydávány guberniem samotným výhradně pro Čechy. Překlady významnějších právních textů platících v celé monarchii, patentů nebo zákoníků pak byly svěřovány na jednorázovou státní zakázku přímo ve Vídni odborným

¹⁶⁹ Viz seznamy uvedené v poznámkách č. 14 – 19.

¹⁷⁰ **Josef Valentin Zlobický** (1743 – 1810) – právník, překladatel do češtiny, český lingvista, mezi lety 1772 – 1775 první profesor české řeči na vojenské akademii na Novém Městě ve Vídni, mezi lety 1775 – 1810 také první profesor češtiny na Vídeňské univerzitě. Srov. J. VINTR – J. PLESKALOVÁ (edd.), *Vídeňský podíl*.

¹⁷¹ TAMTÉŽ, s. 32.

¹⁷² Josef STUPECKÝ, *O českých překladech pořizovaných v souvislosti s kodifikací rakouského práva civilního*, Časopis Musea Království Českého (dále ČMKČ) 77, 1903, č. 1, s. 16.

¹⁷³ **Jan Josef Klasuser** (1705 – 1771) - c. k. guberniální archivář, člen a předseda tiskařského bratrstva v Praze, kolem roku 1761 faktor arcibiskupské tiskárny, v letech 1762-1771 dvorní tiskař v Praze na Starém Městě. Srov. Karel CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*, in: Sborník Památníku národního písemnictví, Praha 1996, s. 148 – 149; J. HOFFMANOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník*, s. 358.

překladatelům absolvovavším právnické studium, popřípadě najatým překladatelům za dohledu odborných právníků.¹⁷⁴ Proto byl např. překlad *Codexu Terezianus* roku 1766 svěřen pod redakcí někdejšího dvorního rady při Nejvyšším justičním úřadu Jana Jiřího Müllera, rytíře z Mühlensdorfu, pražskému novoměstskému prokurátorovi Janu Nepomuku Faltinovi¹⁷⁵ a překlad jeho inovované verze byl ze stejného důvodu a pod stejnou redakcí roku 1773 svěřen kancléři Nového Města pražského Janu Josefu Zebererovi, který již dříve (1769) přeložil do češtiny i hrdelní soudní řád tereziánský (*Constitutio Criminalis*).¹⁷⁶ A protože Mühlensdorf nechtěl již dále překlady zákonů vést, byl pro tuto činnost roku 1781 angažován nám již známý Josef Valentin Zlobický, který na jednorázové státní zakázky přeložil tyto dokumenty: josefínský *Všeobecný řád soudní* (1781), *Řád všeobecný při zběžích ... věřitelův* (1781), *Narižení pro všechny křesťanské poddané ve věcech manželstva, co se smlouvy světské (slibův) a oučinkův z ní pocházející teje* (1783), *Všeobecná práva městská* (1787), *Práva všeobecná nad proviněními, a jich trestmi* (1787), *Řád soudní hrdelní* (1788), *Františka II. kniha práv nad přečiněním hrdelním a těžkými řádu městského přestupky* (1804), *Tabella, tj. krátké obsažení v nových trestních právech se nalézajících zločinů* (1804). Zlobický byl tedy pro překlady zákonů na státní zakázky ve Vídni rezervován od uvedeného roku 1781 až do své smrti roku 1810, kdy po něm zůstal rozpracovaný překlad *Všeobecného občanského zákoníku*,¹⁷⁷ jenž pak dokončil jeho suplent, adjunkt c. k. bankální examinatory Vojtěch Veselý.¹⁷⁸

3.2 Matěj Rudolf Blažej

Prvním translátorem doloženým pramennou základnou, kterého jako prvního z translátorů uvádí i František Roubík, je Matěj Rudolf Blažej.¹⁷⁹ Blažej prokazatelně

¹⁷⁴ J. STUPECKÝ, *O českých překladech*, ČMKČ 77, 1903, č. 1, s. 13 – 35, 333 – 348, 479 – 484; č. 2, s. 99 – 115, 300 – 319, 389 – 413.

¹⁷⁵ **Jan Nepomuk Faltin** – pocházel z Onětic, od r. 1743 vedl v Praze právnickou praxi, r. 1749 byl dosazen za notáře při právu pořičním na Novém Městě pražském, r. 1756 za notáře při pražském desetipanském úřadu, r. 1766 za malostranského přisedícího při úřadu hor viničných a r. 1769 se stal notářem novoměstského práva koňského. Srov. TAMTĚŽ, s. 13 – 19.

¹⁷⁶ TAMTĚŽ, s. 32 – 33.

¹⁷⁷ J. VINTR – J. PLESKALOVÁ (edd.), *Vídeňský podíl*, s. 34.

¹⁷⁸ J. STUPECKÝ, *O českých překladech*, s. 109.

¹⁷⁹ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 90 - 91.

působil od roku 1738 při českém zemském místodržitelství jako kancelista při české expedici, v kteréžto funkci nahradil penzionovaného Ferdinanda Praela.¹⁸⁰ Po vzniku královské české reprezentace roku 1749, pak nejdříve působil jako kancelista při druhé provizionální expedici¹⁸¹ a nakonec se roku 1754 dostal ve stejné funkci k ústřední *Expedici in publicis, politicis, contributionibus et diaetalibus*.¹⁸²

Funkci českého translátora pak Blažej vykonával pouze jako vedlejší povolání. Není však jasné, od kdy přesně Blažej toto své druhé zaměstnání začal vykonávat, protože k rokům 1738, 1749, 1751, 1752, 1754 je ve všech dostupných seznamech¹⁸³ uváděn pouze jako kancelista, a to i po roce 1753, kdy už byl prokazatelně také českým translátorem.¹⁸⁴ Jisté však je, že Blažej oba své úřady vykonával až do své smrti, která ho zastihla nečekaně 4. února 1758.¹⁸⁵

Co se týče materiálních podmínek, pobíral Blažej jako kancelista při reprezentaci a komoře plat ve výši 500 zlatých ročně. Ve srovnání s ostatními kancelisty působícími v polovině 18. století při reprezentaci jde o nadprůměrný plat. Běžný kancelistický plat totiž v dané době činil 388 zlatých ročně.¹⁸⁶ Tento fakt svědčí nejen o poctivém výkonu Blažejovy služby, ale souvisí především s její délkou (k roku 1749, pro nějž máme první údaj o jeho platu, působil jako kancelista již dvanáctým rokem), protože délka služby, poukazující na dosažené služební zkušenosti, byla pro platovou výměru úředníků v polovině 18. století často určující.¹⁸⁷ Ke svému stávajícímu platu kancelisty pak pobíral ještě příplatek za německo-české překladatelství ve výši 146 zlatých ročně.¹⁸⁸ Jeho roční plat tedy činil celkově 646 zlatých, čímž se mohl směle

¹⁸⁰ SOA Třeboň, pracoviště Třeboň, RA Buquoyů, inv. č. 849, sign. 246.117, rukopisná kniha č. 429: J. M. J. HRON, *Popsání vzniku*, s. 18.

¹⁸¹ TAMTÉŽ, s. 45.

¹⁸² F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 162 – 163.

¹⁸³ Ročníky 1738 a 1752: TÝŽ, *Místodržitelství*, s. 590. Ročník 1749: SOA Třeboň, pracoviště Třeboň, RA Buquoyů, inv. č. 849, sign. 246.117, rukopisná kniha č. 429: J. M. J. HRON, *Popsání vzniku*, s. 18. Ročník 1751: F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 163. Ročník 1754: TAMTÉŽ, s. 164.

¹⁸⁴ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, vyjádření reprezentace a komory o Blažejově návrhu na povznesení české řeči (31. května 1753). Zde je Blažej jmenován již jako „*Translator*“.

¹⁸⁵ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 91.

¹⁸⁶ TÝŽ, *K vývoji*, s. 162 – 164; nebo TÝŽ, *Místodržitelství*, s. 576.

¹⁸⁷ M. ONDO-GREČENKOVÁ, *Ve službách*, s. 484.

¹⁸⁸ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 90.

rovnat registrátorům, expeditorům nebo koncipistům (jejich plat činil zhruba 600 – 800 zlatých ročně), kteří stáli kariéře o třídu výše než kancelisté.

V souvislosti s Blažejovou kariérou je pozoruhodným faktem, že po celou dobu svého dvacetiletého působení u českého místodržitelství, popřípadě královské reprezentace vykonával pouze funkci kancelisty a nedosáhl tedy žádného kariéřního vzestupu. V padesátých letech bylo totiž u kancelistů obvyklé, že zhruba po čtrnáctileté službě povýšili na místo registrátora, expeditora nebo koncipisty.¹⁸⁹ Fakt, že se Blažej svou kariérou vymyká dobovým standardům, může ukazovat na skutečnost, že nemohl být povýšen právě kvůli svému druhému úřadu, úřadu českého translátora. Jako vykonavatel těchto dvou úřadů si totiž, co do mzdy, vydělal ročně sumu srovnatelnou s uvedenými, kariéře vyššími stupni, tudíž ho alespoň z materiálních důvodů nebylo nutné povyšovat. Dalším důvodem k setrvání Blažeje v pozici kancelisty bylo nejspíše také to, že by v případě kariéřního vzestupu nestačil zastat zároveň agendu translátorského úřadu. Problémy, které pro královskou reprezentaci nastaly s hledáním nového německo-českého překladatele po Blažejově smrti, jasně ukazují na fakt, že si Blažejovi nadřízení nemohli dovolit ztratit tak kvalitního translátora jeho povýšením ani za jeho života. Jen těžko by za něj totiž našli u reprezentace náhradu.

Roku 1753 se Blažej ukázal jako literárně nadaný český patriot, když odevzdal reprezentaci a komoře své návrhy na povznesení českého jazyka,¹⁹⁰ které bychom mohli směle zařadit do v té době oblíbeného literárního žánru jazykových obran. Rozboru tohoto po mnoha stránkách výjimečného spisku je v této práci věnována celá třetí kapitola.

Z Blažejova rodinného života víme, že byl jistě ženatý a vychovával se svou ženou dvě děti, které nebyly v době jeho smrti 4. února 1758 ještě dospělé. Po jeho smrti byl podle dobových nařízení¹⁹¹ nejdříve úředně zjištěn majetek rodiny, který činil celkově 1 375 zlatých a 48 krejcarů (tedy zhruba dva Blažejovy roční platy), a následně byla rodině v souladu s reskriptem z 2. července 1749 přiznána penze ve výši Blažejova jednorozního kancelistického platu vyplaceného ve čtyřech splátkách.¹⁹² Penze se tedy

¹⁸⁹ M. ONDO-GREČENKOVÁ, *Ve službách*, s. 483 – 484.

¹⁹⁰ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, Blažejův návrh na povznesení českého jazyka (28. 5. 1753).

¹⁹¹ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 62.

¹⁹² TAMTÉŽ, s. 91.

vyměřila z vyššího z obou platů, na Blažejův přivýdělek nebyl brán v této souvislosti zřetel.

3.3 Jan Nepomuk Kříž

Po smrti prvního německo-českého translátora Matěje Rudolfa Blažeje nebylo zprvu možno u královské reprezentace nalézt pro tuto funkci vhodného kandidáta. Základním požadavkem pro její obsazení byla totiž nejen schopnost česky číst a psát, ale především v češtině také koncipovat. Málokterý úředník, vzdělaný pro státní potřeby standardně v němčině, však tuto dovednost ovládal.¹⁹³ Na základě tohoto faktu si tedy můžeme vytvořit obrázek o tom, v jakém rozsahu čeština ustoupila ze své administrativní funkce na nejvyšší zemské úrovni, i o tom, že se kromě translátorského úřadu při reprezentaci a komoře již vůbec česky neřadovalo.

Jelikož nikdo z interního personálu reprezentace opravdu česky koncipovat neuměl, musel být nakonec jako německo-český translátor v pozici kancelisty zaměstnán externista. Stal se jím Jan Nepomuk Kříž¹⁹⁴ pocházející z východočeské Jaroměře a působící ve druhé polovině padesátých let 18. století jako pražský manufakturní komisař.¹⁹⁵

Jan Nepomuk Kříž začal funkci translátora při reprezentaci plnit 18. května 1758, a to podle dobových záznamů „*ke vši spokojenosti*“.¹⁹⁶ Reprezentací a komorou

¹⁹³ Přesto, když prý dvorní rada Mühlensdorf sháněl po Praze ještě roku 1767 vhodného překladatele pro *Codex Terezianus*, který měl revidovat, našel zde prý mnoho německo-českých překladatelů. Minimálně deset z nich považoval za kvalitní, a proto je také osobně prozkoušel. Uvádí však, že většina z nich „*nevyznala se dostatečně v jazyku německém, aby správně rozuměla německému textu*“. V rámci personálu gubernia, který musel procházet německými školami, tomu bylo spíše právě naopak – neuměl koncipovat česky. Srov. J. STUPECKÝ, *O českých překladech*, s. 18 – 19.

¹⁹⁴ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 235, sign. A23/1, fol. 124, rozhodnutí o přijetí Jana Nepomuka Kříže (květen 1758).

¹⁹⁵ Úřad **manufakturního komisaře** byl Marií Terezií zřízen v každém českém kraji v roce 1753. Jan Nepomuk Kříž jako manufakturní komisař pro Prahu se při výkonu této funkce zabýval ponejvíce dozorem nad továrnami, manufakturami a řemesly v okolí, o nichž měl povinnost podávat zprávy komerčním konsesům (dozorovaly tovární, manufakturní a řemeslnou výrobu centrálně na zemské úrovni). Srov. J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 140.

¹⁹⁶ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 235, sign. A23/1, fol. 124, rozhodnutí o přijetí Jana Nepomuka Kříže (květen 1758): „...*erfülle diese Pflicht zur Zufriedenheit aller*...“.

mu byl za její výkon navržen nejvyšší možný kancelistický plat, a to ve výši 500 zlatých ročně, jenž mu byl vyplácen z komorní pokladny než by bylo možné po smrti některého penzisty platit ho z pokladny státní.¹⁹⁷

Kříž tedy na rozdíl od Blažeje vykonával funkci německo-českého translátora v pozici kancelisty jako své hlavní povolání, ne povolání vedlejší, což ani nebylo možné, protože byl pro tuto funkci vybrán jako externista, ne jako stávající interní zaměstnanec reprezentace. Ve srovnání s Blažejem také Kříž za tuto činnost pobíral mnohem vyšší mzdu. Zatímco Blažej za ni dostával jako interní kancelista pouze příplatek 146 zlatých ročně, Kříž pro ni musel být jako kancelista zaměstnán a pobíral za ni 500 zlatých ročně. Důvod k takové výši jeho platu tkví především v jeho povinnosti zaučit někoho ze stávajícího kancelářského personálu reprezentace překládat z němčiny do češtiny a koncipovat v češtině, s kterýmžto požadavkem byl do funkce vůbec přijat. Náplní Křížovy práce tedy nemělo být pouhé překládání německých textů do češtiny, ale také zaučení někoho ze stávajícího kancelářského personálu pro tuto činnost.¹⁹⁸

Na potřebu interního německo-českého translátora, který by opět vykonával tuto funkci jen jako vedlejší povolání, upozornila za účelem úspory státních financí i samotná Marie Terezie. Stalo se tak jejím listem z 12. června 1759 adresovaným reprezentaci. Kromě uvedeného pokynu obsahuje list také nařízení, aby reprezentace navrhla fond, z něhož by byl nový překladatel placen.¹⁹⁹ Stalo-li se podle císařovniných nařízení, nevíme, žádná odpověď nebyla k listu přiložena.

3.4 František Karel Štamperský

Místo translátora se pak u reprezentace a komory znovu uvolnilo roku 1762, kdy Jan Nepomuk Kříž z nám neznámých důvodů úřad opustil. V dostupných pramenech je uvedeno, že Kříž z úřadu prostě „odešel“.²⁰⁰ Nejspíš tedy šlo o kariérní vzestup (ne však při reprezentaci ani guberniu, jež jí roku 1763 nahradilo. Kříž se totiž nenachází v pozdějších seznamech zaměstnanců.), méně pravděpodobně pak o přestěhování nebo

¹⁹⁷ TAMTÉŽ.

¹⁹⁸ TAMTÉŽ.

¹⁹⁹ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 235, sign. A23/1, fol. 124, list Marie Terezie o zaškolení dalšího translátora (12. červen 1759).

²⁰⁰ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 113, sign. A/1-49, rozhodnutí o přijetí F. K. Štamperského (9. prosince 1762): „...nach auftrittung des Johann Krziž erledigte Translator...“.

výpověď; s jistotou můžeme říci, že Kříž nezemřel, to by bylo uvedeno konkrétně. Možné je i to, že kvůli funkci translátora nestačil dostát všem svým povinnostem manufakturního komisaře, z čehož mu plynul vyšší plat, a proto nakonec své translátorské poslání opustil.

Po Křížově odchodu proběhlo na pozici českého translátora výběrové řízení, během nějž reprezentace obdržela pouze jedinou žádost. Patřila Františku Karlu Štamperskému,²⁰¹ který v dané době působil jako přísežný *iuris practicus*²⁰² a notář a právník staroměstského *desetipanského úřadu*.²⁰³

Žádost, kterou se Štamperský ucházel o uvolněné místo, nám napovídá, že za sebou měl úspěšné studium práv na pražské univerzitě. Svou znalost zákonů a své úřední zkušenosti mohl navíc opřít jak o sedmnáctiletou praxi v pozici notáře a právníka při uvedeném desetipanském úřadu, tak i o své desetileté působení pod přísahou při staroměstském soudu, které by bylo pro úředníka při reprezentaci v 18. století jistě velkou výhodou. Nás však ponejvíce zajímají jeho schopnosti týkající se českého jazyka. V této souvislosti uvedl, že má „*horlivý sklon k české řeči*“,²⁰⁴ ovládá dobře českou slovní zásobu a reprezentace mu bude moci svěřit svou důvěru i pro procházení a opisování dokumentů „*ve staré české národní řeči*“,²⁰⁵ které prý rozumí stejně dobře jako češtině soudobé. Velice zajímavá je Štamperského poznámka, že umí mluvit i psát

²⁰¹ TAMTÉŽ.

²⁰² **Sbor přísežných** (*iurati*) byl sbor měšťanů vybraných mezi sebou ostatními, ve starších dobách potvrzených králem, kteří museli zároveň na svou funkci přísahat. Tyto sbory vznikaly ve větších městech při městských soudech. Přísežní tam zasedali ve čtyřech vyhrazených lavicích a měli „*úlohu úředních svědků při nesporném řízení, zvláště při majetkových převodech, a vlastních nálezců práva při řízení sporném.*“ Srov. J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 206.

²⁰³ **Desetipanský úřad** byl jedním z mnoha, které vznikly na Starém Městě pražském v 16. století a převzaly část kompetencí městské rady. Byl zřízen konkrétně roku 1518 a byl v podstatě příslušným delegovaným soudem v záležitostech sporů do hodnoty sta kop grošů. Stejně jako staroměstský šestipanský a osmipanský úřad byl pak pro zbytečnou roztříštěnost městské správy zrušen v josefinské době. Srov. J. JANÁK a kol., *Dějiny*, s. 168 a 215.

²⁰⁴ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 113, sign. A/1-49, žádost F. K. Štamperského (prosinec 1762), s. 1: „...mit besonderen son hierzur gahabten Inclination zur eigentlichen böhmischen Sache befließen...“.

²⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 2: „...sondern auch wo es erforderlich wäre in der uhralten böhmischen national Sprache zu Passier zu setzen, beschreiben, und aus zuführen, das dahers sothane erledigte Translatoris Stelle zu Versehen mir allerdings getrane.“

„*stylo Bohemico bez nejmenšího vlivu cizí řeči nebo cizí slovní zásoby*“,²⁰⁶ což opět poukazuje na velice nízkou kvalitu českých úředních spisů 18. století, v nichž se opravdu vyskytovalo až přehnané množství jak německých, tak například latinských výrazů. Pozoruhodné v tomto případě je, že si daného jevu povšiml dokonce i současník a považoval jej za negativní, protože svou schopností cizí vlivy v řeči vytěsnit si chtěl u reprezentace přilepšit.

Štamperský byl rozhodnutím reprezentace z 9. prosince 1762 jako jediný žadatel o místo uznán „*schopným a znalým ve věci českého překladatelství*“²⁰⁷ a jmenován německo-českým translátorem. Svě stávající povolání u staroměstského desetipanského úřadu si však měl ponechat a nový úřad měl vykonávat jako pouhé vedlejší zaměstnání. K jeho stávajícímu platu ve výši 400 zlatých ročně (průměrný plat kancelisty u reprezentace) mu za něj byl přidělen příplatek ve výši 146 zlatých ročně,²⁰⁸ tedy stejná suma, jakou pobíral za německo-české překladatelství v padesátých letech i Matěj Rudolf Blažej. Částečně byl tímto způsobem naplněn rozkaz Marie Terezie z 12. června 1759²⁰⁹ a funkce translátora byla po Křížově odchodu opět degradována na vedlejší zaměstnání ohodnocené pouhým příplatkem, čímž se ušetřilo. Navzdory řečenému nařízení musel však být za tímto účelem přijat externista, což poukazuje na skutečnost, že se Křížovi za celé jeho čtyřleté translátorské působení nepodařilo naplnit podmínku, za níž byl přijat - že k německo-českému překladatelství vycvičí někoho ze stávajícího personálu reprezentace.

Kdy Štamperský v úřadu skončil a z jakého důvodu, není bohužel vzhledem k nedostatečnosti pramenné základny možné konstatovat. Rok po jeho nástupu je ještě v personálním a platovém statusu²¹⁰ uveden jakýsi nejmenovaný translátor (vzhledem k malému časovému odstupu musí jít právě o Štamperského) ohodnocený příplatkem

²⁰⁶ TAMTÉŽ: „... *in den ordinari und currenten doch eigentlich stylo Bohemico ohne mindesten einfluss frembder Sprach...*“.

²⁰⁷ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 113, sign. A/1-49, rozhodnutí o přijetí F. K. Štamperského (9. prosince 1762): „... *Franz Karl Stamperský beeidigten Iuris Practici, und zehen Männeramts Notarius in altstads Prag, dann in anbetrachts seiner in böhmischen Sprach besitzenden fähig und fertigkeith...*“.

²⁰⁸ TAMTÉŽ.

²⁰⁹ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 235, sign. A23/1, fol. 124, list Marie Terezie o zaškolení dalšího translátora (12. červen 1759).

²¹⁰ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 164.

146 zlatých ročně, ale o deset let později se už v personálním a platovém statusu českého gubernia²¹¹ žádný translátor neobjevuje.²¹²

3.5 Rudolf z Freuenwaldu

Potřeba translátora se pak znovu projevila až o dvacet let později, v srpnu roku 1782. Tehdy právě české gubernium obdrželo zde již dříve uvedenou stížnost klatovského krajského úřadu na obtíže při publikaci guberniálních nařízení a patentů kurendami s kazatelny podle dekretu ze 17. května 1782. Podle ní „*guberniální úředníci neuměli lidu překládat patenty do češtiny, takže z toho vznikala různá nedopatření. Mnozí faráři němčině jen rozuměli, ale mluvili špatně a jen v případě krajní potřeby.*“²¹³ takže nekvalitně přeloženým nařízením nerozuměli ani oni a nemohli si je z němčiny ani sami přeložit. Proto krajský úřad žádal gubernium, aby poradilo, jak takovým problémům předejít.

České zemské gubernium uvedené stížnosti využilo a na jejím základě zformulovalo argumentaci pro upozornění císaře na nutnost kvalitního překládání patentů do češtiny za účelem jejich expedování a srozumitelnému vyhlášení českému venkovskému lidu. Pro uvedenou činnost mělo prý sice gubernium k dispozici jakéhosi nejmenovaného translátora, ten však vykonával svou funkci jen jako vedlejší zaměstnání za pouhý příplatek 146 zlatých ročně (zde tedy můžeme pozorovat, že se ani po třiceti letech od vzniku translátorského úřadu po stránce platu nic nezměnilo). Protože se ale kvůli dekretu ze 17. května 1782, který nařizoval překládat do češtiny nejen císařské patenty, ale také všechna ostatní nařízení, současnému translátorovi nebyvale rozrostla agenda, již na ni nemůže sám stačit a „*nemá k tomu ani potřebných*

²¹¹ TAMTÉŽ, s. 165.

²¹² Je možné, že po odchodu Štamperského z úřadu gubernium zadávalo překlady vyhlášek jako jednorázové zakázky některým pražským translátorům působícím při jiných institucích. Ve druhé polovině šedesátých let pro gubernium např. prokazatelně překládal již výše zmíněný translátor dvorního knihtiskaře Jana Josefa Klausera. Ten ve svém dopise z roku 1767 uvedl, že „*má vlastního translátora, jenž překládá německé noviny, ten že jest výborný právník a mnohé již překládal pro gubernium*“. Srov. J. STUPECKÝ, *O českých překladech*, s. 16.

²¹³ Citováno podle F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 91. K nařízení se obšírněji vyjadřuje A. KŘIŠŤAN, *Počátky*, s. 73 - 74.

schopnosti“.²¹⁴ Na základě těchto argumentů žádalo gubernium císaře o povolení k ustanovení jiného translátora.

Císař nejdříve požádal o zdání dvorské komory a na jeho základě pak 19. října 1782 povolil českému guberniu, aby si vybralo nového translátora. K překladu německých patentů a nařízení do češtiny měl však opět postačit někdo z interního kancelářského personálu, jenž by tuto činnost konal opět jen jako vedlejší zaměstnání za neměnný příplatek 146 zlatých ročně.²¹⁵ Josef II. tedy rozhodl v podstatě shodně jako jeho matka Marie Terezie o třiatdvacet let dříve (dekret z 12. července 1759).²¹⁶

Na základě uvedeného císařova rozhodnutí byl z guberniálního personálu jako nový německo-český translátor vybrán Rudolf z Freuenwaldu, jehož služba i plat se ve všem přizpůsobily císařovu rozkazu. Freuenwaldovo působení v úřadu mělo však jen krátké trvání, zemřel totiž již 24. ledna 1784,²¹⁷ tedy po zhruba roční službě.

3.6 Konkurz na místo translátora z roku 1784

Hned vzápětí po úmrtí Rudolfa z Freuenwaldu se o jeho uvolněné místo začali ucházet noví zájemci. Od 25. do 30. ledna 1784 tak gubernium obdrželo celkem tři žádosti o obsazení úřadu německo-českého guberniálního translátora, což je vzhledem k situaci, za níž nastupovali do úřadu na přelomu padesátých a šedesátých let Jan Nepomuk Kříž a František Karel Štamperský, přinejmenším překvapivé. Zatímco tehdy bylo nutné zájemce o danou pozici dlouze hledat, nyní se sami přihlásili hned tři, z nichž byli dokonce dva interními guberniálními zaměstnanci.

Jako první poslal dne 25. ledna 1784 svou žádost o místo translátora guberniální registraturní adjunkt František Čapek (více viz níže v samostatné podkapitole). Mezi hlavními argumenty a přednostmi, kvůli nimž by mělo být o jeho přijetí uvažováno, uvedl na prvním místě svou věrnou dvaadvacetiletou službu při guberniální registratuře, dále *"dokonalou znalost českého i německého jazyka"*,²¹⁸ jež oba ovládá slovem i

²¹⁴ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 91.

²¹⁵ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 104, sign. A/1-23, nařízení Josefa II. ohledně translátorského úřadu (19. říjen 1782).

²¹⁶ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 235, sign. A23/1, fol. 124, list Marie Terezie o zaškolení dalšího translátora (12. červen 1759).

²¹⁷ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, fol. N:1384, žádost Františka Čapka o místo translátora (25. ledna 1784).

²¹⁸ TAMTÉŽ: „2° [secundo] *beeder Sprachen vollkommen mächtig*...“.

písmem. Upozornil také na skutečnost, že je stávajícím guberniálním zaměstnancem a pobírá již od gubernia plat ve výši 350 zlatých ročně, tudíž by mu za výkon nového úřadu postačil pouhý příplatek. Ve čtvrtém bodě své žádosti Čapek ještě vyčetl své služební přednosti: je prý zvyklý být celé dny v úřadě, je schopen pořizovat překlady mezi češtinou a němčinou velice rychle, vyzná se v registratuře a umí pořádat akta, která měl vždy v nejlepším pořádku.²¹⁹

O dva dny později, tedy 27. ledna 1784, byla guberniu doručena žádost Františka Jana Tomsy,²²⁰ který od roku 1775 až dosud působil jako překladatel a korektor při tiskárně normální školy v Praze. O jeho znalostech češtiny nemůže být pochyb nejen proto, že měl s překladatelstvím své zkušenosti, ale především z toho důvodu, že se již počátkem osmdesátých let prosadil v české vědecké společnosti jako významný gramatik a národní buditel. Potvrzují to mnohé z jeho jazykovědných prací, a to jak gramatiky,²²¹ tak i pravopisné příručky²²² nebo slovníky²²³ – z nich např. *Vollständiges Wörterbuch der böhmischen, deutschen und lateinischen Sprache* (Praha 1791) opatřený předmluvou Josefa Dobrovského, kterému byl Tomsa nejen přítelem, ale i blízkým spolupracovníkem. A ačkoliv Tomsovy teoretické práce nepřinesly v podstatě nic nového,²²⁴ měly velký význam praktický, protože ve funkci školních příruček

²¹⁹ TAMTÉŽ.

²²⁰ Vladimír KOBLÍŽEK, *František Jan Tomsa, představitel českého mluvnictví v počátcích národního obrození*, in: František Martin Pelcl. Sborník příspěvků z odborného semináře, Rychnov nad Kněžnou 2001, s. 92 – 101; Jiří ČERNÝ – Jan HOLEŠ, *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*, Praha 2008, s. 643; Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Svazek 46, Wien 1882, s. 121 – 123.

²²¹ *Böhmische Sprachlehre*, Praha 1782; *Elementarbuch der böhmischen, deutschen und lateinischen Sprache*, Praha 1784; *Über die Aussprache der čechischen Buchstaben, Sylben und Wörter*, Praha 1800; *Über die Bedeutung, Abwandlung und Gebrauch der čechischen Zeitwörter*, Praha 1804; *Von den Vorzügen der čechischen Sprache oder über die Billigkeit und den Nutzen die čechisme Sprache zu erhalten, emporzubringen und über die Mittel dazu*, Praha 1812.

²²² *Navedení k české dobropisemnosti*, Praha 1784; *Über die čechische Rechtschreibung*, Praha 1804; *Grössere čechische Orthographie*, Praha 1812.

²²³ *Malý německý a český slovník*, Praha 1789.

²²⁴ T. BERGER, *Argumentace reformátorů českého pravopisu v letech 1780 – 1850*, in: Michaela Čornejová – Lucie Rychnovská – Jana Zemanová (edd.), *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23. – 25. září 2010, Brno, Česká republika, Brno 2010, s. 350 – 352; J. PLESKALOVÁ – O. ŠEFČÍK, *Pravopis*, s. 506 – 507; D. ŠLOSAR a kol., *Spisovný jazyk*, s. 105.

sehrály významnou roli při prosazování a šíření češtiny v době jejího ohrožení. Svůj význam Tomsa potvrdil i tím, že se dokonce dvakrát ucházel o místo profesora české řeči a literatury na pražské univerzitě, v obou případech bohužel neúspěšně (1792 byl konkurentem Pelcla, roku 1801 konkuroval Janu Nejedlému).²²⁵

Co se reforem a změn českého pravopisu týče, byl Tomsa vždy zastáncem právě Dobrovského organické metody založené na změnách pravopisu v souladu s živým lidovým jazykem a postavil se tak do opozice proti skupině Pelclově, která trvala na reformách pravopisu založených na archaické humanistické češtině.²²⁶ Návrhy pravopisných reforem Tomsa podal až ve svých pozdních mluvnicích *Über die čechische Rechtschreibung ... Gedichte enthält* (Praha 1802) a *Grössere čechische Orthographie, ... Arden kuten* (Praha 1812). Spočívaly ve zrušení všech spřežek kromě *ch* a jejich nahrazení speciálními souhláskovými znaky s diakritikou, písmeno *j* již nemělo být používáno pro hlásku [í], ale pro hlásku [j], *g* s háčkem (*ğ*) bylo odstraněno a písmeno *g* se mělo užívat už jen pro hlásku [g], pro hlásku [u] mělo být důsledně používáno *u*, psaní *w* pro hlásku [v] bylo přitom ponecháno a protetické *v* (*v* před samohláskou na začátku slova, např. v 18. století obvyklý zápis *voko* místo *oko*) bylo naopak zrušeno, takže grafém *v* úplně z Tomsovy abecedy zmizel. Beze změny pak Tomsa ponechával psaní *au*, ačkoliv se v té době již četlo jako [ou]. Těmito svými reformami prokázal skvělou schopnost předvídat další jazykový vývoj, protože většina z nich se posléze skutečně prosadila, ačkoliv se ve své době setkaly většinou pouze s odporem. Jen jedinou z nich se inspirovali i Tomsovi současníci - byla to náhrada spřežky *ſſ* za *š*, kterou po Tomsově vzoru užil i Dobrovský ve své gramatice *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache* z roku 1809.²²⁷ Vedle svých návrhů na změny v pravopise se pak Tomsa do vývoje češtiny zapsal, když využil svého postavení při významné státní tiskárně a pro české tisky důsledně zaváděl humanistické písmo (antikvu) místo novogotického (švabachu), což mělo podle něj usnadnit recepci českých knih u jiných slovanských národů. I tato změna se postupem doby úspěšně prosadila.²²⁸

²²⁵ J. PETRÁŇ a kol., *Dějiny*, Praha 1996, s. 132 – 133.

²²⁶ B. HAVRÁNEK, *Vývoj*, s. 88 – 89.

²²⁷ T. BERGER, *Argumentace*, s. 350 – 352.

²²⁸ Tiskové sady antikvy a italiky pro tiskárnu normální školy v Praze pořídil Tomsa roku 1799 a 1800, používal je pak důsledně k tisku slabikářů a ukázek češtiny v odborných spisech. Srov. Ivan

Jako žadatel o místo translátora v roce 1784 Tomsa uvedl mezi svými přednostmi, že je „v překládání z němčiny do češtiny dobře cvičený“,²²⁹ protože už od roku 1777 takové překlady pořizuje pro c. k. Normální školu. Jako důkaz kvality svých prací přitom uvedl, že „vysoce vážená komise Normální školy bývá s jeho překlady vždy nanejvýš spokojena“.²³⁰ Ve druhém bodě žádosti pak Tomsa upozornil gubernium, že i pro něj již jednou pořizoval překlad, za což byl řádně platově ohodnocen. Stalo se tak roku 1782, kdy pro gubernium přeložil vídeňskou přednášku papeže Pia VI.

Třetí žádost o pozici translátora přišla ke guberniu 31. ledna 1784. Patřila guberniálnímu kancelistickému akcesistovi a archivnímu registrantovi Antonínu Ondrákovi.²³¹ Ten se ve své žádosti odvolával ponejvíce na to, že „je rodilým Čechem, vzdělaným a znalým své rodné řeči“,²³² že má také znalost latinské a německé řeči a má velký cvik v překladu mezi všemi třemi jazyky. Vedle toho prý působí již patnáct let při nejvyšším zemském úřadu, z toho deset let (od roku 1774) při guberniálním archivu, přičemž pobírá plat ve výši 200 zlatých ročně, takže by mu stejně jako Čapkovi postačil za německo-české překladatelství pouhý příplatek.²³³

Hned 29. ledna 1784, tedy v době, kdy bylo gubernium obeznámeno pouze s žádostí Františka Čapka a Františka Tomsy, rozhodla guberniální rada, že na místo translátora uspořádá vzhledem k počtu zájemců konkurz. Podle uvedeného rozhodnutí měli být všichni zájemci o místo prozkoušeni z německo-českého překladu dvěma guberniálními rady, Janem Markvartem svobodným pánem Kotzem z Dobrše,²³⁴ a

HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 2002, s. 101.

²²⁹ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, fol. N:1513, žádost Františka Jana Tomsy (27. ledna 1784): „... *I^{tens}* [erstens] *daß er in dem Uibersetzen aus dem deutschen ins böhmische wohl geübet sey...*“.

²³⁰ TAMTÉŽ: „... *und Eine hochlöbl. [hochlöbliche] Normalshulkommission mit seinen Übersetzungen immer zufrieden gewesen wäre...*“.

²³¹ **Antonín Mikuláš Ondrák** (narozen 28. 10. 1748, zemřel neznámo kdy a kde) – úspěšně vystudoval právnickou fakultu pražské univerzity, mezi lety 1769 – 1802 působil při guberniálním archivu nejdřív jako kancelistický akcesista a registrant, od roku 1789 už jako jeho správce. Roku 1802 povýšil na místo adjunkta guberniálního expeditu, ale už roku 1804 se stal jeho ředitelem. Srov. J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník*, s. 465; J. KOLLMANN, *Dějiny*, s. 255.

²³² TAMTÉŽ, žádost Antonína Ondráka (31. ledna 1784): „*Wenn derselbe sich als eine gebohrene in selbiger Sprache erzogenen böhme darstellt.*“

²³³ TAMTÉŽ.

²³⁴ **Jan Markvart svobodný pán Kotz z Dobrše** (1740 – 1785) – guberniální rada; osvícenec, který ještě před josefínskými reformami propagoval právo na svobodnou volbu náboženského vyznání. Pro své

Janem von Mayernem. Zkouška měla spočívat v tom, že každý žadatel obdrží stejný německy psaný patent a jeho úkolem bude přeložit jej do češtiny.²³⁵

3.6.1 Zkušební překlad Františka Jana Tomsy

Ze všech tří překladů je nejlepší právě ten Tomsův,²³⁶ což samozřejmě vzhledem k jeho kvalifikaci není překvapující. Nad ostatní vyniká nejen významovou soudržností a srozumitelností, ale i stabilním dodržováním jasných pravopisných zásad. Tomsa zde užívá ještě bratrský pravopis s nahrazením všech spřežek kromě *ch* grafémy s diakritikou. Navzdory svému prosazování humanistického písma pro zaznamenání češtiny napsal tento svůj překlad ještě novogotickou kurzívou. Do praxe zde uvedl jen jediný ze svých pravopisných návrhů - zrušení měkkých spřežek. Je však nutné si uvědomit, že konkurzem procházel osmnáct let předtím, než kodifikoval své pravopisné návrhy ve svých mluvnicích, a jeho jazykové teorie byly tedy teprve ve vývoji. Jeho překlad můžeme vnímat jako svědectví o tom, jakým názorovým vývojem Tomsa od roku 1784 do roku 1802 prošel.²³⁷

Co se pravopisu týče, postupuje Tomsa podle zásad diakritického bratrského pravopisu a píše *g* pro hlásku [j] (např. *gednomů* = jednomu, *vstanowugem* = ustanovujem), *j* pro [i] (*nařizenj* = nařízení, *gměnj* = jmění), *au* pro [ou] (*žádnaů* = žádnou, *gsaũcýho* = jsoucího), *v* pro [u] na začátku slova (*vwarowánj* = uvarování, *včiniti* = učiniti) a *w* pro [v] (*wlastnostj* = vlastností, *práwů* = právu). Ale oproti tomu už využívá grafémy s čárkou pro zaznamenání délky samohlásek (*á:* *králowskaũ* = královskou, *é:* *poddanémů* = poddanému, *ý:* *kralugjcy* = kralující) a grafémy s háčkem

názory se dostával často do sporů se zastánci přísných cenzurních opatření, zvláště s hrabětem Věžníkem. Jan Markvart byl také českým patriotem, podporovatelem rozvoje českého jazyka a sběratelem české literatury (možná právě proto byl zrovna jemu svěřen dohled nad konkurzem na českého guberniálního translátora). Srov. Petr MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003, s. 144.

²³⁵ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, zápis z guberniální rady (29. ledna 1784).

²³⁶ TAMTÉŽ, nedatovaný Tomsův překlad. Všechny uvedené příklady, jimiž dokládám dané jazykové jevy, jsou čerpány z tohoto čtyřstránkového překladu.

²³⁷ V předkládaných rozborech všech tří překladů se nebudu zabývat užitím velkých písmen ani interpunkcí, neboť nehrají pro naše účely žádnou roli. Jejich užití je navíc v textech velice rozkolísané, jen těžko se dá vypořádat nějaká pravidelnost.

Jako vzory pro provedení níže uvedených jazykových rozborů sloužily podobné rozbory v publikacích: M. ČORNEJOVÁ a kol. (edd.), *Dějiny*; M. JANEČKOVÁ, *K jazyku*; TÁŽ a kol., *Slovesné baroko*.

pro zaznamenání měkkosti souhlásek (č: *rozličná*,²³⁸ ř: *případnosti*, ž: *každému* = každému apod.). Ačkoliv v 18. století do písařského úzu ještě plně nepronikla diakritická znaménka pro označování měkkosti u souhlásek *d'*, *t'*, *ň*,²³⁹ Tomsa je zřejmě vlivem svého působení v tiskárně a znalosti tiskařského úzu již užívá i ve svém rukopise (*d'*: *bůd'* = bud', *ň*: *daň*), což činí jeho překlad ve srovnání s překlady jemu konkurujícími velice pokrokovým.

Přece jen se však i v pravopise tohoto Tomsova překladu vyskytují některé výjimky, které se odchylojí od konstatované definice bratrského diakritického pravopisu rušícího spřežky. Například hlásky [u/ú] jsou zapisovány jediným grafémem *ü*²⁴⁰ (nejenom, že tedy Tomsa graficky nerozlišuje délku, ale nerozlišuje ani [ú] na začátku slova a uprostřed slova, které pocházelo ze staročeského [uo]). Zápis hlásek [u/ú] byl však v 18. století obecně velice problematický a většinou byly zaznamenávány v jednom textu střídavě různými způsoby - například v Pohlových²⁴¹ mluvnicích neexistuje v podstatě žádné pravidlo pro jejich zápis. Tomsa tedy v tomto případě alespoň postupuje podle určitého řádu, jenž pevně dodržuje. Další výjimkou je ponechání spřežky *ff* pro [š] (*naffe* = naše, *wffe* = vše). Spřežku ještě Tomsa ponechává v odvozeninách slova *Czeřky* = český, kdy však nejde zřejmě o chybu, ale o tradiční způsob záznamu u názvu historického územního celku, protože uvedený zápis se objevuje ve všech případech výskytu slova. Ani Tomsa se však nakonec pravopisné chybě nevyhnul, i když pouze ve dvou případech nevhodného dlužení samohlásek: *dokonále* = dokonale, *podlé wffj flűffnosti* = podle vši slušnosti.

Po hláskoslovné stránce je Tomsův překlad v nejlepší pořádku. Užívá sice na začátku slova místo [ú] náslovné [ou] psané jako *au* (*auřradů* = ouřadů, *auřtrat* = outrat), které bylo v minulosti některými autory považováno za nespisovné,²⁴² avšak novější publikace prokázaly, že ve druhé polovině 18. století do spisovné normy patřilo a bylo

²³⁸ U slov, jejichž transkribovaná podoba se shoduje s podobou transliterovanou, transkribovanou podobu neuvádím.

²³⁹ J. PORÁK, *Humanistická čeština*, s. 104.

²⁴⁰ Viz příklady uvedené výše.

²⁴¹ **Jan Václav Pohl** (1720 – 1790) - český jazykovědec působící v 50. letech 18. století ve Vídni, učil češtinu na vídeňské šlechtické akademii a češtině vyučoval i budoucího císaře Josefa II.

²⁴² J. PORÁK, *Český jazyk*, s. 234.

běžné i ve vysokém stylu.²⁴³ I morfologicky je Tomsův překlad správný, jedinou chybou je výjimečný výskyt nespisovného úžení *é* v *y* v koncovce: *zlatýho* (místo zlatého). Zde jde již skutečně o chybu, protože úžení *é* v *y* v koncovce bylo i v 18. století stejně jako dnes záležitostí jazyka mluveného a jako takové pronikalo maximálně do textů nižšího stylu.²⁴⁴

Co se týče syntaxe, členění Tomsa jednotlivé výpovědi velice vhodně, což činí jeho překlad přehledným, srozumitelným a nad ostatní dva doslova vynikajícím. K jeho srozumitelnosti pak přispívá i promyšlený a pestrý výběr spojovacích prostředků. I slovní zásoba tohoto překladu je velice pestrá, Tomsa v ní čerpá výhradně z češtiny, text neobsahuje žádné germanismy ani kalky, jen ve dvou případech zřejmě pro lepší pochopení obsahu ponechává Tomsa latinské výrazy: *Iuridiccy* a *Ius detractus*. O nářečním prvku by se dalo uvažovat v jediném výskytu slova *dokonále* = dokonale.

Máme-li tedy celkově zhodnotit Tomsův překlad, je jazykově výborný ve všech úhlech pohledu a chyby v něm učiněné (pouze dvojí nevhodné dloužení v pravopise a jedno nespisovné úžení *é* v *y* v hláskosloví a morfologii) jsou doslova zanedbatelné. Text je srozumitelný, výrazy jsou vhodně volené a výhradně české. V porovnání s ostatními dvěma překlady je tento Tomsův na nesrovnatelně vyšší jazykové úrovni.

3.6.2 Zkušební překlad Antonína Ondráka

Druhým nejlepším překladem v pořadí je z dnešního historicky jazykovědného pohledu i podle dobového hodnocení guberniálních radů překlad Antonína Ondráka.²⁴⁵ Ačkoliv dalece zaostává ve srozumitelnosti a své významové souvislosti a soudržnosti za Tomsovým, přece jen je lepší než ten Čapkův. I Ondrák se ve svém překladu snaží dodržovat určitá pravopisná pravidla, která jsou částečně shodná s bratrským územ, částečně s novotami v soudobých mluvnicích, a jde tedy spíše o jakousi směs obojího. Navíc Ondrák tato svá pravidla poměrně často – na rozdíl od Tomsy – porušuje, a tedy chybuje. Je evidentní, že přitom vychází i z lidového nespisovného jazyka, na což poukazují především jeho odchylky morfologické.

²⁴³ M. KOMÁREK, *Dějiny*, s. 93 – 109; J. PLESKALOVÁ, *Jazykovědné zájmy Josefa Valentina Zlobického*, in: J. Vintř – J. Pleskalová (edd.), *Vídeňský podíl*, s. 64; D. ŠLOSAR a kol., *Spisovný jazyk*, s. 91 – 113.

²⁴⁴ J. PLESKALOVÁ, *Jazykovědné zájmy*, s. 64.

²⁴⁵ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, nedatovaný Ondrákův překlad. Všechny uvedené příklady, jimiž dokládám dané jazykové jevy, jsou čerpány z tohoto čtyřstránkového překladu.

Po pravopisné stránce Ondrák například graficky vůbec nezaznamenává délku u samohlásek [á] (*prawa* = práva, *nam* = nám) a [é] (*peczi* = péči, *gafne* = jasné). U samohlásky [ú] není její dloužení patrné, protože Ondrák zaznamenává [u/ú] stejně jako *ú*. Zajímavý je případ samohlásky [í], jejíž délka není ve většině případů zaznamenána (*wzdaleniegffihó* = vzdálenějšího, *nazwaných* = nazvaných). Ondrák sice používá grafém *j*, ale většinou jen aby naznačil změkčení některých souhlásek (*wydatj* = vydati, *flúffnostj* = slušnosti). Jeho možné užití pro označení [í] můžeme spatřovat jen ve dvou případech (*kralowftwj* = království, *zemj* = zemi) a vzhledem k tomu, že Ondrák svá pravidla často porušuje, nelze vůbec s jistotou určit, zdali tak činí záměrně či nikoliv.

Co se týče spřežek, ruší Ondrák pouze [ž], které zaznamenává jako *ż* (*każdeho* = každého, *możne* = možné). To pak používá jako součást spřežek pro zaznamenání měkkých souhlásek a píše [č] jako *cź* (*racźilj* = ráčili, *cześkeho* = českého) a [ř] jako *rź* (*przędkowe* = předkové, *rozeprźe* = zozepře). Spřežku užívá i pro *c*, jež píše jako *cz* (*przędcze* = přece, *do czizyny* = do ciziny). Kromě toho užívá tradičně *ff* pro [š] (*wffem* = všem, *naffich* = našich), místo *ě* užívá stále ještě staré *ie* (*mielo* = mělo, *gmienj* = jmění) a standardně užívá také *ch*.

Z bratrského pravopisu jsou v textu zachovány základní jevy, užívá se [ou] psané stále jako *au* (*búdaucźnie* = budoucně, *mieftkaú* = městskou) a *w* se užívá pro [v] (*wffe* = vše, *zachowano* = zachováno). O zápisu [í] jako *j* jsem se již zmiňovala výše a nelze určit, jestli tento zápis užívá Ondrák záměrně. Poměrně pokrokově – rozhodně moderněji než Tomsa – pak zaznamenává Ondrák [u] na začátku věty jako *ú*, ne tedy po bratrsku jako *v*, které mu tak z abecedy grafémů úplně vypadlo.

Nyní k nepravidelnostem v Ondrákově systému. Problematickou se v Ondrákově textu jeví souhláska [j], kterou zaznamenává ve většině případů po bratrsku jako *g* (*gmienj* = jmění, *wzdaleniegffihó* = vzdálenějšího), výjimečně však také jako *y* (*yako* = jako, *neywicz* = nejvíc), přičemž výjimečnost výskytu (pouhé dva uvedené případy) poukazuje na skutečnost, že se jistě jedná o chyby. Častá jsou v jeho textu i zcela zbytečně zdvojená písmena, která nejsou pro český pravopis typická: *plattú* = platu, *czizynny* = ciziny. Rovněž se zde v některých slovech vyskytují přehozená písmena: *niedko* = někdo, *obwzlaŕffnich* = obzvláštních. Ondrák také píše jedno slovo dvakrát jinak: *gako* i *yako*, *naffim* i *naffim*, *platú* i *plattú*.

Co se týče hláskosloví, je Ondrákův text v pořádku. Výjimku tvoří pravidelná záměna *au* = [ou] za *ú* na začátku slova (*aurźad* = úřad). Jak jsme však již uvedli výše, tento jev byl v 18. století ve spisovné češtině obvyklý, a to i ve vysokém stylu. Rovněž

je zde zaměňováno *ey* = [ej] za *y* v předponě či kořeni slova (*weyhostniho* = výhostního, *teykagicze* = týkající, *reynfkyho* = rýnského), jehož uplatnění ve spisovném jazyce 18. století už tak jednoznačné není. Ve vysokém stylu mohlo být užíváno právě v pozicích, v nichž je užil i Ondrák, tedy v předponě nebo v kořeni slova (v příponách bylo považováno za nespisovné), ale ani tam zcela nezdomácnělo, protože se ve většině případů dávala stále přednost podobám s *-y*.²⁴⁶ V případě slova *reynfkyho* = „rejnského“ se pak u Ondráka objevuje další hláskoslovný jev - podobně jako u Tomsy jde o zaměňování *é* za *y*, které bylo považováno za nespisovné i v 18. století. V hláskosloví Ondrákova překladu se tedy projevuje pronikání mluvené řeči do spisovného úzu častěji než u Tomsy. Vzhledem k zamýšlenému Ondrákovu poslání, totiž překládání státně-správních textů, které by jednoznačně měly být psány ve vysokém stylu, to můžeme považovat za významný nedostatek.

Morfologie a syntax představují již opravdu velice slabé stránky Ondrákova textu. V případě substantiv a adjektiv zde dochází k nespisovnému zaměňování koncovky *-mi* v plurálu instrumentálu feminin za *-ma*: *mezy naffima diedicznyma zemiemi* (správně by bylo: mezi našimi dědičnými zeměmi). V posledním uvedeném příkladu také Ondrákovi absentuje shoda přívlastků shodných a podstatného jména, v textu k tomu dochází ještě v několika případech: *do naffe komory* místo do naší komory, *rozliczne narzizenj* místo rozličná nařízení, *nam prziślúffegiczy poplatkú* místo nám příslušejících poplatků. Shoda v jednom případě chybí i mezi podmětem a přísudkem: *przeneffeno bytj mielo, ... ofwobozene bytj ma* místo osvobozeno býti má. Hned v úvodu překladu také dochází k chybnému obsazení valenční pozice slovesa předmětem v jiném pádě, než je vyžadován: *wkazúgem wffem a gednomú každemú z naffich zemi Obywatelúw, a poddaných* místo vzkazujem všem a jednomu každému z našich zemí obyvatelům a poddaným. Ze syntaktického hlediska se navíc text vyznačuje velkou nesrozumitelností, a to díky nevhodně volenému slovnímu pořádku a přesycování větných konstrukcí zbytečnými výrazy, které překladatel převedl nekriticky z původního textu – viz např. začátek věty: *Tjto ale za trzjetj za prawe, a dokonce czizy zemie magi drzanej bytj, které My, aczkolyw niekdy przedkúw Naffym przinaleželj, fkiútecznie nyní nedirzime*, kde by stačilo pouze: „za cizí země mají držány býti...“ Pořádek slov ve větě je zde také velice ovlivněn němčinou, autor z ní přesně převádí přívlastňovací konstrukce druhého pádu, které nejsou pro češtinu tolik příznačné:

²⁴⁶ J. PLESKALOVÁ, *Jazykovědné zájmy*, s. 64; D. ŠLOSAR a kol., *Spisovný jazyk*, s. 93 – 101.

z jednoho Místa na druhé tohoto Kralowſtwj Czeſkeho, kde by se spíše hodilo z jednoho místa na druhé v království českém. Z latiny a němčiny přebírá Ondrák také zvyk stavět sloveso až na konec výpovědního celku.²⁴⁷ Oba naposled jmenované jevy pak činí překlad neobratným, těžkopádným a nepřehledným. Na již zmiňované srozumitelnosti překladu také ubírají nevhodně volené spojovací výrazy, příkladem budiž užití *keižby* = kéžby ve významu kdyby. Výjimečně dokonce čtenáře překvapí věta připojená k předešlé naprosto nesrozumitelně a bezdůvodně, která nenavazuje na nic z předešlé výpovědi, např. ..., *wſſak wſſe bez zaplaty, aź powinnoſtj* na poslední straně překladu.

Z lexikologického hlediska se Ondrák drží české slovní zásoby bez dialektismů. Na stejných místech jako Tomsa pak uvádí pro zpřesnění terminologie latinské názvy. Ani germanismy se v textu nevyskytují. Problém v oblasti slovní zásoby zde tvoří německé kalky (doslovně přeložená slovní spojení), které v českém jazyce působí velice neobratně: *búdaúcznie prawnich rozepří* = budoucně právních rozepří, *zemie materźſkaú peczi hnúťj* = země mateřskou péčí hnutí. Nelze si také nepovšimnout některých významově velice nevhodně volených výrazů – např. na místo slova *zabaweneho* = zabaveného by se v textu významově více hodilo obtíženého, opatřeného, zatěžkaného apod.

Ondrákova znalost pravopisných pravidel poukazuje na fakt, že mohl projít nějakým školním kurzem češtiny. Avšak přítomnost nespisovných morfologických odchylek poukazuje na jazyk silně ovlivněný lidovou mluvou. Tato skutečnost tak odkazuje spíše k samostudiu. Napovídala by tomu také silná neobratnost v oblasti morfologie a syntaxe i slovní zásoby. Ve dvou posledně jmenovaných si pak nelze nepovšimnout silného ovlivnění němčinou. I když Ondrák nepoužíval germanismy, přenášel německá jazyková pravidla často na češtinu, čímž svůj překlad učinil neobratným, na některých místech až nesrozumitelným a degradoval jej tak na celkově druhou pozici za překlad Tomsův.

²⁴⁷ Ačkoliv se Tomsa řídí již mluveným českým větým pořádkem, který je srozumitelnější, nelze kladení sloves na konec věty považovat za chybu. Čeština takový pořádek slov, zvláště ve vysoké stylu, užívala až do poloviny 19. stol. Srov. A. LAMPRECHT a kol., *Historická mluvnice*, s. 371 – 372.

3.6.3 Zkušební překlad Františka Čapka

Ve vztahu k dobovému spisovnému jazyku se jako kvalitativně nejhorší jeví třetí, poslední překlad, tj. překlad registraturního adjunkta Františka Čapka,²⁴⁸ který - poněkud překvapivě - konkurz nakonec vyhrál. Po stylistické stránce jeho text vyniká značnou významovou nesourodostí, až nesrozumitelností, jakoby překládal věty po částech, které již mezi sebou významově nepropojí, takže se obvykle úplně vytratí smysl celé výpovědi. Tento efekt pak ještě umocňují nepřiliš vhodně volené výrazy a fráze spolu s velice neobratným pořádkem slov ve větách. O moc lepší se text nejeví ani po stránce slovní zásoby – často se opakují stejné výrazy, chybí výrazová pestrost. Co se týče morfologie a zejména hláskosloví, činí v nich Čapek často chyby, dodržuje jen velice málo pravopisných pravidel, takže se mu často stává, že nejen jednu hlásku, ale i celé slovo zaznamená několikrát jinak. I tento překlad je zaznamenán pomocí novogotického písma, které bylo pro rukopisy konce 18. století obvyklé.

Z hlediska pravopisu Čapek např. velice nepravidelně zaznamenává délku. V případě samohlásky [á] píše *á* jen jedinkrát (*nadánim* = nadáním), jinak užívá krátký grafém *a* (*prawa* = práva, *pozústawa* = pozůstává). Podobně je tomu s [é], které píše jako *é* jen v některých koncovkách (*fwobodné* = svobodné, *žadné* = žádné), jinak pro něj užívá rovněž krátké *e* (*negakeho* = nějakého, *mestke* = městské). Největší zmatek zřejmě panuje v případě samohláskových délek u [í], pro jehož zápis Čapek užívá *y* (*czýfarz* = císař, *dúftotogenftwý* = důstojenství), *j* (*rozdjlu* = rozdílů, *naffj* = naši), ale také krátké *i* (*rozepřich* = rozepřích, *negflawnegffi* = nejslavnější) bez jakékoliv závislosti na výskytu v kořeni nebo koncovce slova. Zatímco zápis [í] je takto pestrý, v případě [ú] naopak Čapek délky nijak graficky neodlišuje a krátké [u] i dlouhé [ú] zaznamenává vždy stejně jako *u*, výjimku zde tvoří dvojí užití *ú* (*obywatelúm* = obyvatelům, *múze* = může) a jediné užití *iu* (*kragium* = krajům).

Pro záznam měkkosti souhlásek se pak Čapek přidržuje staršího pravopisu a užívá stejně jako Ondrák spřežky. Ruší jen *ie* pro měkčící *e* a namísto spřežky užívá *é* (*gménj* = jmění, *dédicžne* = dědičné), tedy grafém zaváděný již Husovou *Orthographií Bohemicou*,²⁴⁹ toto pravidlo však porušuje užíváním obyčejného *e* (*mestke* = městské,

²⁴⁸ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, nedatovaný Čapkův překlad. Všechny uvedené příklady, jimiž dokládám dané jazykové jevy, jsou čerpány z tohoto čtyřstránkového překladu.

²⁴⁹ *Orthographia Bohemica* - dodnes není prokázáno, zdali jde opravdu o spis Husův, vedle něj je za možného autora považován také Jan z Holešova; podobně se badatelé rozcházejí také v dataci vzniku

negakeho = nějakého). [Ž] píše střídavě jako $z^\circ = z$ s kroužkem (*kaz^odem^u* = každému, *gakehoz^o* = jakéhož), *z* (*użiwati* = užívati), i *ż* (*důležitoſti* = důležitosti, *negmożnegy* = nejmožněji); občas však i v případě [ž] učiní Čapek výjimku a píše ho prostě jako *z* (*wzdy* = vždy, *múze* = může). Pro [č] užívá grafém *c* spojený s různými podobami jeho zápisu [ž] - objevuje se zde tedy cz° (*procz^oeff* = pročež), $cż$ (*rozlicżna* = rozličná), $cż$ (*ponėwacż* = poněvadž) i *cz* (*czaf^u* = časů). Podobně i u [ř] užívá *r* spojené s různou podobou [ž]: rz° (*prz^oedkowe* = předkové), $rż$ (*patrz^oicyho* = patřícího), $rż$ (*nýbrż* = nýbrž), rz (*a^urzad^u* = úřadů), rz'' (*prz''edefflich* = předešlých). Oproti předešlým je stabilní užívání spřežky *cz* pro [c] (*sycze* = sice, *cziziny* = ciziny) a *ff* pro [š] (*wffem* = všem, *naffi* = naši). Jako tvrdou spřežku užívá Čapek standardně dnešní *ch*.

Jak je zřejmé z výše uvedených příkladů, je Čapkův pravopis opravdu více než zmatečný. Pevně se drží pouze tří zásad převzatých z bratrského pravopisu, a to zápisu *au* (zde jako *a^u*) pro [ou] (*kralowfka^u* = královskou, *b^uda^u* = budou), *g* pro [j] (*gmėnj* = jmění, *negake* = nějaké) a *w* pro [v] (*takowe* = takové, *panowanj* = panování). Jenom tato tři pravopisná pravidla neporušuje v textu ani jedinkrát. Ostatními bratrskými pravidly se již tolik neřídí. Zápis *j* pro [í], jenž je rovněž součástí bratrských pravidel, je u Čapka značně nepravidelný, jak bylo zmíněno již výše. Co se týče zápisu [u] na začátku slova, využívá Čapek trojí způsob - ponechává *u* (*użiwati* = užívati), ale píše i *u* (*u^ostanowiti* = ustanoviti) a *v* (*vwarowanj* = uvarování).

Na rozdíl od Ondráka, který ve svém překladu některé souhlásky zbytečně zdvojoval ve slovech, v nichž to nebylo potřeba, Čapek zdvojovat naopak zapomíná a píše *podanim* = poddaným. V některých slovech přehazuje a zaměňuje hlásky, popřípadě je vynechává či přidává jiné: *pecż* = péče, *mėſtke* = městské, *ponėwanż* = poněvač. Některá slova zapisuje dvakrát jinak: *dėdicżne* i *dėdicżne* = dědičné, *zeme* i *zemė* = země, *nybrz* i *nýbrz* = nýbrž atd. Často se také Čapkovi stává, že neodděluje hranice slov, zvláště spojuje zájmena s předložkami či zájmena navzájem: *wte* = v té, *wnaffim* = v našem, *negakafe* = nějaká se. Takže i po těchto stránkách činí v pravopise mnoho chyb.

Z hlediska hláskosloví a morfologie se u Čapka, stejně jako u jeho konkurentů objevuje ve vysokém stylu tehdy obvyklé zaměňování [ú] na začátku slova za [ou], zde psané jako *a^u* (*a^urzad^u* = úřadů, *a^utrat* = útrat). Také se v Čapkově textu objevuje

tohoto spisu – bývá kladen mezi rok 1406 a čtyřicátá léta 15. století. Srov. J. PLESKALOVÁ – O. ŠEFČÍK, *Pravopis*, s. 500.

záměna [í] za [ej] (*weghofnich* = výhostních), avšak tato hlásková změna byla stále ještě v 18. století v kořeni a předponě slova obvyklá, a ačkoliv se dávala přednost variantám s -ý-, nelze ji považovat za nespisovnou. Ani Čapek se však nevyhnul úženi *é* v *í* v koncovce slova (*wnaſſjm dedjcznim kralowſtwy Cz°efkem* = „v našim dědičným království českém“), které bychom mohli označit za nespisovné či příznačné pouze pro nízký styl. Z morfologického hlediska také záměna koncovky v posledním příkladu zapříčinila absenci shody přívlastků shodných se substantivem. Až na jeden nevhodný tvar slovesa (*przenaſſegiczih* = přenášejícího místo přeneseného, což způsobilo v dané větě značné významové zmatky) ve všech ostatních případech Čapek o vhodné tvarosloví a koncovky pečlivě dbá a nečiní v nich zdaleka tolik chyb jako Ondrák. Hned ve dvou případech dochází u Čapka také k přesmyku *zv-* za *vz-*: *takwzwanich* = takzvaných, *wzlaſſtnim* = zvláštním. Tato slova se v uvedených tvarech užívala, ale spíše ve starší četině,²⁵⁰ tudíž zde můžeme spatřovat jisté tendence k archaismu.

Po stránce slovní zásoby však Čapek opět za oběma svými konkurenty zaostává. Stejně jako oni užívá v textu latinské pojmy, nejspíše pro upřesnění významu věty (*Iurisdiction, Leciprocum*). Latinismy si ale pomáhá i v případech, kde by mohl využít českých slov: *wrchnoſt toho miſta a quo, s wrchnoſti oneho miſta ad duem*, kde by bylo jednoduše možné použít česká slova odkud a kam, jak to činí třeba Tomsa; nebo v případě slova *prywatni* = privátní, které by mohlo být snadno nahrazeno slovem soukromý apod. Čapek tedy ve srovnání se svými konkurenty nejvíce užívá cizích slov, a to nejen pro upřesnění terminologie, jako to činí oni, ale nahrazuje jimi i vhodná česká slova, čímž se pro post překladatele textů rozesílaných na česká města a venkov nejvíce příliš vhodným.

Z hlediska slovní zásoby si ještě Čapek dovolil jeden novotvar vzniklý kalkováním německého slovního spojení jako přídavné jméno: *zemomateržſke* = „zemomateřské“. Dalším problematickým místem Čapkovy slovní zásoby je pak slovo *wzarúgem* = „vzařujem“ hned na začátku jeho textu, které se mi nepodařilo v databázi české historické slovní zásoby dohledat.²⁵¹ Ondrák a Tomsa na stejném místě používají slovo *vzkazujem*. Zdá se tedy, že zde Čapek nejspíše udělal chybu a zkomolil slovo *vyřizujem*. Některé náznaky také ukazují na zastaralost či archaičnost Čapkovy slovní

²⁵⁰ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.4.2. [citováno ze dne 19. 3. 2014]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

²⁵¹ TAMTÉŽ.

zásoby - užívá např. slovo *potáhnuto* ve smyslu převezeno, také *úhodilo se* = uhodilo se ve smyslu stalo se nebo přihodilo se, které by měly v češtině 18. století jistě lepší a soudobému čtenáři srozumitelnější vyjádření. Tato tendence souvisí nejspíše s Čapkovým působením v archivu, kde se podle svých vlastních slov zabýval především pořádáním a vyhledáváním staročeských listin a dokumentů.²⁵²

Jak již bylo uvedeno v úvodu k této podkapitole, z hlediska syntaxe je Čapkův překlad velice nesrozumitelný. Na vině je především nevhodný výběr spojek a rovněž jejich špatná formulace (např. *gak i ohledů*, kde by se hodilo spíše: *jakož i ohledně*), které rozvolňují souvětí a znesnadňují pochopení syntaktických vztahů. Místy je na vině také přesycení vět substantivy a adjektivy, mezi nimiž nejsou ujasněny vztahy, např. *gak i ohledů ze země do Cziziny przenaſſegiczihó gmenj przichazegicznych weghoſnich Pržy pokračowano byti ma*, přičemž není ani z předešlého souvětí jasné, na co navazuje dovětek: pokračováno býti má. Občas také Čapek znesnadní pochopení textu vynecháním významově nepostradatelného slova, např. *przedně: że z ohledů negakeho ſwobodneho, to gest: ſwobodné ofobé patrżicznyho, nýbrż také ſamowſobé żadné podanoſti neb męſtke wlaſtnoſti, naſledowné při negake...*, kde je po slově vlastnosti vynecháno slovo: *nemajícího*. Věty navíc Čapek vkládá nepřehledně jednu do druhé, čímž často odbíhá od jádra sdělení, které, jako v posledním uvedeném příkladu, občas ani nedokončí.

Na závěr je ještě nutno upozornit na Čapkovy časté opravy textu a časté škrtnání, což je jasným dokladem jeho nejistoty v českém jazyce. Jeho neschopnost dodržovat většinu pravopisných pravidel, jeho zaznamenávání jedné hlásky nebo slova několikrát jinak, lidový prvek v morfologii, cizí slova ve slovní zásobě a nesrozumitelná syntax pak naznačují přímo to, že nejspíš žádný kurz českého jazyka nikdy neabsolvoval. V zaznamenávání češtiny se tak přidržel jen její výslovnosti a přesná pravidla jejího záznamu znal evidentně jen velice zběžně.

3.6.4 Srovnání překladů

Nyní se nabízí konečné srovnání všech tří překladů z dnešního historicky jazykovědného hlediska. Nejlépe samozřejmě prospěl Tomsa, který si zavedl jasná pravopisná pravidla a v celém textu je přísně dodržel, užíval (až na jedinou výjimku) spisovné hláskosloví a tvarosloví, výhradně českou slovní zásobu (latinské výrazy jen pro upřesnění za jejich českým překladem), srozumitelnou, jasnou a přehlednou syntax.

²⁵² NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, fol. N:1384, žádost Františka Čapka (25. ledna 1784).

Ondrákův text je oproti Tomsovu již výrazně slabší po pravopisné stránce, i když dodržováním pravopisných pravidel stále jasně předčí zmatečný pravopis Čapkův. Ondrák však činí mnoho chyb v tvarosloví, což znejasňuje i pochopení větných vztahů a činí překlad poněkud nesrozumitelným a po této stránce nejhorším. Na rozdíl od Čapka však Ondrák poměrně vhodně vybírá spojky a celá souvětí jsou tedy s určitými problémy pochopitelná. Jeho slovní zásoba je pak až na některé kalkované výrazy rovněž obstojná a vhodná. Čapek v případě pravopisu za ostatními dvěma překlady výrazně zaostává, z hlediska hláskosloví je plně srovnatelný s Ondrákem a po morfologické stránce ho dokonce dalece předčí. Ovšem opět jaksi degradujícím aspektem je u Čapka slovní zásoba, v níž kalkuje a místo vhodných českých výrazů užívá latinismy a archaismy. Nejhorší je Čapek nesporně v syntaxi, kde nevybírá vhodné spojovací výrazy a věty nedává do správných významových vztahů.

Kdybychom tedy měli z provedeného výzkumu vyvodit jasné pořadí úspěšnosti uchazečů, z jazykového hlediska by byl nejlepší Tomsa, po něm Ondrák a poslední Čapek. Poslední dva překlady, tedy Ondrákův a Čapkův, bychom mohli zároveň klasifikovat jako typické příklady úpadkové úřední češtiny druhé poloviny 18. století, jak ji definuje B. Havránek: „*úřední jazyk český se skládá jen z tradovaných formulek, čím dále tím strnulejších ... se záplavou slov z posledního období humanistického*“.²⁵³

3.6.5 Výsledek konkurzu

Určení guberniální radové Jan Markvart a Jan von Mayern prozkoušeli výše uvedeným způsobem všechny tři uchazeče o místo translátora a výsledky svého šetření shrnuli do rozhodnutí z 8. března 1784,²⁵⁴ jímž bylo výběrové řízení uzavřeno. U každého uchazeče přitom hodnotili především obsah cizích slov a jiných prvků cizích řečí v překladech, jasnost a srozumitelnost překladu (podle toho, jakou měrou se významově shodoval s německým originálem), správné užívání české řeči i úroveň užitého českého pravopisu.

Ze všech zmíněných hledisek podle guberniálních radů nejlépe obstál František Tomsa, který „*představil nejdokonalejší překlad, jímž se projevilo, že obě národní řeči zcela ovládá a v tomto ohledu daleko předčil oba své konkurenty, jejichž překlady byly oproti tomu jeho méně jasné, správné a jen částečně srozumitelné, za což mu patří*

²⁵³ B. HAVRÁNEK, *Vývoj*, s. 72.

²⁵⁴ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, vyhodnocení konkurzu (8. března 1784).

náležitě uznání.“²⁵⁵ Jelikož však Tomsa nebyl interním guberniálním zaměstnancem, nebylo mu možno translátorský úřad svěřit vzhledem k nařízení výše zmíněného dvorského dekretu Josefa II. z 19. října 1784, který vysloveně zakazoval přijmout na toto místo externího pracovníka, protože by ho bylo jednak drahé platit, jednak by neměl pro plný úvazek dostatek práce.²⁵⁶ Radové se s ohledem na tuto skutečnost nakonec usnesli na jmenování Františka Čapka, a to především kvůli jeho dvaadvacetileté poctivé úřední službě a jeho „*nadobyčejné znalosti obou řečí*“, již prokázal zkouškou. V rozhodnutí si však neodpustili malé napomenutí, že do Čapka „*vkládají všechny naděje, aby své jazykové schopnosti brzy přivedl blíže k dokonalosti*“²⁵⁷ a předstihl tak svého konkurenta Antonína Ondaráka, jehož překlad byl lepší, avšak nemohl být přijat s ohledem na nižší počet služebních let.

Ve výsledku byla tedy zkouška pouhou nutnou formalitou, jejíž výsledky stejně rozhodnutí o přijetí příliš neovlivnily. Ačkoliv bylo pořadí úrovně překladů jak z dnešního historicky jazykovědného pohledu, tak z dobového pohledu guberniálních radů: Tomsa, Ondrák, Čapek – řazeno od nejlepšího k nejhoršímu, stejně místo nakonec obsadil Čapek. Nad kvalitativním hlediskem tak u guberniálních radů zvítězila racionálně osvícenská snaha ušetřit co nejvíce na státní správě spolu se základními rysy osvícenské byrokracie poslušně následující nařízení shora, v níž měl zároveň vždy přednost úředník služebně starší, ačkoli nebyl k výkonu úřadu tak způsobilý jako jeho mladší kolega.²⁵⁸ Čapek se tedy od začátku jevil jako jasná volba - Tomsa byl vzhledem

²⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 2: „... Franz Tomsa sowohl in Absicht auf die Reinigkeit, Deutlichkeit als auf die Korrektheit der Sprache und die richtige Orthographie das beste und vollkommenste Elaboratum eingebracht, und darinne gezeigt hat, daß er beyder National Sprachen vollkommen mächtig sey, und in dieser Rücksicht auch allerdings vor seinen Mitwerbern, dem Franz Czapek und Anton Ondrack, deren Ausarbeitungen zwar ebenfalls deutlich, korrekt, und ganz erträglich und faßlich herfaßt sind, den Vorzug herdiene.“

²⁵⁶ NA, ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 104, sign. A/1-23, nařízení Josefa II. ohledně translátorského úřadu (19. říjen 1782).

²⁵⁷ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. AI/N6, vyhodnocení konkurzu (8. března 1784), s. 3: „So sind Unterzeichnete der unhorgreifigen Meynung, daß ...Translator stelle dem Gubernial Registrators Adjuncten Franz Czapek, der bereits durch 22 Jahre dienet, und bey seiner Ausarbeitung mehr als gewöhnliche kenntnisse in beyden Sprachen herräth, und auch alle hoffnung giebt, es bey seiner anhaltenden Verwendung bald zur nähern Vollkommenheit zu bringen, ...“.

²⁵⁸ M. ONDO-GREČENKOVÁ, *Ve službách*, s. 481 – 485.

k dekretu z 19. října 1782 vyřazen z výběru už před zkouškou a Ondrák kvůli nižšímu počtu služebních let v podstatě také.

3.6.6 Žádost Václava Matěje Krameria

Velice zajímavé je, že volné místo guberniálního translátora se jevílo atraktivním i přednímu reprezentantovi českého národního obrození, známému vydavateli českých novin, Václavu Matěji Krameriovi. Svou žádost²⁵⁹ o toto místo však ke guberniu zaslal oproti svým konkurentům s velkým zpožděním, totiž až 9. března 1784, což mu znemožnilo účast ve výběrovém řízení, které bylo den předtím ukončeno. Nicméně mezi svými přednostmi ve své žádosti uvedl, že je již od mládí vzděláván v češtině, němčině i latině, přičemž má zkušenosti s překladem textů z obou ostatních řečí do češtiny i s pořizováním českých výtahů z cizojazyčných listin. Neopomněl připomenout ani své úspěšné studium práv.

O svých kvalitách Kramerius rozhodně nelhal. O místo translátora se totiž ucházel ve svých jednatřiceti letech, krátce po svém právnickém studiu, během něž si na doporučení Josefa Dobrovského přivydělával u Jana z Neuberka katalogizací jeho knihovny. Přitom pořizoval pro Jana z Neuberka opisy starých rukopisů a jinak pracoval se staročeskými díly, takže češtinu i staročestinu nesporně výborně ovládal.²⁶⁰

3.7 František Čapek

Z konkurzu na německo-českého translátora vyšel tedy roku 1784 vítězně František Čapek. Pro přiblížení jeho osobnosti můžeme říci, že se narodil 16. května roku 1744 v Praze, během svých studií pak úspěšně absolvoval filozofickou fakultu, posléze přešel na fakultu právníkou, kterou ale nejspíše z materiálních důvodů již nedokončil.²⁶¹ V údajích o své kvalifikaci také uváděl, že ovládá nejen češtinu a němčinu, ale i další dva jazyky: latinu a francouzštinu. Zaměstnání u českého gubernia se mu podařilo získat již ve svých osmnácti letech, tj. roku 1762. Od uvedeného data až po rok 1773 zde působil jako akcesista, tedy praktikant či čekatel s pouhou částečnou odměnou 100 - 150 zlatých ročně. Po uplynutí sedmi let, tedy době, která byla pro první

²⁵⁹ NA, ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, fol. N3696, žádost Václava Matěje Krameria (9. března 1784).

²⁶⁰ Jan NOVOTNÝ, *Václav Matěj Kramerius*, Praha 1973; TÝŽ, *Krameriova Česká expedice*, in: *Pražský sborník historický* 8, 1973, s. 56 – 79.

²⁶¹ J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník*, s. 131.

povýšení guberniálních nešlechtických úředníků v sedmdesátých letech 18. století charakteristická,²⁶² byl roku 1773 poprvé povýšen a získal tak místo kancelisty. Dobové standardy však Čapek dalece předběhl svým druhým povýšením, jehož se mu dostalo po pouhých dvou letech od prvního, což ukazuje na jeho služební píli a obratnost. Už roku 1775 se Čapek stal registrantem s platem 600 zlatých ročně, čímž se zařadil do skupiny registrantů s vyšším platovým ohodnocením, neboť běžní registranti pobírali většinou jen 500 zlatých jako kancelisté. Díky získané funkci translátora si pak Čapek roku 1784 ještě platově přilepšil o 146 zlatých ročně, takže celkově pobíral 746 zlatých. Platově se tak vyrovnal koncipistům (ročně cca 800 zlatých), musel však zastávat dva úřady.²⁶³

Co se týče rodinného života, víme s jistotou, že byl Čapek ženatý a se svou ženou vychovával šest dětí.²⁶⁴ Bydlištěm se Čapkovi uváděli „*unter der Brücke*“, tedy pod mostem č. 30,²⁶⁵ v devadesátých letech pak na „*Spornergasse č. 92*“.²⁶⁶ Aby Čapek svou rozsáhlou rodinu uživil, usiloval často o povýšení a sháněl u gubernia přivýdělek, kde se dalo. Jedním takovým přivýdělkem, k němuž ho dohnala materiální nouze, byla bezpochyby jak funkce translátora, tak například i zkouška rychlosti guberniálního archivu. Přesto se posléze velice zadlužil (v soupisu zadlužení úředníků je prý uváděn dlužnou částkou 2000 zlatých)²⁶⁷ a musel tedy i přes několikero svých zaměstnání po celý život těžce zápasit o svou existenci. V desátých letech 19. století se pak ještě k jeho tíživé situaci připojila plicní choroba, údajně tuberkulóza. Finančně se Čapkovi příliš neulevilo ani potom, co děti odrostly, neboť dvě z jeho dcer zůstaly neprovdány a odkázány zcela na otce.²⁶⁸

3.7.1 Čapkova zkouška rychlosti guberniálního archivu

Aby si Čapek platově přilepšil, přihlásil se roku 1788 jako dobrovolník pro přezkoumání rychlosti guberniálního archivu, jehož manipulace probíhala podle rady Smittmera pověřeného dohledem nad archivem a ředitele guberniální registratury

²⁶² Srov. tabulku a graf obsažený v M. ONDO-GREČENKOVÁ, *Ve službách*, s. 491.

²⁶³ Životopisné informace čerpány z Čapkovy žádosti o místo guberniálního archiváře, viz: NA, ČG-Publ. 1786 – 1795, sig. 1/422 (prosinec 1791).

²⁶⁴ TAMTÉŽ.

²⁶⁵ *Schematismus ... 1789*, s. 38.

²⁶⁶ *Schematismus ... 1798*, s. 33.

²⁶⁷ J. KOLLMANN, *Dějiny*, s. 380.

²⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 367.

Gerbera příliš pomalu.²⁶⁹ Čapka si pro tento úkol prý vybrali proto, že byl znalý českého jazyka, čtení starého písma i registraturní manipulace. Pro splnění uvedeného úkolu byl Čapkovi svěřen ročník 1629, který měl co nejrychleji uspořádat dle pravidel archivní manipulace, což by po srovnání ukázalo, zda je pracovní nasazení archivářů odpovídající či nikoliv. Čapek však nebyl na provedení zkoušky uvolněn ze svých stávajících dvou úřadů (z úřadu registranta a translátora) a manipulaci ročníku 1629 tedy prováděl v mimopracovní době, přičemž si měl vést přesný záznam o počtu pracovních hodin.²⁷⁰

Čapek, motivován odměnou za provedenou práci, si se zkouškou pospíšil, a tak již 6. dubna 1789 mohl ředitel registratury Gerber předložit ředitelství kanceláří její výsledek. Čapek podle něj zmanipuloval ročník 1629 během padesáti dní po osmi hodinách práce. Navíc vytvořil ještě index, jak byl zvyklý z registratury, protože při manipulaci se index běžně nedělal. „*Výsledek zkoušky byl nepříznivý jak pro metodu, kterou byla manipulace zpracována, tak i pro archivní personál, neboť bylo zjištěno, že práce by mohla postupovat daleko rychleji.*“²⁷¹

O průběhu zkoušky také vypovídá zpráva, kterou Čapek vyhotovil.²⁷² Uvádí v ní některé své poznatky, které během zkoušky získal, i návrhy na zlepšení, zpřehlednění i urychlení archivní práce. Na prvním místě se Čapek domníval, že by dosavadní systém manipulace měl být zachován, protože v případě změny by se celá jedna třetina materiálu, jež byla dosud zmanipulována, musela přepracovat. Doporučoval jen dvě změny v dosavadním systému. Za prvé zavedení indexu, který dosud nahrazovalo u guberniálního archivu hlavní repertorium, avšak pouze k rubrikám, nikoliv už k jednotlivým spisům uvnitř rubriky. Tím byly podle Čapka často způsobovány během hledání jména určité osoby, města nebo věci problémy, a to také proto, že některé rubriky v průběhu pořádání úplně změnily svou náplň, než jakou měly na začátku.²⁷³

²⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 354 – 355.

²⁷⁰ NA, ČG-Publ. 1786 – 1795, sign. 20/4, Čapkovo pověření zkouškou guberniálního archivu (listopad 1788).

²⁷¹ J. KOLLMANN, *Dějiny*, s. 343.

²⁷² NA, ČG-Publ. 1786 – 1795, sign. 20/4, Čapkova nedatovaná zpráva o provedení zkoušky archivu.

²⁷³ TAMTÉŽ: „... *man zwar von Seite des Archivs aus dem Grunde, weil die Hauptelnenchen selbst gleichsam die Stelle eines Index vertreten, den Suchenden, welchen entweder der Name der Person, Stadt oder des Gegenstandes bekannt seyn muss, aur der Faszikelelenschus leiten, dieser aber auf den Fascikel selbst weiset, wo das Gewünschte erliegt, für überfüssig hält. Der aber in allem Betrachte höchst notwendig ist, denn obzwar die Hauptelnenchen zum Teile diese Dienste leisten können, so kommen doch*

Za druhé Čapek navrhoval zlepšení pracovního postupu. Kritizoval dosavadní archivní postup od jediného spisu k sestavování celého fasciklu, kdy byl z určitého fasciklu vybrán spis týkající se určité věci a k němu byly v ostatních fasciklech vyhledávány další, které se týkaly stejné věci. Čapek místo toho doporučoval postup od měsíčního fasciklu. Nejdříve měly být tedy všechny spisy srovnány podle let a měsíců a teprve potom manipulovány, přičemž by byly nedůležité spisy rovnou skartovány. Takovým postupem se podle něj při třech archivních zaměstnancích mohlo dosáhnout dokončení manipulace během dvanácti, maximálně třinácti let.²⁷⁴

Uvedené Čapkovy návrhy pak podpořil jak rada Smittmer, tak gubernium i dvorská kancelář, avšak s jedinou výhradou, totiž že spisy, jež budou manipulujícími úředníky pokládány za nedůležité, jimi budou pouze odkládány stranou, nikoliv rovnou ničeny, protože úředníkům takové rozhodování nepřísluší a mohlo by omylem docházet ke ztrátám důležitých spisů. O skartaci měl pak rozhodnout některý z guberniálních radů. Za provedení zkoušky i za užitečné návrhy byla posléze Čapkovi vyměřena jednorázová odměna 100 zlatých.²⁷⁵

3.7.2 Čapek guberniálním archivářem

Díky zkoušce rychlosti archivu si Čapek otevřel cestu k dalšímu kariérnímu postupu. Po smrti vedoucího guberniálního archiváře Becka v roce 1791 si podal úspěšnou žádost o jeho místo. 16. prosince 1791 byl jmenován guberniálním archivářem

unzählige Fälle vor, welche in ihrem etwa weitschichtigeren Aktenlaufe ganz andere Gestalt, als sie ursprünglich hatten und wornach sie manipulirt wurden annehmen; wo andere Nebensachen und Benennungen eintreten, die man unter dem ursprünglichen gegebenen Rubrik, Chin sie doch ihres Zusammenhangs wegen beigelegt Arden müssen, nie suchen, mithin aus Mangel des Index entweder gar nicht, oder nur mit äuserster Mühe durch Nachschlagung unzähligen Fascikeln nur von ungefehr finden würde.“

²⁷⁴ TAMTĚŽ: „Erschweret widr ihre Arbeit dadurch, dass sie einem etwa verworrenen Faszikel ein Aktenstück sich mhlen und ehe sie die ganze Geschichte dieses Gegensatzdes zusammenbringen, ... Denn um jenes ausheben zu können worauf sich etwa das zu manipulieren gewählte Actenstück beziehet, müssen ... sie das Repertorium von diesem Jahre herunterholen und darin nachschlagen ... Erleichtert aber und ungemein befördert kann diese Arbeit Arden, wenn man ... zuerst nach den Jahren und Monaten in die Ordnung brächte, selbe zu den übrigen in Jahrgänge abgeteilten Schriften legte, und dann von ersten Jahre der im Archive befindlichen Schriften zu manipuliren anfige ... dass nach dem Maasstabe der bei Bearbeitung des Versuches zugebrachten Zeit dien och übrigen zwei Dritteile der Archivsschriften in zwölf oder höchstens dreizehen Jahren durch 3 tätige Beamte in die Ordnung gebracht Arden könnten.“

²⁷⁵ J. KOLLMANN, *Dějiny*, s. 345.

s platem 800 zlatých ročně, čímž se dostal na roveň hodnosti koncipistů a napříště tak řídil manipulační práce v guberniálním archivu.²⁷⁶

Čapek jako registrant, který v archivu působil jen druhotně skrze uvedenou zkoušku rychlosti jeho práce, místo získal, ačkoliv se o něj hlásili tři další konkurenti. Dva z nich byli dokonce zkušenými archiváři. Mezi nimi vynikal jako nejvhodnější kandidát Čapkův starý sok z konkurzu o místo translátora, archivní registrant Antonín Ondrák. Zde tedy došlo k opětovnému kariérnímu střetu nám již známých konkurentů, Čapka a Ondráka. Paradoxní je, že i zde byli oba vybráni jako nejvhodnější kandidáti, a to za opětovného úspěchu Františka Čapka. Na rozdíl od konkurzu na místo translátora zde však, tentokrát k neprospěchu Antonína Ondráka, nebylo přihlíženo k počtu let odsloužených v archivu, ale ke schopnosti vlastní iniciativy a znalosti nové manipulační metody. Ondrák byl totiž zvyklý pracovat podle starých pravidel. Jeho posudek o něm navíc říkal, že je sice pilný, ale potřebuje vedení a nemá znalost registratury. Čapek oproti tomu dostal ze všech čtyř kandidátů nejlepší posudek, a to „*pro svou horlivost, osvědčený důmysl i znalosti a zvláště proto, že navrhl nový manipulační způsob pro archiv, ... a konečně že nabídl uspořádání archivu do třinácti let.*“²⁷⁷ Svou roli pro dosazení Čapka navíc nepochybně sehrály i sociální důvody a Čapkova početná rodina. Nutno podotknout, že nakonec přece jen kariérně triumfoval Ondrák nad Čapkem. Stal se postupně adjunktem expeditora a roku 1804 dokonce ředitelem expeditu²⁷⁸ s platem 1000 zlatých ročně.²⁷⁹

Čapek za své více než třicetileté působení v archivu vytvořil novou, tzv. *Čapkovu manipulaci*. Pro urychlení archivní práce podle ní byly spisy děleny elementárně na užitečné, tedy manipulované, a nedůležité, tedy nemanipulované, jež byly ponechávány stranou. Manipulace pak měla postupovat podle časových období po pětadvaceti letech, aby repertorium nebo index nenarůstaly příliš, což by ztížilo hledání. Z toho důvodu mělo mít také každé pětadvacetileté období vlastní archivní pomůcky. Čapek tak zkrátka aplikoval současný registraturní systém na starší materiál. Nutno však poznamenat, že dnes víme o Čapkově manipulaci jen pramálo, protože byla v první polovině 19. století pohlcena manipulací Nádherného.²⁸⁰

²⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 354 – 355.

²⁷⁷ TAMTÉŽ.

²⁷⁸ J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník*, s. 465.

²⁷⁹ F. ROUBÍK, *K dějinám*, s. 166.

²⁸⁰ J. KOLLMANN, *Dějiny*, s. 356 – 361.

Navzdory Čapkovým smělym ambicím a návrhům z roku 1789 je jeho působení v archivu často odborníky hodnoceno jako hluboce úpadkové.²⁸¹ Čapkovy metody podle nich „*sice vedly k větší systematičnosti archivní práce, ale ne k jejímu urychlení*“.²⁸² Tento stav však nelze klást za vinu pouze Čapkovi, ale především nedostatku archivního personálu, protože od počátku 19. století zde pracoval Čapek sám a archiv tedy neměl šanci zmanipulovat nejen za slíbených třináct let, ale dokonce ani za třicet, které uvedenou činností strávil.

3.7.3 Čapek jako translátor

Nesmíme zapomínat, že aby Čapek uživil svou početnou rodinu, naplňoval zároveň trojí úřední službu. Věnoval se postupně vedle místa archiváře i vedení hraniční registratury a především německo-českému překladatelství. Z jeho odpovědí na stížnosti vyvolané pomalou prací archivu vyplývá, že právě překladatelství mu zabíralo nejvíce času a postupně se stalo jeho hlavní činností.²⁸³

Skutečnost, že Čapek plnil své translátorské povinnosti v rámci svých jazykových schopností co možná nejlépe, dokazuje pochvala,²⁸⁴ kterou obdržel roku 1812 od ředitele guberniálních kanceláří za překlad patentu o finančním bankrotu z 20. února 1811. Tato pochvala navíc provázela návrh, aby byl Čapek při svém jubileu padesátileté služby u gubernia (spadalo k následujícímu roku 1813) odměněn zlatou čestnou medailí se řetězem. V souvislosti s překladatelstvím ocenilo ředitelství kanceláří v pochvale, že Čapek plní své povinnosti ve funkci translátora neúnavně a obětavě, přičemž často přichází o svůj volný čas, a to i v noci. Denně také prý projevuje při této namáhavé činnosti vysokou pozornost k úřednímu tajemství, konkrétně například právě v případě překladu finančního patentu z roku 1811, který musel bezpodmínečně zůstat v tajnosti. Vedle toho se v pochvale mezi Čapkovými zásluhami objevuje uznání za jeho návrh na uspořádání a zmanipulování úředních spisů v archivu, který uvedl v život a sám podle něj dosud pracoval. Osvědčil se také, když shromáždil a státní kanceláři odevzdal archivní materiál, prokazující práva českého království na

²⁸¹ Jaroslav PROKEŠ, *Archiv ministerstva vnitra v letech 1918 – 1934*, Sborník archivu ministerstva vnitra 8, 1935, s. 13.

²⁸² J. KOLLMANN, *Dějiny*, s. 356 – 361.

²⁸³ TAMTÉŽ, s. 360.

²⁸⁴ NA, ČG-Publ. 1806 – 1815, sign. 1/39, pochvala Čapka za překlad finančního patentu (20. února 1811).

kláštery v Sasku a ve Falci, které byly konfiskovány za reformace. Celkově je zde Čapek hodnocen jako dovedný, zkušený, skromný a neúnavně pilný úředník, který si zaslouží uznání i za to, že dokáže plnit své pracovní povinnosti i v pokročilém stáří (tehdy mu bylo již osmašedesát let).²⁸⁵ Navzdory všem uvedeným služebním kvalitám však medaile Čapkovi nakonec udělena nebyla s odůvodněním, že se uděluje za odměnu vynikajících, ne však celoživotních služeb.²⁸⁶

Ačkoliv Čapek již roku 1814 dosáhl věku sedmdesáti let, z toho dvaapadesáti let služebních, na odpočinek zřejmě kvůli své svízelné finanční situaci nepomýšlel a hodlal působit ve svěřených úřadech až do konce svého života. Je však jasné, že v tak vysokém věku a při tak chatrném zdraví nemohl ani s největším úsilím zastat plně všechny své povinnosti. Čapkova snížená pracovní výkonnost se poprvé projevila právě v jeho překladatelské práci, koncem dvacátých let totiž již nestačil překládat svěřený materiál, aniž by se jeho množství jakkoliv zvýšilo. Nadřízené instance si toho rychle povšimly a roku 1819 gubernium nařídilo přidělit Čapkovi pro překládání pomocníka, jenž měl být vybrán z interního kancelářského personálu a který by si takto byl ochoten přivydělávat a zároveň plnit vlastní úřední povinnosti.²⁸⁷

Nejdříve gubernium vybralo kancelistu Melzera. Ve srovnání s obsazováním translátorské pozice v osmdesátých letech však nyní již vyžadovalo skutečnou odbornou kvalifikaci, proto měl být vybraný kandidát vyzkoušen dokonce profesorem české řeči a literatury při pražské univerzitě. V té době jím byl Jan Nejedlý, který proslul jako velice

²⁸⁵ TAMTÉŽ: „*dass derselbe zur Ordnung der ganz in Verwirrung gewesenen Archivsschriften eine eigene setr bündige bis itzt beibehaltene Manipulazion entworfen, dass derselbe unter Zusicherung eines vorzüglichen Verdienste mehrere auf das Heimfälligkeitsrecht des Königreichs Böhmen hinsichtlich mehrere, bei der Reformazion in Sachsen und in Pfalz eingezogenen Klöster bezugnehmenden bis itzt bei der k. k. geheimen Hof- und Staatskanzlei erliegenden Akten auf eine mühevollle Art zusammengebracht, endlich dass derselbe bei Erfüllung seiner Amtsobligenheiten als Translator rastlose selbst Aufopferung der nächtlichen Ruhe verbundene Anstrengung und hohe Achtung für Amtsgeheimnisse in Tag gelem, in letzterer Hinsicht auch von dem Landespresidium eigends eine Belobung erhalten habe. ..., dass der Archivar Čapek, welchem in der Eigenschaft eines Translators wegen der bei Gelegenheit der Erscheinung des allerhöchsten Finanzpatents vom 20 Hornung 1811 genau beobachteten Geheimhaltung der diesfälligen Anordnungen das allergnädigste Wohlfallen Sr. Mt. bezeigt worden ist, sich stets als einer setr geschickten, dienstefahrenen, unverdrossenen, bescheidenen und unbefangenen Beamten bewährt habe, und dass er obgleich in Greisenalter vorgerückt, in der Erfüllung seiner Berufspflichten mit unermüdeten Eifer fortfahre.*“

²⁸⁶ J. KOLLMANN, *Dějiny*, s. 367.

²⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 369.

přísný učitel. Jak zkoušel Melzera, nevíme, ale jeho univerzitní zkoušky v závěru akademického roku bývaly vždy třífázové - student musel nejdříve prokázat své jazykové znalosti v písemné části překladem textu z němčiny do češtiny a naopak, posléze v ústní části při psaní diktátu na tabuli a nakonec při testu teoretických mluvnických pravidel.²⁸⁸ Můžeme se domnívat, že při zkoušce Melzera buď postupoval podle stejných zásad, nebo zkoušku omezil jen na písemnou formu překladů mezi oběma jazyky. Tak nebo tak, Melzer u Nejedlého neuspěl, čímž jeho naděje na translátorský přivýdělek zcela vyhasla, jelikož gubernium na odborné kvalifikaci pevně trvalo.²⁸⁹

Nabízí se zde srovnání tohoto výběrového řízení s konkurzem na translátorské místo z osmdesátých let 18. století. Ačkoliv v obou případech gubernium vyžadovalo osvědčení jazykových schopností uchazečů zkouškou, její výsledky neměly v osmdesátých letech 18. století na přijetí uchazeče v podstatě žádný vliv, záleželo pouze na tom, aby byla splněna podmínka přijetí interního zaměstnance, na délce služby a možná i na sociální situaci uchazeče. Zde naopak zkouška hrála pro přijetí rozhodující roli a na co nejlepší jazykové znalosti byl kladen výslovný důraz. Vzrůst nároků na uchazeče přitom vypovídá především o jasném posunu nároků na vyžadované guberniální překlady na kvalitativně vyšší úroveň, což způsobil bezpochyby výrazný jazykový rozvoj češtiny právě v prvních desetiletích 19. století během probíhajícího českého národního hnutí. Kromě pozitivního vlivu na nejrůznější oblasti kultury zde tedy můžeme spatřovat také pozitivní vliv národního hnutí na německo-české translátorství, jehož úroveň měla být propříště u gubernia pozvednuta.

Na místo Melzera byl posléze doporučen Norbert Vaněk. Ten zkouškou u Nejedlého prošel úspěšně, pročež mohl s Čapkem začít překládat.²⁹⁰ Vzhledem k tomu, že se tímto Čapkovi natolik ulevilo, že se mohl začít opět až překvapivě intenzivně věnovat archivu, lze se domnívat, že Vaněk již v téhle době převzal zřejmě celou translátorskou agendu sám. Dobře se tak připravil na období po roce 1822, kdy se po Čapkově odchodu do penze dostal na jeho místo a stal se tedy opět jediným německo-českým překladatelem u gubernia s příplatkem 146 zlatých ročně.²⁹¹

²⁸⁸ *Literární atlas československý I*, Praha 1952, s. 28; J. VLČEK, *Dějiny*, s. 352 – 353.

²⁸⁹ NA, ČG-Publ. 1816 – 1825, sign. 1/145, záznamy o konkurzu na translátora z roku 1819 – 1820.

²⁹⁰ TAMTÉŽ.

²⁹¹ J. KOLLMANN, *Dějiny*, s. 370.

3.7.4 Poslední léta Čapkova života

Vzhledem k úbytku svých fyzických sil byl Čapek nucen po přidělení Vaňka jako pomocníka pro překládání sám požádat gubernium také o pomocníka do archivu. Tehdy tam spolu s ním sloužil pouze kancelista Wolf, jenž byl již také pokročilého věku, proto Čapek zdůvodnil žádost kromě svého stáří a pracovního omezení nemocí také tím, že je potřeba zaučit někoho, kdo by se seznámil s manipulací a archivním systémem, neboť se v něm vyznali právě jen Čapek s Wolfem. Do archivu byl nakonec přidělen Kajetán Nádherný, kterého si pro jeho znalost češtiny, němčiny i latiny u guberniální registratury vyhlédl Čapek sám. I tento Čapkův pomocník vydržel u předurčené kariérní dráhy. Po Čapkově odchodu do penze byl Nádherný jmenován 13. ledna 1822 nejdříve prozatímním správcem archivu, jeho následná žádost o propůjčení místa archiváře byla však vyřízena ještě v lednu v pozitivním smyslu, a Nádherný se stal guberniálním archivářem na dalších třicet let.²⁹²

Ačkoliv Čapek původně zamýšlel zůstat ve službě až do úplného konce svého života, byl roku 1821 jeho zdravotní stav tak špatný, že gubernium samo podalo dvorské komoře návrh na jeho penzionování. V návrhu se uvádí, že „*ve svém věku pokročilý*²⁹³ *a nemocný archivář Čapek, sloužící již více než padesát let, není již schopen vyhovět nárokům svého povolání*“,²⁹⁴ a ačkoliv byl vždy vynikajícím pracovníkem, který se vyznamenal mnohými zásluhami o stát, doporučuje se nyní jeho odchod na odpočinek a svěřením jeho úřadu jinému způsobilému individu.

Návrh však nebyl téměř půl roku vyřizován. Zřejmě proto, že penzionování tak dlouho sloužícího úředníka přinášelo státu dvojí výdaj – Čapek mohl mít totiž jako úředník sloužící déle než padesát let nárok na penzi v plné výši svého dosavadního platu, přičemž za něj musel být zaměstnán jiný úředník, který pobíral stejný plat.²⁹⁵ Čapek tak byl donucen sloužit až do úplného vyčerpání fyzických sil. Až když opravdu

²⁹² TAMTĚŽ, s. 369 – 370, 385.

²⁹³ Tehdy mu bylo již 77 let.

²⁹⁴ NA, ČG-Publ. 1816 – 1825, sign. 1/145, návrh na Čapkovo penzionování (12. dubna 1821): „... *der hoch im Alter vorgerückte, mehr als 50 Jahre dienende kränkliche Archivar Franz Čapek nicht mehr im Stande ist, seinem Berufe zu entsprechen und dass es anher dem Besten des Dienstes angemessen seyn dürfte, diesen alten Mann, der sich durch seine frühere entsprechende und ausgezeichnete Dienstleistung Verdienste um den Staat erworben hat, nunmehr aber seinem beschwerlichen Geschäfte nicht mehr gewachsen ist, in dem Ruhestand zu versetzen und seine Stelle einem vollkommen geeigneten Subjekte zu verleihen.*“

²⁹⁵ F. ROUBÍK, *K vývoji*, s. 154.

nemohl dále, podal si sám žádost o přeložení do výslužby s tím, že ačkoliv bylo jeho vřelým přáním plnit úřední službu až do konce svého života, není již nyní schopný v ní dále pokračovat, přičemž svá slova dokládal výsledky lékařské prohlídky, jež u něj potvrdila nevléčitelnou tuberkulózu.²⁹⁶

Až po této své vlastní žádosti, kterou podpořil i ředitel registratury Gerber, bylo Čapkovi konečně dekretem dvorské kanceláře z 13. prosince 1821 povoleno odejít na odpočinek, a to s penzí ve výši svého plného platu 1000 zlatých ročně. Čapek si však penze příliš neužil, neboť zřejmě v důsledku naprostého fyzického vyčerpání kvůli práci a nemoci zemřel již 22. března následujícího roku 1822.²⁹⁷

²⁹⁶ NA, ČG-Camerale (dále ČG-Cam.), 1816 – 1825, sign. 12/1335, Čapkova vlastní žádost o penzionování (23. srpna 1821).

²⁹⁷J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník*, s. 131; J. KOLLMANN, *Dějiny*, s. 370.

4 Návrh na povznesení českého jazyka od Matěje Rudolfa Blažeje

Tato kapitola bude věnována analýze několikrát výše zmiňované obraně českého jazyka od prvního německo-českého translátora Matěje Rudolfa Blažeje, jež byla dosud opomíjena literárním i historickým vědeckým bádáním a která se navzdory tomu jeví jako významný projev osvícenského myšlení i doklad počátků českého národního obrození. Abychom jí mohli zařadit do širšího kontextu českých jazykových obran, porovnat ji s nimi a určit tak její kvality, přikládá zde autorka nejdříve podkapitolu o českých jazykových obranách obecně.

4.1 Žánr obran českého jazyka a národnosti

Český literární historik Albert Pražák napsal ve své knize *Národ se bránil: „Vše, co žije a je schopno života, vzdoruje a brání se úpadku a zániku, jednotlivec, druh i národ.“*²⁹⁸ Jak dokazuje nejen on uvedenou publikací, ale i jiní,²⁹⁹ konkrétně český národ ke své obraně proti úpadku velice často užíval literárních prostředků, a to dokonce tak četných, že z nich v průřezu dějin vznikl v podstatě samostatný literární žánr obran českého národa a jazyka.

Tendence k obraně české národnosti, popřípadě českého jazyka jako hlavního znaku české etnicity, pramenily v Čechách zcela přirozeně z geografické polohy a historicko-politických vlivů: nevelký český stát uprostřed Evropy, obklopený jinými etniky, v pohraničí kolonizovaný již ve středověku Němci, tvořící součást německy mluvící svaté říše římské, později i habsburského soustátí, od 18. století v duchu centralizace intenzivně germanizovaný apod.³⁰⁰ Všechny tyto vlivy vedly k neustálému střetávání českého etnika s jiným, především německým, které bylo geograficky nejbližší, a „bez stále většího sblížení nebylo by snahy po osobitější a nezávislejší individualitě národní, obraně a úchově vlastní národní svébytnosti, která se vytrácí v nutnosti životních a myšlenkových styků v ostatním mezinárodním prostředí“.³⁰¹

²⁹⁸ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 7.

²⁹⁹ F. CUŘÍN, *Obrany jazyka českého*, in: týž, *Vývoj*, s. 71 – 72; F. CHALUPA, *Obrany*; J. VLČEK, *Z doby*.

³⁰⁰ M. HROCH, *Na prahu*; V. MACURA, *Znamení*; J. KOČÍ, *České národní obrození*; J. PETRÁŇ (ed.), *Počátky*.

³⁰¹ F. KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví*, s. 19.

Je nezbytné poznamenat, že uvedené tendence k obraně českého národa a jazyka nejsou na literárním poli v české kultuře typické zdaleka jen pro období národního obrození a nacionalismu devatenáctého století, jak by se mohlo z podtextu zdát, ale můžeme je sledovat v průřezu českými literárními dějinami už od nejstarších dob. Pro období vzniku té které obrany jsou však charakteristické svébytné cíle a pohnutky, za nimiž vznikla.

Na daném historickém období a s ním souvisejících politických a kulturních vlivech závisí i množství a důraznost vydávaných obran. Zvláště v případě ohrožení českých zemí se rychle zvedla vlna patriotismu následovaná přílivem jazykových i národních obran, míra tohoto ohrožení pak udávala sílu jejich agitace. Například během husitských válek a také po nich můžeme v literatuře sledovat silné obranné tendence. I po bitvě na Bílé hoře zesílila národní agitace a obranných textů přibývalo, i když často pocházely z exulantského prostředí. Bezesporu nejvíce obran českého jazyka však vzniklo v období obrozeneckém.³⁰²

Obrany českého národa a jazyka netvořily však v české literatuře samostatný žánr hned od počátku. Ve starších obdobích měla obranný ráz často díla, která se prvotně na obranu českého jazyka a národa nezaměřovala a byla vydávána za zcela jiným účelem. Nejčastěji šlo o kroniky a literárně historická díla, např. *Alexandreis* nebo *Dalimilova kronika*, popřípadě české gramatiky a jiné jazykovědné práce, např. *Gramatika česká* od Jana Blahoslava, *Silva quadrilinguis* od Daniela Adama z Veleslavína a další. Postupně se začal žánr obran českého jazyka a národa osamostatňovat, a to v podobě vlasteneckých předmluv k různým jinožánrovým literárním dílům. Mezi nejstarší takové předmluvy s charakterem obrany bychom mohli zařadit např. úvod ke knize Jana Zlatoústého *O napravení padlého*, který u příležitosti vydání a překladu této knihy sepsal Viktorín Kornel ze Všehrd.³⁰³ Až později začaly vznikat obrany vydávané samostatně, jako první mezi nimi anonymní pamflet z 15. století *Krátké sebranie z kronik Českých k výstraze věrných Čechův*.³⁰⁴

³⁰² A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 25 – 85.

³⁰³ TAMTÉŽ, s. 30.

³⁰⁴ Připomeňme, že nám zde nejde o vyčerpávající přehled obran českého národa a jazyka v průřezu literárních dějin, který již stejně podali jiní, ale pouze o popis jejich vývoje ilustrovaný uvedenými příklady.

4.1.1 Obrany českého jazyka ze 17. a 18. století

Vzhledem k tomu, že zkoumaná obrana guberniálního translátora Matěje Rudolfa Blažeje pochází z roku 1753, soustředíme se nyní blíže na české jazykové a národní obrany druhé poloviny 17. a 18. století, abychom tu Blažejovu mohli umístit do konkrétního dobového i žánrového kontextu a porovnat její obsah s argumenty ostatních obran.

Ačkoliv můžeme mluvit o obranách českého národa a jazyka jako o jednotném literárním žánru, přece jen jej musíme, alespoň pro námi zkoumané období, vnitřně diverzifikovat do dvou proudů podle jejich cílů a charakteru, jež jsou určovány společenskými a kulturními okolnostmi vzniku obran: „*Obránci národa mluvili jednak k lidu, jednak ke vzdělančům ..., proto je tu patrný proud zaměřený lidově a prodšený tedy citově a nábožensky a proud vzdělanecký, poučený odborně a pracující s důvody rozumu a zřetelů dobově vládních.*“³⁰⁵ Podle Pražáka by tedy šlo: za prvé o proud lidových obran, za druhé o obrany učené nebo jinak řečeno intelektuální. I v naší práci nadále ponecháme zásady tohoto Pražákova dělení, jen poněkud upřesníme názvosloví – první proud obran argumentujících citově a poučených katolickou vírou nazveme proudem barokním; druhý proud operující s odborně racionálními argumenty společenské utility a politické praxe nazveme osvícenským. Určitým rozlišovacím zřetelem může být také hledisko časové – barokní obrany vznikaly zhruba do poloviny osmnáctého století, po jeho polovině už se začaly objevovat obrany argumentující racionálně a osvícensky.

4.1.1.1 Barokní obrany

Obrany barokního proudu mívají ráz spíše patriotický, vychází z teritoriálního, zemsky chápaného vlastenectví³⁰⁶ a ve stejných nuancích chápou také pojem národa.³⁰⁷ Vznikaly proto většinou za účelem obrany země v případě nebezpečí, ochrany zájmů těch, kteří stáli v jejím čele, či z „*pýchy na vlast a domovinu*“.³⁰⁸

³⁰⁵ A. PRAŽÁK, s. 87.

³⁰⁶ F. KUTNAR, *Barokní vlastenectví*, in: týž, *Obrozenské vlastenectví*, s. 22 – 51.

³⁰⁷ Více k pojmu *patriotismus* viz: M. HROCH, *Na prahu*, s. 18 – 22; F. KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví*, s. 22 – 99; Bedřich LOEWENSTEIN, *Od "vlasteneckých ctností" ke kultu národa. Patriotismus mezi osvícenstvím a raným romantismem*, ČČH 93, 1995, č. 4, s. 646 – 664; Zdeněk ŠTAMBERGER, *Český zemský patriotismus*, *Literární archiv* 21 – 22, 1985 – 1986.

³⁰⁸ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 7 – 8.

Potřeba národní a jazykové obrany vychází v případě barokních obran z komplikovaných dobových souvislostí a faktorů způsobených ponejvíce pobělohorskou perzekucí nebo třicetiletou válkou. Přehledně je shrnuje Jan Křen: „...rychlé odnárodňování šlechty a germanizace správy měly za následek, že téměř všechny vyšší vrstvy přestaly komunikovat česky... Z někdejšího rozvitého státního národa se Češi stali národem plebejským, sestávajícím více méně jen z nejnižších vrstev venkova a měst a z tenké vrstvy inteligence, hlavně kněžské.“³⁰⁹ Právě na neuzívání českého jazyka vyššími a intelektuálními vrstvami, ale i na jeho celkový úpadek a ústup z mnoha funkcí státních i společenských barokní obrany reagují nejvíce. Rovněž brání český národ proti výtkám plebejství, český jazyk pak proti opovržlivému názoru, že je pouze jazykem selským.

Zpětným pohledem na období druhé poloviny 17. a první poloviny 18. století je nám jasné, že existenčně český národ, opírající se o silnou lidovou základnu (více než dva milióny obyvatel),³¹⁰ ohrožen nebyl a ani barokní obrany se ho nesnaží bránit z tohoto důvodu (viz např. Frozínova obrana, která přímo dokazuje, že české území je z většiny obydlené českým obyvatelstvem).³¹¹ Základním podnětem k obraně národa zde byl spíše předsudek vzniklý a šířený pobělohorskou rekatolizační vlnou, totiž že „Češi jsou „nehistorickým“ národem, ne-li dokonce jednou z oněch středověkých kmenových ruin, které v nové době nemají žádné existenční oprávnění“.³¹² Z tohoto důvodu se také argumentace obran barokního proudu ponejvíce soustřeďuje na obranu politické svébytnosti české země, a to především důkazy z historie, popřípadě se soustřeďuje na dokazování tradiční kulturní svébytnosti českého národa i jazyka, jimž přidává vážnost různými kulturními argumenty. Můžeme shrnout, že v případě barokních obran se tedy jedná o agitaci politickou a teritoriální, která je podpořena historickými a státoprávními doklady.

Jedním z důvodů k obraně národa by se zde mohla jevit také pobělohorská masová rekatolizace. Ta se však v našem období již poněkud zmírnila a paradoxně se v pobělohorské struktuře české společnosti stala církev a domácí kněžstvo postupně národní oporou, protože měla k lidu nejbližší a střetala se tak s každodenní potřebou užívání českého jazyka. A tak se právě „v českém barokním katolictví objevuje už záhy

³⁰⁹ J. KŘEN, *Historické proměny*, s. 51.

³¹⁰ TAMTÉŽ.

³¹¹ V podrobném výboru viz J. VLČEK, *Dějiny*, s. 55 – 59.

³¹² J. KŘEN, *Historické proměny*, s. 51.

výrazný patriotismus a historismus, nejednou i s jazykovým a kompenzačně přepjatým nacionalismem“³¹³ a na obranu češství se tedy žánrem literárních obran staví v tomto období ponejvíce výše zmiňovaná tenká vrstva kněžské inteligence (s tímto faktorem pak samozřejmě souvisí silná orientace obran barokního proudu na katolickou víru prostřednictvím citově prodšené náboženské argumentace). Nejvíce se kněžská vrstva v úsilí o církevní i politickou rehabilitaci češství v obranách zaměřila na snahu o oživení svatováclavské tradice³¹⁴ a podpoření svatořečení Jana Nepomuckého.³¹⁵

Jako nejreprezentativnější příklad této první skupiny nám poslouží obrana jezuity a historika Bohuslava Balbína,³¹⁶ jež nese název *Krátká, ale pravdivá rozprava o kdysi šťastném, nyní však přeubohém stavu českého království, zvláště pak o vážnosti českého neboli slovanského jazyka v Čechách, také o trestuhodných úmyslech na jeho vyhlazení a jiných záležitostech s tím souvisících*,³¹⁷ která je dnes díky svému prvnímu tiskovému vydání realizovanému Františkem Martinem Pelclem roku 1775 známá spíše jako *Obrana jazyka slovanského, zvláště pak českého*. Typickou barokní zbožností a citovostí je pak prostoupena především obrana dobršského faráře Ondřeje Františka de Waldta,³¹⁸ která byla sepsána latinsky a vydána pod názvem *Chvála českého jazyka*³¹⁹ v r. 1729. Jako další příklad obrany spadající do této skupiny uveďme ještě vlasteneckou předmluvu³²⁰ k překladu Gumpfenbergerova *Obroviště mariánského Atlanta svět celý Mariánský v jediné knížce nesoucí*, již pořídil a r. 1704 také vydal

³¹³ TAMTĚŽ, s. 53 – 54.

³¹⁴ Řadu obran zaměřených v tomto období na svatováclavskou tematiku uvádí ve výčtu a přehledu obsahu A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 86 – 90. Více o svatováclavské barokní zbožnosti viz Antonín MARKUS, *Úcta k sv. Václavu po třicetileté válce*, Svatováclavský kalendář 57, 1929, s. 96.

³¹⁵ Této tematice je přímo věnována obrana Ondřeje Františka DE WALDTA (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium idiomatis. Chvála českého jazyka*, Praha 1938.

³¹⁶ Zdeněk KALISTA, *Bohuslav Balbín*, Brno 1947; Jan Pavel KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983; Antonín REZEK, *Bohuslav Balbín T. J. Jeho život a práce*, Praha 1908.

³¹⁷ Bohuslav BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava krátká, ale pravdivá („Obrana“)*, Brno 1997. Vyšlo také ve starších edicích Emanuela Tонера (Praha 1869) nebo Josefa Dostála (Praha 1923).

³¹⁸ Radek LUNGA (ed.), *Ondřej František Jakub de Waldt (1683-1752) a jeho doba. Symposium věnované osobě, dílu a době píseckého rodáka, faráře, kazatele a literáta*, Dobruška 2005.

³¹⁹ O. F. de WALDT (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium*.

³²⁰ V podrobném výboru viz J. VLČEK, *Dějiny*, s. 55 – 59.

plzeňský měšťan Antonín Frozín,³²¹ nebo druhou kapitolu, věnovanou slovanskému jazyku a jeho přednostem v latinském díle *Hlasatel šťastné cesty moravské slávy*³²² (Olomouc 1705) pavlovického faráře Jana Jiřího Středovského.³²³ Po podrobném prostudování těchto čtyř obran, s přihlédnutím k dalším obranným textům dané doby uvedeným ve výborech A. Pražáka v publikaci *Národ se bránil*, můžeme nyní vyvodit některé další znaky a argumenty, které tento první proud obran nejlépe charakterizují.

Co se týče **koncepce** barokních obran, je značně rozvolněná a nevyznačuje se žádným zvláštním dělením ani organizací textu. Obvykle je i zde popsán stav jazyka, jsou uvedeny argumenty pro jeho udržení a jeho kvality, výjimečně se vyskytují i návrhy na jeho povznesení, ale všechny uvedené části se v textu prolínají a nenásledují v pravidelném pořadí za sebou, jak je tomu u obran osvícenského proudu. Pravidlem je zde jediné to, že obrany barokního typu bývají zakončeny prosbou o pomoc při rozvoji českého jazyka, ta je vždy adresována Bohu nebo některému světci.

Tyto obrany oplývají **bohatou rétorikou**, v níž se jednotlivé argumenty a apely na čtenáře pro jejich zdůraznění často opakují (viz de Waldtova obrana – neustále opakuje, že český jazyk musí být vážen, protože ho užíval světec Jan Nepomucký, pokud někdo nectí jeho jazyk, nectí prý ani samotného světce). Toto opakování a jeho násilné zapojování do souvislostí aktuálního odstavce činí text často nepřehledným, až zmatečným. Frozínova obrana a obrana Středovského jsou sice vnitřně členěny do jednotlivých bodů, avšak argumenty se mezi sebou tak podobají, že se mnohdy v podstatě významově slévají. Vymyká se Balbínova obrana, která je pečlivě rozdělena do osmnácti kapitol, i u něj však dochází k tomu, že se tematika jednotlivých částí slévá dohromady a občas přece jen i on opakuje předešlé argumenty.

Obranná rétorika je pak u barokního proudu založena především na jakýchsi **exemplech** čerpaných ponejvíce z Bible (de Waldtova obrana je jich plná, uvádí je

³²¹ Jan KUMPERA, *Antonín Frozín Plzeňský a jeho obrana českého národa a jazyka*, *Minulosti Západočeského kraje* 28, 1992, s. 235 – 267; TÝŽ, *Zapomenutý barokní vlastenec. (Osobnosti české minulosti)*, *Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie* 3, 1992, č. 7 – 8, s. 238 – 239.

³²² V podrobném výboru viz A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 92 – 96.

³²³ Miloslav HÝSEK, *Jan Jiří Středovský*, Praha 1920; František SÁBA (ed.), *650 let farnosti brumovské 1342-1990. Sborník věnovaný na věčnou památku Jana Jiřího Ignáce Středovského*, Brumov – Bylnice, 1992.

Frozín³²⁴ i Středovský³²⁵), v menší míře však také z antických dějin, převážně římských (na různých místech u Balbína a Středovského). Častá biblická exempla mají jistě spojitost s tím, že autoři barokních obran pocházeli často z kněžského stavu (Balbín, Středovský, de Waldt) a měli buď sami zkušenosti s kázáním, nebo alespoň četli kázání ostatních.

Nejenže je zde skrze exempla patrný silný náboženský vliv, také je zde skrze ně podáván důkaz silné rétoričnosti, literárnosti a citovosti obran barokního proudu. Aby autoři podpořili své obranné argumenty, spokojí se zde s citací obvykle jednoho zdroje, jenž je pro ně samotné významnou autoritou (výjimku tvoří Balbín, který dokazuje svůj kulturní přehled většinou více zdroji a příklady). V tom můžeme spatřovat základní rozdíl od obran osvícenských, které sice také citují jiné autory jako hlavní autority, ale vedle toho také přímo vyžadují racionální a několikeré dokázání daného argumentu, a to buď vlastním pozorováním, nebo konkrétními příklady z praxe.

Nejtypičtějším rysem všech obran barokního proudu je jejich **zaměření na katolickou víru**. Z ní vedle citací biblických příkladů čerpají racionálně nepodložené, ba naopak silně citově zaměřené argumenty. Jde především o:

- dovolávání se Boha, Ježíše Krista, Panny Marie a světců (nejčastěji sv. Václava jako zemského patrona, sv. Ludmily jako jeho babičky, sv. Jana Nepomuckého a sv. Vojtěcha jako církevních hodnostářů, kteří českým jazykem mluvili, psali, četli i kázali, a sv. Metoděje, který dal základ prvnímu slovanskému bohoslužebnému jazyku - staroslověnštině a písmu pro ni užívanému - hlaholici), apel na jejich pomoc rozvoji a ochraně českého národa, jazyka i země;
- argument, že každý světový jazyk je božím dílem a pohrdání jím lze tedy označit za rouhání: „*vynálezcem a stvořitelem všech jazyků jest sám všemohoucí Bůh, a jako ten nic nemá v nenávisti z toho, co učinil a stvořil, ... tak ani člověk, tvor Boží, nemá míti v nenávisti dílo Boží, jakým jest každá dokonalá řeč, a tou jest i řeč česká*“³²⁶ (kromě de Waldta i Frozín);³²⁷

³²⁴ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 92.

³²⁵ TAMTÉŽ, s. 95.

³²⁶ O. F. de WALDT (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium*, s. 30.

³²⁷ J. VLČEK, *Dějiny*, s. 57.

- argument, že kdo nectí český jazyk, národ i zemi nectí ani světce, kteří se v této zemi narodili a mluvili česky (de Waldt);³²⁸
- argument, že český jazyk má být veleben, protože je v něm oslavován Bůh (de Waldt);³²⁹
- argument, že čeština by měla být jako slovanský jazyk ceněna proto, že ve slovanštině se sloužily mše (Balbín,³³⁰ Středovský³³¹).

Velice častými a vedle náboženských argumentů nejzásadnějšími jsou v barokních obranách **argumenty čerpající z kultury a politiky**. Souvisí to s jejich patriotickým ražením, které vyplývá z teritoriálního, tedy zemského chápání národa, ne ještě z chápání etnického, založeného na jazyce. Vlastenci se zde snaží buď upozorněním na kulturní význam českého jazyka často zahrnutého obecně jako nářečí pod patronaci jazyka slovanského, popřípadě českého národa rovněž často obecně zahrnutého pod širší slovanské etnikum, obhájit českou kulturní svébytnost. A poukazují na ni stejně tak i právy politickými. Některé z obran argumentují zvláště na poli politiky velice sofistikovaně, se všemi historickými souvislostmi – jasným příkladem nám zde může být především Balbínova obrana, v níž je této politické argumentaci zaměřené především na vztah Čechů a Němců věnována rozsáhlá úvodní pasáž.³³² Kulturní argumentace může dnes v některých případech působit svým silným citovým zanícením mírně naivně. Nejčastěji se objevují tyto argumenty:

- sláva českého jazyka jako jednoho ze slovanských jazyků je dokazována mylnou lidovou etymologií slova *Slovan* od slova *sláva* (Středovský,³³³ de Waldt³³⁴);
- proti opovrhování češtinou jako selským jazykem, jenž je vhodný jen pro nižší vrstvy společnosti, se zde argumentuje tím, že všechny jazyky jsou užívány nižšími vrstvami (Frozín);³³⁵
- udává se rozlehlost Slovaných zemí, ale nikoliv aby se prokázalo, na jak velkém území se lze českým jazykem jako slovanským „nářečím“ domluvit

³²⁸ O. F. de WALDT (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium*, s. 37.

³²⁹ TAMTÉŽ, s. 32.

³³⁰ B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 72 – 76.

³³¹ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 95.

³³² B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 11 – 50.

³³³ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 93.

³³⁴ O. F. de WALDT (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium*, s. 39.

³³⁵ J. VLČEK, *Dějiny*, s. 56.

(jako tomu je u obran osvěcenského proudu), ale proto, aby se podtrhl kulturní význam českého jazyka jako součásti široké slovanské kultury (Balbín,³³⁶ Středovský³³⁷).

Politická argumentace je v obranách barokního proudu také často podporována **argumenty historickými**. Těmi je většinou dokazována tradice a úctyhodnost české kultury, nejčastěji skrze výčet vážených českých historických osobností, jež podaly významný přínos evropské kultuře celkově. Barokní obrany v tomto směru:

- reagují na historické dění, především na stavovské povstání, popřípadě selskou vzpouru r. 1680 apod., a to proto, aby ubránily český národ před výtkami vzpurnosti – uvádí se, že český národ je již „*umdlelý a žádné další rebelie by se nedopustil*“ (Frozín);³³⁸ nebo že ho za vzpurnost již zastihl nejkřutější trest, totiž úpadek mateřské řeči (de Waldt),³³⁹
- jmenují učence, kteří v minulosti užívali český jazyk, aby mu přidaly na úctyhodnosti a váženosti podobně, jak to činí někteří se světci (Balbín);³⁴⁰
- uvádí, že čeština je starobylým jazykem, její stáří je dokládáno tím, že patří ke slovanským jazykům, které jsou prvotní, vzniklé při prvním matení jazyků (Balbín).³⁴¹

Další skupinu argumentů tvoří **argumenty jazykové**, které poukazují na kvality českého jazyka, popřípadě brání český jazyk proti konkrétním výtkám cizinců nebo jeho domácích kritiků. Český jazyk přitom hodnotí spíše z hlediska estetického - často poukazují např. na libozvučnost hláskosloví, bohatství slovní zásoby apod., také nejsou téměř nikdy podloženy konkrétními důkazy z jazykové praxe. Zde lze hledat nejvýznamnější rozdíly jazykových argumentů obran barokních a obran osvěcenských, které poukazují ne na estetičnost, ale spíše na užitečnost českého jazyka a důkazy svých tvrzení přímo vyžadují. Z jazykových argumentů barokního proudu nejčastěji narazíme na tyto:

- za velkou přednost češtiny je zde považována široká škála libozvučných hlásek, které z ní činí „*klíč snadnosti ke všem jazykům zhotovený*“, jinak řečeno také

³³⁶ B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 66 – 71.

³³⁷ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 94.

³³⁸ J. VLČEK, *Dějiny*, s. 57.

³³⁹ O. F. de WALDT (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium*, s. 45.

³⁴⁰ B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 58 – 60, 82 – 92.

³⁴¹ TAMTÉŽ, s. 64 – 71.

„užitečný most k jazykům jiným“ (Frozín)³⁴² nebo „bránu jazyků“ (Středovský,³⁴³ Balbín,³⁴⁴ de Waldt³⁴⁵);

- oproti výčitkám tvrdosti a nesnadné výslovnosti češtiny se zde prokazuje, že čeština má i slova libozvučná a měkká, popřípadě že existuje mnoho jazyků s daleko drsnější a těžší výslovností (Frozín,³⁴⁶ de Waldt³⁴⁷);
- proti argumentu chudé české slovní zásoby se zde upozorňuje naopak na její bohatost, zamítá se potřeba přejímek z jiných jazyků, a pakliže už v jazyce jsou, argumentuje se zde tím, že ostatní jazyky mají rovněž mnohé přejímky (Středovský).³⁴⁸

Argumenty užitečnosti českého jazyka, jež povzbuzují vlastence ke snaze zabránit jeho zániku ze zcela praktických důvodů, se na rozdíl od obran osvěcenského proudu v obranách proudu barokního vyskytují jen zcela výjimečně. Pouze Středovský³⁴⁹ uvádí, že:

- český jazyk je nezbytný k dorozumění se s poddanými pro ty, kteří mají v českých zemích svůj majetek nebo se zde chtějí ucházet o úřady a hodnosti.

Kromě argumentů na obranu českého jazyka se v obranách barokního proudu vyskytují také konkrétní **návrhy** na zlepšení jeho stavu. Většinou jsou tyto návrhy předestírány na konci té které obrany jako završení předešlé argumentace. Každá barokní obrana se soustředí většinou na jediný návrh, který různými důvody hájí:

- Balbín navrhuje, aby byl český jazyk navrácen do úřadů Českého království,³⁵⁰
- Frozín požaduje rozmnožení knihoven a v nich rozšíření počtu českých knih, jejichž čtení by u prostého lidu zlepšilo znalost spisovného jazyka, čímž by byla pozvednuta jeho úroveň v celých českých zemích;³⁵¹

³⁴² J. VLČEK, *Dějiny*, s. 57.

³⁴³ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 93.

³⁴⁴ B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 51 – 57.

³⁴⁵ O. F. de WALDT (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium*, s. 36 a 45.

³⁴⁶ J. VLČEK, *Dějiny*, s. 57.

³⁴⁷ O. F. de WALDT (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium*, s. 35.

³⁴⁸ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 95.

³⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 93 – 94.

³⁵⁰ B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 32.

³⁵¹ J. VLČEK, *Dějiny*, s. 57.

- de Waldt přirovnává mnohojazyčnost českých zemí ke zmatení jazyků v Babylonu; situaci by řešil zavedením češtiny jako jediného správného jazyka české země.³⁵²

Charakteristiku obran barokního proudu můžeme uzavřít posledním vyzpozorovaným jevem, totiž tím, že obrany jsou sice silně citově zapálené, ale ne tak útočné a nenávislné jako obrany druhého proudu. Popisují úpadek jazyka, tvrdí, že by žádný jazyk neměl být nenáviděn, čímž v podstatě říkají, že český jazyk za nenáviděný považují, ale nevystupují nijak bojovně proti německému etniku a jazyku a ani nikterak výrazně nekárají domácí šlechtu a inteligenci za to, že češtinu nepoužívá. Spíše smírně poukazují na výhody užívání českého jazyka, dokazují jeho úctyhodnost apod. Často dokonce dávají vinu za úpadek jazyka české vzpurnosti proti císaři, a chápou jej proto jako trest.³⁵³

4.1.1.2 Osvícenské obrany

Oproti prvnímu, výše popsanému baroknímu proudu pak stojí proud osvícenských obran. Ten čerpá ze změn, k nimž došlo po polovině 18. století, kdy se již objevují jisté známky společenského oživení především díky aktivitě inteligence zprvu ještě kněžské nebo aristokratické, postupně však již laické a středostavovské. Pro tuto intelektuální vrstvu již byl profilujícím znakem národa jazyk a etnicita.³⁵⁴ Staré pojetí politického národa vymezovaného hlavně teritoriálním a státním příslušenstvím, které se s etnickou realitou křížilo, tedy postupně zmizelo a bylo cele nahrazeno novým pojetím nacionálním.³⁵⁵ Silným podnětem pro vznik tohoto nacionálního úhlu pohledu na národní problematiku byla z velké části germanizace správy i školství (latinu v něm vystřídala i v českých zemích jako národní a živý jazyk němčina, protože úpadek spisovného jazyka znemožnil nástup češtiny),³⁵⁶ která byla prováděna státem zcela účelně - s cílem centralizovat monarchii.

³⁵² O. F. de WALDT (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium*, s. 46 – 47.

³⁵³ Pro shrnutí - barokní obrany českého jazyka tedy charakterizují tyto hlavní znaky: rozvolněná koncepce, patriotické vlastenectví, nábožensky a citově prodchnuté argumenty, argumenty historické a politické bránící právo samostatnosti českého národa a státu, estetické jazykové argumenty, nebojovnost.

³⁵⁴ F. KUTNAR, *Osvícenské vlastenectví, Poslední léta tereziánská, Doba vrcholného josefinismu*, in: *týž, Obrozenské vlastenectví*, s. 52 – 69, 70 – 99, 100 – 144.

³⁵⁵ J. KŘEN, *Historické proměny*, s. 56 – 62.

³⁵⁶ Jaroslav JELÍNEK, *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774 – 1918*, Praha 1972, s. 10 – 12.

Kromě racionální argumentace, podpořené zřetelem společenské užitečnosti (tímto zřetelem vymezil osvícenské obrany A. Pražák), charakterizuje obrany také jejich nacionalistický ráz. Vynikají uvědoměním české národní odlišnosti od ostatních etnik a usilují o „vytvoření samostatných národních individualit, které svou vůlí prohlašují jako soběstačné společenské celky“.³⁵⁷ Charakteristická je pro tuto druhou skupinu nejen silná národní agitace, ale také výrazná bojovnost a kritika, s níž se staví na odpor cizímu, především německému etniku, jenž je často označován za viníka všeho útlaku českého národa i jazyka. „*Snaha o uhájení a rozšíření českého jazyka, rozumový i citový odpor proti vládní germanisaci, vědomí dějinné slávy českého jazyka, praktický smysl pro nutnost národní řeči v životě veřejném, první záblesky uvědomění slovanského, občas i plemenná nenávisť k Němcům – to vše vrací se opětovně v rozsáhlé řadě tzv. obran jazyka českého, které vzbuzeny nejrůznějšími popudy vnějšími, vyplňují poslední třicetiletí XVIII. věku.*“ - tak charakterizoval základní znaky obran této druhé skupiny literární historik Arne Novák.³⁵⁸ Nejvíce se vzrůst nacionalismu v těchto obranách projevuje tím, že důsledně odlišují české etnikum také od toho obecně slovanského, zatímco obrany předešlého, barokního období mezi nimi většinou příliš nerozlišovaly (např. Balbín argumentuje nejdříve za češtinu, pak bez viditelného přechodu obecně za slovanštinu; Středovský argumentuje rovněž za slovanštinu obecně, přičemž češtinu chápe pouze jako její nářečí apod.).

Za jednu z prvních osvícenských obran můžeme označit německý spis Aloise Hankeho z Hankenštejna³⁵⁹ *Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur (Doporučení české řeči a literatury)*,³⁶⁰ který byl tiskem vydán roku 1783. Jako další příklad bychom mohli jmenovat obranu Karla Hynka Tháma vydanou rovněž r. 1783 - nese název *Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým*

³⁵⁷ F. KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví*, s. 19.

³⁵⁸ A. NOVÁK – J. V. NOVÁK, *Přehledné dějiny*, s. 223.

³⁵⁹ Pavel BĚLINA, *František Štěpán Hanke (1763 – 1812)*, in: *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 221 – 229; Vojtěch BŘEZINA, *Všestranný vědec Jan Alois Hanke z Hankenštejna*, Střední Morava. Kulturně historická revue 2, 1996, č. 3, s. 115 – 120; František KOŽELUHA, *Obránce jazyka českého Jan Nepomuk Alois Hanke z Hankenštejna. Životopisný nástin*, Prostějov 1894.

³⁶⁰ Jan Alois HANKE Z HANKENŠTEJNA (ed. J. Dolanský), *Doporučení české řeči a literatury*, Holešov 1973. V komentovaných výběrech viz: A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 141 – 145; J. VLČEK, *Dějiny*, s. 222 – 224.

*vlastencům v cvičení se v něm liknavým a nedbalým*³⁶¹ a o její protiněmecké bojovnosti a vlastenecké kritice domácích poměrů nemůže být sporu již jen vzhledem k jejímu názvu. Do této skupiny by pak svými intelektuálními argumenty spadal i německý spis hraběte Františka Josefa Kinského,³⁶² ředitele vojenské akademie na Novém Městě ve Vídni, nazvaný *Připomenutí důležité věci od jednoho Čecha*.³⁶³ Tento spis však nebyl vydán za primárním účelem obrany českého jazyka, měl plnit funkci výchovné příručky představující ideál šlechtické výchovy v Čechách. Přesto zde jeho argumentaci vezmeme rovněž v úvahu. Uvedené obrany řazené k osvícenskému proudu mezi sebou opět porovnáme a vyvodíme z nich nejčastější obranné argumenty, abychom, stejně jako u předešlé skupiny přiblížili jejich charakter.

Na rozdíl od barokních obran je **koncepte** těch osvícenských ve všech případech přehledná a jasně organizovaná. V úvodu bývá obvykle vysvětlen smysl vzniku daného textu, a to poukazem na neblahý stav českého jazyka a tíživou politickou situaci českého národa i země. Následně se uvádí konkrétní příčiny z historické, politické i kulturní oblasti, které k danému stavu vedly. Další část obran bývá věnována vlastním obranným argumentům, které jsou čerpány především z jazykovědy a historie. Nejčastějšími argumenty zde jsou argumenty praktické, jež upozorňují na užitečnost českého jazyka. Argumenty náboženské se zde naopak téměř nevyskytují. Všechna tvrzení o kvalitách českého jazyka a národa jsou zde navíc podložena racionálně nevyvratitelnými důkazy. Obvykle pak následuje oddíl věnovaný konkrétním návrhům na povznesení jazyka. Všechny obrany jsou pak zakončeny prosbou za záchranu českého jazyka a za pomoc při jeho kultivaci, jež je vždy adresována panovníkovi země.

Také u skupiny osvícenských obran se vyskytují **exempla**, nejsou však již čerpána z Bible. Nejčastěji vycházejí z antických autorů, někdy také z dobové praxe. Když už se však exempla vyskytnou, obvykle je jich uvedeno více na jednom místě, protože autoři nepokládají jediný příběh za dostačující důkaz. Svá tvrzení samozřejmě

³⁶¹ Karel Hynek THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům v cvičení se v něm liknavým a nedbalým*, Praha 1918. V komentovaných výběrech viz: A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 148 – 154. J. VLČEK, *Dějiny*, s. 224 – 227.

³⁶² Josef HAUBELT, *F. J. Kinský*, *Věstník Československé akademie věd*, 1969, č. 5, s. 560 – 577.

³⁶³ František Josef KINSKÝ, *Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen*, Prag 1773. V překladu viz Josef DVORSKÝ, *Český apologeta generál Fr. J. hr. Kinský, pedagog filantropismu*, Hranice 1931. V překladu a výboru viz A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 138 – 140; J. VLČEK, *Dějiny*, s. 127 – 130.

podporují také citacemi starších autorů. Nejčastěji se však ve své obranné rétorice opírají o racionálně podložené a hájitelné důkazy získané buď vlastním pozorování, nebo čerpané z různých oblastí vědy (především jazykovědy u jazykových argumentů, z historie u historických argumentů apod.).

Nejdříve se zpravidla **zdůvodňuje úpadek českého jazyka** a národa, který v podstatě zároveň ospravedlňuje vznik dané obrany. Mezi příčinami se uvádí konkrétní historické, politické a společenské vlivy, nejčastěji skromnost a snášenlivost českého národa a zároveň útočnost cizinců, zvláště pak Němců, jejich nechuť k asimilaci a přijetí jazyka země, v níž hostují. Vina je dávana domácím lidem, kteří, inspirováni módou, dávají bezduše přednost cizímu jazyku a mateřskou řeč opovrhují. Spílá se zde nedbalým spisovatelům, kteří raději užívají cizí jazyk atd. (tak především Hanke a Thám).

Před samotnými konkrétními obrannými argumenty se obecně **ospravedlňuje snaha bránit jazyk**, na niž má právo každá země i každý národ (uvádí ji už Balbín, z obrozenských obran Thám).³⁶⁴ Jako exempla se zde nejčastěji uvádí Římané, kteří o svůj jazyk pečovali a zaváděli ho i na dobytých územích - římsí vyslanci tak komunikovali pouze v latině a za pomoci latiny se jednalo i s vyslanci cizími.

Největší důraz je u obran osvícenského proudu kladen na **praktické argumenty** užitečnosti českého jazyka, jež jsou zde také zastoupeny v největší míře – např. Kinského spis obhajuje užívání českého jazyka právě jen z praktických hledisek, Hanke argumentaci o užitku a potřebě českého jazyka i literatury věnoval ve své práci dokonce čtyři kapitoly. Jednotliví autoři nacházejí nejrůznější důvody, díky kterým je čeština nepostradatelná, a podávají konkrétní výčet oborů, pro něž je potřebná. Její užitečnost pro každý obor také vhodně komentují a odůvodňují:

- znalost českého jazyka je nezbytná pro vládce, šlechtice, vlastníky pozemků, kteří působí v Českém království, popřípadě pro vojenské důstojníky v císařské armádě, protože poddaní si váží pána, jenž ovládá jejich jazyk, tlumočníci mohou šidit a obyčejní vojáci nemusí rozumět německým rozkazům (Hanke,³⁶⁵ Kinský,³⁶⁶ Thám³⁶⁷);

³⁶⁴ B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 60 – 63; K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 9 – 10.

³⁶⁵ J. A. HANKE Z HANKENŠTEJNA (ed. J. Dolanský), *Doporučení*, s. 20 – 21.

³⁶⁶ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 139.

³⁶⁷ K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 24.

- čeština je nezbytná pro správní úředníky, kteří vyřizují záležitosti českých poddaných; pro lékaře, aby porozuměl chorobopisu; pro duchovní, aby vedli kázání v národním jazyce atd. (hned dvě kapitoly věnuje této tematice Hanke: *O potřebnosti české řeči* a *O užitku české řeči*, stejné vývody se vyskytují i u Tháma);³⁶⁸
- znalost češtiny je praktická také pro cestovatele a obchodníky, protože se s ní domluví se všemi ostatními slovanskými národy, načež je podáván výčet jednotlivých Slovanů obydlených území a jejich rozlehlosti (mluví o tom již Balbín, z osvěcenských obran Hanke, Thám);³⁶⁹
- čeština podporuje díky své harmoničnosti, libozvučnosti a rytmice hudební nadání (což Kinský dokládá nesrovnatelně vyšším počtem hudebníků v českých vsích a městech než v německých).³⁷⁰

Velice důležité jsou u osvěcenských obran **jazykové argumenty**, u nichž je také kladen důraz na praktický aspekt. Předestírají postupně jednotlivé kvality českého jazyka ne proto, aby poukázaly na jeho estetičnost a libozvučnost, jako tomu bylo u obran barokního proudu, ale činí tak především proto, aby poukázali na využitelnost těchto jazykových kvalit v praxi. I zde se tedy objevuje argument, že čeština díky své nebývale široké hláskové soustavě napomáhá při poznávání a učení se dalším jazykům a český jazyk je tak i zde označován za *bránu* k ostatním jazykům, avšak toto tvrzení je dokládáno vlastním pozorováním a podloženo konkrétními důkazy. Podle Kinského např. usnadňuje čeština učení latiny a řečtiny díky stejnému přízvuku, rozměru slabik, způsobu spojování a ohýbání slov jako mají ony.³⁷¹ Thám podává důkaz v rámci nadobyčejného množství hlásek, které čeština oproti ostatním jazykům má.³⁷² Z dalších jazykových argumentů se uvádí, že:

- česká slovní zásoba je bohatá, načež následuje výčet druhů pojmů, jež je v ní možné vyjádřit (Hanke);³⁷³

³⁶⁸ J. A. HANKE Z HANKENŠTEJNA (ed. J. Dolanský), *Doporučení*, s. 20 – 23; K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 24.

³⁶⁹ B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 66 – 71; J. A. HANKE Z HANKENŠTEJNA (ed. J. Dolanský), *Doporučení*, s. 20; K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 33.

³⁷⁰ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 140.

³⁷¹ TAMTÉŽ, s. 139.

³⁷² K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 24 – 25.

³⁷³ TAMTÉŽ, s. 19 a 23.

- výhodou češtiny je její srozumitelnost, jež je dána onomatopoičností českých slov (Thám);³⁷⁴
- čeština umožňuje stručné vyjádření (Thám uvádí jako příklad slova „častotlivá“ = slovesa vyjadřující opakování);³⁷⁵
- díky libozvučnosti, ohebnosti slov, libovolnému slovnímu pořádku ve větě, který přitom neruší smysl vyjádření, je čeština nanejvýš vhodná pro to, aby v ní byla skládána poezie, v těchto svých přednostech se prý shoduje s latinou a řečtinou (Hanke, Thám).³⁷⁶

Poměrně často čerpají obrany osvícenského proudu své **argumenty z historie**. Téměř vždy je také dokládají konkrétními historickými událostmi, dokumenty a citacemi starších literátů a učenců. Cílem je zde opět prokázat úctyhodnou tradici české svébytné kultury:

- na obranu češtiny se uvádí, že je starobylým jazykem (Hanke),³⁷⁷ tento argument je podložen výčtem starších českých autorů;
- čeština by měla být uctívána, protože ji užívalo mnoho panovníků, učenců i šlechticů (už u Balbína, z osvícenských obran Hanke, Thám),³⁷⁸ všichni jsou ve velkých výčtech konkrétně vyjmenováni.

Téměř vůbec se u této skupiny obran nevyskytují **argumenty, které by vycházely z náboženství**, tak jako tomu bylo u skupiny první. Není zde nijak zmiňována svatá rodina ani světci, obrany osvícenského proudu se nedovolávají žádné nadpřirozené pomoci. Zůstává pouze argument, že čeština jako slovanský jazyk by měla být ceněna proto, že ve slovanštině se sloužily mše (Hanke).³⁷⁹ Jako jasný důvod pro úbytek nábožensky a citově založených argumentů se přitom jeví přesun obranných snah od církevních intelektuálů k intelektuálům laickým.

V obranách obrozeneckého typu se oproti obranám barokním častěji vyskytují **návrhy** na pozvednutí a upevnění postavení češtiny. Většinou jde o návrhy doporučující

³⁷⁴ K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 23 – 24.

³⁷⁵ TAMTÉŽ, s. 25 – 26.

³⁷⁶ J. A. HANKE Z HANKENŠTEJNA (ed. J. Dolanský), *Doporučení*, s. 23; K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 26.

³⁷⁷ J. A. HANKE Z HANKENŠTEJNA (ed. J. Dolanský), *Doporučení*, s. 23.

³⁷⁸ B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 58 – 60, 82 – 92; J. A. HANKE Z HANKENŠTEJNA (ed. J. Dolanský), *Doporučení*, s. 19 – 20, 27 – 28; K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 10 – 16.

³⁷⁹ J. A. HANKE Z HANKENŠTEJNA (ed. J. Dolanský), *Doporučení*, s. 23.

češtinu pro veřejné užití při nejrůznějších příležitostech. Mnohdy apelují na čtenáře tak silně, že se podobají spíše důrazným pobídkám. Nejčastěji je navrhováno:

- aby byl český jazyk hojněji a beze studu užíván učenci, spisovateli, panovníky, šlechtici i obyčejnými lidmi (navrhují všechny obrany průběžně);
- aby byl český jazyk navrácen do normálních škol, a to nejen jako předmět vyučování, ale především jako jazyk celé výuky (Hanke);³⁸⁰
- aby se čeština oprostila a očistila od přejatých slov (Hanke);³⁸¹
- aby byl český jazyk vrácen na úřady, aby se s ním komunikovalo v armádě s českými vojáky, aby ho užívali duchovní, lékaři obchodníci atd. (Hanke);³⁸²
- aby byly sepsány nové mluvnice, které by daly řád rozkolísanosti pravopisu; aby vznikaly hojně české knihy, které by český jazyk šířily; aby vznikala také historická díla, která by rozšířila povědomí o českých dějinách a politických právech českých zemí (Thám).³⁸³

Zvláště pozdější obranné práce osvícenského typu jsou cele prodchnuty nářky nad žalostným stavem českého jazyka. Různé důkazy jeho úpadku jsou podávány velice často a s alarmující důrazností. Vina je vždy přičítána především domácím lidem, kteří nedbají kvalit a užívání vlastního jazyka, správně ho neovládají a pro lenost se jej odmítají učit, nebo jím, podle módy, pohrdají a užívají jiného jazyka (nejvíce u Tháma, který tento problém obsáhl i v samotném názvu své obrany, také Hanke na různých místech). Často se vyskytují i ostrá slova – Hanke označuje odpůrce českého jazyka za „havěť“, „krokodýly“ a „žravé lvi“, pohrdání mateřskou řečí za „otcovraždu“.³⁸⁴ Se stejnou ostrovní se vyjadřuje i Thám, který píše, že český jazyk „*jest nyní samými vlastenci hanebně zanedbán a tupen... Vás viním, ó kletí zemané a šlechtici, ježto liknavostí a nedbanlivostí jste téměř zvášnivěli.*“³⁸⁵ a na jiném místě: „*lidé češtině sprostá nepoučení, nešlechtilych jejích vlastností neznajíce, a mnohdykrát k znaučení obtížné a neschopní a líní tak důtklivě o ní pleští a žvou jako slepci o barvách bezsmyslné rozsudky činí.*“³⁸⁶ Obranná rétorika je zde tedy, souhrnně

³⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 18.

³⁸¹ TAMTÉŽ.

³⁸² TAMTÉŽ, s. 20 – 21.

³⁸³ K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 34 – 36.

³⁸⁴ J. A. HANKE Z HANKENŠTEJNA (ed. J. Dolanský), *Doporučení*, s. 17.

³⁸⁵ K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 18.

³⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 22 – 23.

řečeno, velice důrazná, až agresivně **útočná**. Smírné konstatování úpadku jazyka u barokních obran se s ní nemůže vůbec rovnat.

Jediné pomoci, které se obrozenecké obrany dovolávají, je **pomoc panovníka země**. Prosí jej o laskavou pozornost, kterou by věnoval české otázce, a o podporu českých vlastenců. Nejvíce se zaměřují na osobu Josefa II. a upozorňují na jeho cit k českým zemím vyjádřený také znalostí českého jazyka (Hanke i Thám). Zatímco jsou tedy obrany barokního typu pravidelně zakončovány prosbou k Bohu, čímž se obrací se k moci nadpřirozené, obrozenecké obrany se zaměřují na konkrétní osobu panovníka a moc světskou, což je dokladem jejich racionálnějšího rázu, ve srovnání s první skupinou obran.³⁸⁷

4.2 Návrh na povznesení českého jazyka od Matěje Rudolfa Blažeje

Již výše jsme zmínili osobnost českého kancelisty Matěje Rudolfa Blažeje, prvního úředníka, který byl po vlně tereziánských správních reforem z let 1748 a 1749 jmenován při nově vzniklé reprezentaci a komoře německo-českým translátorem. Matěj Rudolf Blažej však nebyl pouhým úředníkem, ale také poměrně zapáleným patriotem a vlastencem, jemuž na poctivém výkonu své funkce a kvalitě českých překladů pro vlastní blízký osobní vztah k českému jazyku nejspíše opravdu záleželo. Důkazy pro tato tvrzení nalézáme ve spisku, který Blažej pod svým jménem zaslal české reprezentaci a komoře.³⁸⁸ V jeho obsahu podrobně rozebral neradostný stav českého jazyka a předestřel různé návrhy na jeho polepšení. Vzhledem ke korespondenční formě spisku nevznikal původně evidentně s žádnými literárními ambicemi, ale byl skutečně míněn pouze jako praktický návrh podaný nejvyššímu českému zemskému úřadu ve snaze podnítit ho k péči o mateřský jazyk země. Dnes ho však s odstupem času můžeme s přihlédnutím k jeho funkci, rétoričnosti i koncepci směle zařadit k žánru literárních

³⁸⁷ Pro shrnutí – mezi hlavní znaky obrozeneckých obran tedy patří: přehledná, logicky uspořádaná koncepce; důraz na nacionalistické vlastenectví (podložené vymezováním se vůči cizímu, převážně německému jazyku, i vlastní vyhraněností vůči etniku obecně slovanskému); argumenty zohledňující nejvíce praktický význam užívání českého jazyka pro usnadnění komunikace; bojovná rétorika.

³⁸⁸ Německý originál datovaný k 28. 5. 1753 je uložen v NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12.

obran českého jazyka, jimž se svou kvalitou, obsahem i rozsahem bez rozdílu vyrovná.³⁸⁹

Nevíme, jak dlouho Blažej svůj návrh sepisoval a formuloval, jisté je, že ho odeslal reprezentaci a komoře 28. května 1753. Potom, co byl návrh u reprezentace přijat a běžným způsobem zpracován, byl 31. května doporučen k posouzení vyšším úřadům a v opise postoupen dále do Vídně.³⁹⁰ O dalších osudech Blažejova návrhu pojednává císařský reskript z 23. června 1753, který o něm říká, že je to „*sám o sobě prospěšný podnik*“,³⁹¹ a to do takové míry, že si zaslouží dostatečné pozornosti a podpory. Proto ho také uvedený císařský reskript doporučuje k přezkoumání a požaduje jeho odborné posouzení. Zcela podle pokynů tohoto císařského reskriptu se tedy reprezentace a komora rozhodla postoupit Blažejův návrh dále k odbornému posouzení univerzitní komisi a podkomořimu královských a věnných měst.³⁹² Jak toto odborné šetření dopadlo a jestli se vůbec uskutečnilo, není bohužel kvůli nedostatečnosti pramenné základny jasné.

Po fyzické stránce se Blažejův návrh dochoval pouze v rukopise, v podobě devatenáctistránkového sešitu standardního formátu A4. Jak jsme již zmiňovali výše, byl míněn jako konkrétní praktický návrh, proto nese formu korespondence s tradičním oslovením na začátku apod. Níže spisek rozebereme, porovnáme jeho jednotlivé znaky s ostatními obranami osmnáctého století, které jsme prozkoumali již v předchozí podkapitole, předestřeme možná východiska, z nichž Blažej mohl pro sepsání svého návrhu čerpat, a pokusíme se jej tak zařadit do dobového kontextu.

Koncepci svého návrhu Blažej evidentně důkladně promyslel, neboť spisek je rozčleněn do jednotlivých oddílů, které na sebe plynule významově navazují. V úvodu se nejprve obecně předestírá situace, podle níž by měly být české země dvojjazyčné. Následuje stručné pojednání o historickém vývoji, v němž uspěla spíše němčina,

³⁸⁹ Jmenovaný spisek není uvozen žádným názvem, proto jsme pro něj zvolili pracovní pojmenování *Návrh na povznesení českého jazyka od Matěje Rudolfa Blažeje*, dále jen *Blažejův návrh* nebo *Blažejova obrana*.

³⁹⁰ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, vyjádření reprezentace a komory o Blažejově návrhu (31. května 1753).

³⁹¹ TAMTÉŽ, císařský reskript (23. 6. 1753): „... damit nur dieses an sich erspriessliches Unternehmen, so viel möglich, beförderet werden möge. So Allen wir das ihr die darüber abgeforderte gutmeinungen allen fleißes betreiben ...“.

³⁹² TAMTÉŽ, rozhodnutí reprezentace a komory o Blažejově návrhu (9. července 1753).

zatímco čeština se stala jazykem marginálním. V další části jsou poukazem na kvality českého jazyka, který je prý v mnoha ohledech výjimečný a nepostradatelný, podávány důkazy nespravedlnosti tohoto historického vývoje. Následuje procítěný popis stávajícího žalostného stavu českého jazyka, jenž údajně nemá daleko ke svému vyhubení. V další části se Blažej vrací opět do historie, konkrétně aby doložil nárok českého národa na vlastní jazyk, přičemž následně uvádí problémy, kterých bylo odpiráním a útlakem mateřského jazyka v Čechách dosaženo. Nezůstává však jen u českých poměrů, další samostatnou částí problematiku rozvádí a ospravedlňuje přirozené právo každého národa na užívání vlastního jazyka. Konkrétní Blažejovy návrhy na zlepšení předestřené truchlivé situace českého národa i jazyka pak přicházejí na řadu po této části a jsou přehledně rozčleněné do čtyř bodů. V závěru je obsažena pokorná prosba o přímluvu českých světců (zejména sv. Václava) u Boha za zachování císařského rakouského domu.

Svou obranu českého jazyka otevírá Blažej stručným úvodem, který popisuje stávající jazykovou situaci v českých zemích. Upozorňuje, že podle předchozích ustanovení by zde měla panovat česko-německá dvojjazyčnost. Pro český jazyk zde užívá dokonce trojího názvu: „*czechische, wenzeslawische oder böhmische Sprache*“.³⁹³ O němčině pak uvádí, že je „*celou veřejností podporována*“.³⁹⁴

Nadále je tato tematika rozváděna ve druhém odstavci, kde Blažej zevrubně popisuje historický rozvoj a vzájemný vztah obou zemských jazyků. Důraz je zde kladem především na rozvoj německého jazyka v rámci českých zemí, k němuž došlo po nástupu Ferdinanda I. Habsburského na český trůn. Uvádí se, že němčina tehdy nejenže dosáhla volného přístupu do království, ale rozdvojením stavovské a královské státní správy posílila své postavení také tím, že se stala jazykem nově vzniklých královských úřadů a instancí. Dosáhla prý také velké společenské prestiže a „*získala si přednost u vážených lidí*“.³⁹⁵

Čeština, která zůstala bez podpory, začala oproti tomu výrazně mizet a tím více byla ve všech svých funkcích nahrazována němčinou. Díky „*patrioticky nahlížejícímu*

³⁹³ TAMTÉŽ, Blažejův návrh (28. 5. 1753), s. 1.

³⁹⁴ TAMTÉŽ. Ukázky z Blažejovy německy sepsané obrany zde budeme uvádět v jejich českém překladu. Německé originální znění bude pro zpřesnění umístěno pod čarou v poznámkách: „... *und die teütshe das gantze Publicum beförderen...*“.

³⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 2: „... [německý jazyk] *sondern auch unter Vornehmeren Leüten den Vorzug zu gewinnen...*“.

jinému národu“ (dle kontextu rozuměj *německému*) pak „*čeština poznala nevděčnou nenávisť*“.³⁹⁶ Byla rovněž velice znevýhodněna tím, že v Českém království bylo zřízeno nové oddělení „*registratury*“,³⁹⁷ při němž představení vyžadovali odlišné listiny (rozuměj nové německé oddělení, při němž byly vyžadovány německo-jazyčné listiny). Zde Blažej, znalý nejspíše guberniálního archivu nebo operující jako úředník často se starými českými listinami, poznamenává, že každý spravedlnost hledající člověk může dohledat důkazy těchto tvrzení v uvedených „*zapomenutých starých českých dokumentech, na nichž čeština ukončila své úřadování*“.³⁹⁸

Blažej plynule navazuje výčtem kvalit českého jazyka, o nichž se může každý směle poučit z uvedených starobylých českých dokumentů a listin. Český jazyk je v nich zachován „*dokonale vzorný a čistý, vhodný k přednášení a recitaci, konec konců poskytující možnost krátkého a zároveň výstižného vyjádření*“.³⁹⁹ Kromě toho kvality a potřebnost českého jazyka uznalo i nejnovější královské zemské zřízení, jímž Blažej nemohl myslet žádné jiné, než *Obnovené zřízení zemské* roku 1627 vydané pro Čechy. Uvádí zde také signaturu C:2:4, která odkazuje na konkrétní pasáže v *Obnoveném zřízení* věnované jazykové otázce.⁴⁰⁰

³⁹⁶ TAMTÉŽ, s. 3: „... [český jazyk] und zugleich für Patriotish angesehenen anderten Nation undanckbahrlicher wëiß Verhasset, ...“.

³⁹⁷ TAMTÉŽ: „...anderen Dicasterial Registraturen...“. Zde se zřejmě naráží na rozdělení české místodržitelské kanceláře v polovině 17. století na dvě oddělení: české a německé, z níž každé stál v čele zvláštní sekretář. Srov. F. ROUBÍK, *Místodržitelství*, s. 546.

³⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 3: „... und Documenten mehresten theils in der böhmischen – Sprach Verwarhter für Jeder-Mann suchende gerechtsamkeit außgestellt werden, an denen dieser Sprach Wohlkündigen Officianten ermanglet, ...“.

³⁹⁹ TAMTÉŽ, s. 4: „... [český jazyk], welche bey obgedachten Stellen, um jene Priora nach ihrer Eigenschafft vollkommentlich-abnehmen und den [?] vortragen zu können, nach aller billig- und Nothwendigkeit, ...“.

1 ⁴⁰⁰ Hermenegild JIREČEK (ed.), *Verneuerte Landes-ordnung des Erb-Königreichs Böhmen*, Praha 1888, s. 121 – 122:

2 „C. II. Und nach dem Wir die Teütsche und Böhmische Sprach zugleich in Unserm Erb-Königreich Böhaimb gehalten und vortgepflanzet haben wollen: Als sollen die Schrifftten entweder in der Teütschen oder Böhaimischen Sprach eingebracht werden; Jedoch also, daß wan fundbar, daß der beflagte der Teütschen Sprach nicht fündig, in Teütscher oder Böhaimb wäre, in ainer unter denen baiden Sprachen (allermassen wie neroben von denen außgeschnittenen Zetteln angedeütet) eingewartet, und nachmals der Proceß in derselben Sprach biß zu Ende geführt, und in solchem

Další oddíl je věnován jakési apologii češtiny. Blažej zde projevuje lítost nad tím, že navzdory všem kvalitám i navzdory doporučení učiněnému *Obnoveným zřízením* český jazyk chřadne a zaniká. Je prý „politováníhodně rozdrčen a bez života odkázán na znovunalezení“.⁴⁰¹ Po stránce jeho obnovy a *znovunalézání* však tuší velký problém, protože většina obyvatel Čech ho ovládá již jen málo, anebo jím v horším případě již vůbec nevládne. A zatímco dosud byl rozebírán stav mluvené češtiny, „něco podobného teď přichází i českému písmu, které ani patřičně zachycené nemůže být“,⁴⁰² a tedy ani ten v tomto českém království narozený „sprostý člověk jako jedno zemské dítě, nemůže porozumět veřejně produkované rodné řeči“.⁴⁰³ A konec konců češtině na rozvoji také nepřidá příchod cizinců, kteří v českém království v hojné míře zakupují statky a pozemky, kteří zde pracují a žijí, protože ti z patriotické lásky pěstují raději vlastní jazyk a učí ho znát a slyšet také vlastní potomky a pěstováním češtiny přímo pohrdají.

Po takto rozsáhlé úvodní pasáži pojednávající o vztahu obou zemských jazyků, o kvalitách a nedobrém společenském postavení českého jazyka následuje již konkrétní obrana práv českého národa na vlastní jazyk, přičemž je většina uvedených argumentů

Proceß so wol bey dem Land-Recht als bey dem Land-tafel in seiner Andin Sprach etwas engegeben, gehandelt oder tractirt werden.“

3 „C. IV. A kdež jsau se předešle obesláni do obzvláštních kvaternův při dekách zemských zapisovali: tak vždycky takoví dva kvaternové založení a do jednoho z nich věci české a do druhého německy vpisovány a registrovány býti mají. Nápodobně s úředními kněhami, do kterých se svědomí zapisují, zachováno a vždycky registrátor osoba přísežná býti má, kterýž německá svědomí zapisovati a kdyby v českém jazyku dané byly, je překládati a německy (přiložice však k tomu originál český) vpisovati bude. Což podobným spůsobem s českými věcmi vice versa zachováno býti má.“

⁴⁰¹ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, Blažejův návrh (28. 5. 1753), s. 4: „... jedoch Selbter [čeština] betauerens-würdig dermahlen blut-wenig Vorstellig zu finden seýed, ...“.

⁴⁰² TAMTÉŽ: „...und jetzt Vorkommende dergleichen böheimische Schrifften, weder gebührend gefasset werden können...“. Zde Blažej nejspíš naráží na nedostatek českých mluvníc a slovníků, které by podávaly alespoň základní kodifikaci správného českého pravopisu. Jako úředník češtinu užívající ve veřejném styku si tuto potřebu nejspíše velice dobře uvědomoval sám na svém příkladu. O potřebě slovníků a jazykových příruček na úřadech navíc mluví i ve svých návrzích na povznesení češtiny.

⁴⁰³ TAMTÉŽ, s. 5: „... noch der in diesem Preiß-würdigen König-Reich böheim gebührige gemeine Mann, als ein Landes-Kind mit seiner Vorbringenden Mutter-Sprach Vollkommentlich Verstanden wird, ...“. Zde se nejspíš Blažej snaží poukázat na to, že čeština úředních nařízení a vyhlášek je často nesrozumitelná, plná německých a latinských vazeb a kalků, které ji činí pro obyčejného člověka skutečně nesrozumitelnou. Již výše jsme poukázali na to, že takováto upozornění na nesrozumitelnost česky přeložených nařízení opravdu ke guberniu často docházela.

čerpana především z české historie. Češtinu Blažej správně zařazuje do skupiny slovanských jazyků, z nichž „vyklíčila“.⁴⁰⁴ Dodává jí váhu její oslavou. Prý byla „*sprátenými bohy vyvolená*“ za zemský jazyk českého království a dosud je „*proslavena díky tolika korunovaným hlavám*“.⁴⁰⁵ Po příchodu Praotce Čecha byla prý slovanština v českých zemích „*chvályhodně předstižena užíváním mateřské řeči*“.⁴⁰⁶ Díky mnoha hrdinným skutkům historicky slavného českého národa byla postupně slovanština vytlačena a „*jazyk od uvedeného starce pocházející upravil obvyklý země zvyk*“.⁴⁰⁷ Další historické dění však vedlo nakonec k tomu, že zmiňovaný český národ byl nucen „*citlivě trpět až by byl býval úplně zničen*“.⁴⁰⁸

Další oddíl *Blažejovy obrany* je pozoruhodný a jemu podobný nelze vysledovat v žádné jiné námi prostudované obraně než v obraně Balbínově,⁴⁰⁹ a to díky jejímu politickému zaměření. Popisuje se zde, k čemu vede a k čemu by mohla v Čechách vést odnárodňující politika, která se zaváděním němčiny snaží unifikovat správní jazyk a napomoci tak centralizaci říše. Česká národnost prý může být pod jejím vlivem „*zlákána k nedbalosti, malomyslnosti, bojácnosti a zatvrzelosti ... a celkem snadno se může nechat zlákat také k emigraci*“,⁴¹⁰ popřípadě se může poddat i jiným neslušným či nepatřičným záměrům.⁴¹¹ Nejde zde přitom o žádnou prudkou výhrůžku, ale o mírně podané varování. Vzhledem k tomu, že by uvedené problémy mohly značně

⁴⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 6: „... daß die gedachte Erstere von der Slavonischen entsprossenen Zunge, ...“

⁴⁰⁵ TAMTÉŽ: „... [čeština] welche doch ihre Verdienste als hierländige, von so vielen glorreichst-Crönten-hauptern, auserwählten freunden gottes, ...“.

⁴⁰⁶ TAMTÉŽ: „... [slovanština] löblichen vorfahreren gebrauchende Mutter-Sprach gleich von dem ersten Hertzogen Czech an tag gelegeet hat, ...“.

⁴⁰⁷ TAMTÉŽ: „... und der derselben von Alten herkommen [tedy čeština] laditirt-übliche Landesgebrauch...“.

⁴⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 7: „... und mit empfindlichen Schmerzen der gantzen mentionirt Czechishen, oder böheimischen Nation vernichtet werden würde.“

⁴⁰⁹ B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Změna jazyka je v každém státě čin plný nebezpečnosti a zvláště v Čechách se projevuje jako nespravedlnost*, in: *Rozprava*, s. 93 – 108.

⁴¹⁰ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, Blažejův návrh (28. 5. 1753), s. 7: „Zugleichen auch durch diese Schmah hasste und Nachtheilige begebenheit eben der betreffende gemeine Nationalist zu [tedy česká] einiger hinlässigkeit, kleinmuth, oder nach harterer beschaffenheit der Sache, so gar zu der Leib- und Seel höchstbetauerlichen sonst öffters zu geschehen pflegenden Emigration gang leicht mit verleittet werden könnte, ...“.

⁴¹¹ Zde můžeme pouze spekulovat, co zmiňnými „nepatřičnými záměry“ Blažej myslel. Vzhledem k jeho provládnímu obrannému hledisku však měl nejspíš na mysli selské vzpoury nebo jiná povstání.

zkomplikovat řízení státu, směřoval Blažej zřejmě právě tuto část své argumentace nejdůrazněji na vládní orgány, jimž svůj text zaslal. Byl si dobře vědom utilitárních hledisek vládní politiky osvícenského absolutismu a tedy i toho, že nejvyšší úřady nejspíš příliš nezaujme ani popisem stavu obou zemských jazyků, historickým exkurzem do nejstarších českých dějin ani apologií žalostného stavu češtiny, ale především praktickými důvody, které zohlední prospěch státu. Právě tato část měla tedy reprezentaci a komoru zaujmout nejvíce, právě zde jsou předloženy nejdůležitější důvody, které ji měly přimět k provedení dále uvedených Blažejových návrhů. Právě zde tedy leží jedno z těžišť Blažejovy argumentace směřující k realizaci jeho návrhů. Druhotně můžeme v uvedeném odstavci vyzorovat důmyslnost, s níž Blažej svůj text promýšlel. Dokázal předvídat, jak nejvíce reprezentaci a komoru zaujme.

Svůj historický a náboženský přehled dokazuje Blažej v následující části. Předkládá zde různá exempla, jimiž dokládá právo každého národa na vlastní jazyk a péči o něj. Čerpá je buď z biblických, nebo antických dějin. Nejprve se odvolává k náboženské autoritě Bible a konstatuje myšlenku, že nenávisť k cizímu jazyku je proti vůli Boží a nekoresponduje s Písmem svatým. Píše, že „*Bůh podle zjevení Písmo svaté všem národům uvážlivě stvořil a také vícero jazyky je obdařil*“, ony národy pak pod autoritou Písma svatého sjednotil, „*aby žily ve vzájemné lásce k bližnímu svému, nikoliv aby k sobě cítily nenávisť*“.⁴¹² Ačkoliv zde byla Blažejovi podle jeho vlastních slov zdrojem Bible, neodkazuje na žádnou konkrétní signaturu jako u *Obnoveného zřízení zemského*, čímž nejspíš naznačuje, že tento argument by měl být každému věřícímu dobře znám.⁴¹³

Dalším exemplem poukazuje Blažej již k antickým dějinám. Pozvedá zde význam slovanštiny tím, že dokládá, jak vysoce si jí i slovanského národa cenil „*sice*

⁴¹² TAMTÉŽ, s. 8: „... *Gott der Allmchtige nach anzeige der heiligen-Schriftt alle völker förderist zu Seiner Ehre zu erschaffen beliebt, Sie auch mit verschiedentlichen Zungen begabet, und endlich dieselbe dahin verbunden hat, damit Sie einadner als Nächsten lieben, widrigens aber keinerdingen verhasen solten*“.

⁴¹³ Jak bylo již výše popsáno, podobné argumenty lze najít především u citově a nábožensky zaměřených barokních obran, např. u Frozína nebo de Waldta. Frozín (J. VLČEK, *Dějiny* s. 57) píše: „*Neb zdalíž který jazyk můž býti zlořečený, kterému Bůh jest nezlořečil? Anobř jej k dokonalé své chvále jako jiný jazyk tak dobře jest stvořil...*“. De Waldtovu řeč o tom, že člověk má ctít všechny výtvořiny boží, tedy i jazyky, jsme citovali výše (O. F. de WALDT (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium*, s. 30).

ještě nekřesťanský, avšak světově proslulý hrdina Alexandr Veliký“.⁴¹⁴ Kromě samotného slovanského národa a jeho jazyka prý Alexandr Veliký držel v úctě ponejvíce Slovanů projevovanou svárlností, proto se vyhnul boji s nimi tak, že jim daroval území „od půlnoční země po Itálii“.⁴¹⁵ Zde Blažej naráží na tzv. Alexandrovo privilegium, „jímž potvrzoval Alexandr Veliký údajně na věčné časy slovanskému pokolení a tedy i Čechům trvalé panství v jejich zemích z vděčnosti za prokázané spolubojovnictví a oprávnil je, aby cizince přišlé do země zotročili“.⁴¹⁶ Toto privilegium je jako základní právo Slovanů na své země zmiňováno v mnoha obranných textech již od středověku. První obranou češtiny, která na něj odkazovala (nebo alespoň první, u níž si zmínky o Alexandrově privilegiu povšiml A. Pražák), byl anonymní pamflet *Krátké sebranie z kronik českých k výstraze věrných Čechův* (1438 – 1443). Balbín uvádí, že toto privilegium je zmíněno i v *Kronice české* (1541)⁴¹⁷ od Václava Hájka z Libočan a že ho pak dále rozšířil Petr Reva,⁴¹⁸ od něž informaci o tomto privilegiu převzalo mnoho obran nejen českých (a to jak barokních, tak i osvícenských), ale také maďarských.

Poslední exemplum pochází rovněž z antických dějin, tentokrát však již z římských. Blažej na něm dokazuje, že každý národ má po vzoru starých Římanů právo dávat ve své zemi přednost vlastní mateřské řeči před jinými jazyky. Uvádí, že Římané posílili nebývale postavení vlastního jazyka po nepříjemné příhodě konzula Postumia.⁴¹⁹ Ten byl vyslán do Tarentu, aby tam vyjednával s Řeky.⁴²⁰ Ke komunikaci

⁴¹⁴ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, Blažejův návrh (28. 5. 1753), s. 8: „... dann zu folge unter anderen Exemplen der zwar noch unChristliche, jedoch aber Welt-berühmte held Alexander Magnus...“.

⁴¹⁵ TAMTĚŽ, s. 9: „... [Alexandr Veliký Slovanům] die Miter-Nächtliche-Länder bis an das Wallishe vermachtet.“

⁴¹⁶ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 37.

⁴¹⁷ Nejnověji Václav HÁJEK Z LIBOČAN (ed. J. Linka), *Kronika česká*, Praha 2013. Dříve vyšlo také v edici J. Kolára (Praha 1981) a V. Flajšhanse (Praha 1918).

⁴¹⁸ **Petr Reva** (někde také Révai, Révay, Rewa, Réva; 1568 – 1622) - uherský básník a historik, autor spisu *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, vinuti, victoria, fortuna ...brevis commentarius* (*Dějiny Království uherského*, 1613). Srov. B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 176; Klára KOMOROVÁ, *Pohřebná řeč nad Petrom Révaiom*, in: J. Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles. "Vita morsque et librorum historia"*, České Budějovice 2006.

⁴¹⁹ **Lucius Postumius Megellus** (345 – 260 př. n. l.) – politik římské republiky, celkem třikrát byl zvolen konzulem, vedl Římany ve třetí válce se Samnity. Srov. William SMITH (ed.), *A Dictionary of Greek and*

s nimi použil řečtinu, jak tomu bylo u vyslanců v Tarentu zvykem, „*ale řečtinu ovládal tak špatně, že se mu obyvatelé Tarentu vysmáli a zesměšnili ho*“,⁴²¹ načež se pak Postumius vrátil do Říma pevně rozhodnutý změnit dosavadní zvyk vyjednávat s cizími velvyslanci v jejich rodném jazyce a nedal jinak, než aby byla pro jednání s velvyslanci zavedena latina jako římská mateřská řeč.⁴²² Toto konkrétní exemplum, jehož hlavním hrdinou je konzul Postumius, se nevyskytuje v žádné námi zde uvedené obraně českého jazyka a národa. Ani A. Pražák ho ve své publikaci neuvádí u žádné jím prozkoumané obrany, i když se podle něj poměrně často, a to hlavně v barokních obranách, vyskytují exempla pojednávající o tom, jak Římané přikazovali všem cizincům i velvyslancům užívání latiny.⁴²³

V dalším oddíle se Blažej opět vrací k racionální argumentaci, kterou tentokrát zakládá dokonce i na konkrétních právních předpisech. Takový typ právní argumentace nelze sledovat v žádné prozkoumané obraně a ani Pražák si jí u žádné obrany nepovšiml. Opět zde lze hledat jasnou souvislost s Blažejovou profesí a vlastním účelem jeho obranného spisku. Jako úředník právní předpisy dobře znal, zároveň si opět dobře uvědomoval, že právě jimi nejvyšší státní instancí nejvíce zaujme. A stejně jako měl být výše zmíněný oddíl popisující nepříznivé následky germanizace, které státu hrozí, klíčovou pohnutkou k provedení dále navrhovaných změn, tento oddíl má být

Roman biography and mythology II, Michigan 1867, s. 1008 – 1009 [online]. [cit. 20. 3. 20014]. Dostupné z WWW: <<http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=moa;idno=ACL3129.0001.001>>.

⁴²⁰ K této události skutečně došlo v roce 282 př. n. l. a je považována za poslední veřejnou aktivitu Lucia Postumia Megella. Římané tehdy chtěli poskytnout pomoc římskému městu Thurium, které trpělo útoky italských kmenů. Přeplovli několik svých lodí do zálivu poblíž města Tarentu, což obyvatelé Tarentu pochopili jako porušení smlouvy o zákazu vplutí římských lodí a napadli jak ony římské lodě, tak i město Thurium. Postumius Megellus byl pak poslán do Tarentu, aby vyjednal propuštění zajatých římských občanů. Tarentinci se k němu během diplomatického jednání údajně opravdu chovali neuctivě, zesměšňovali jeho římskou tógu i jeho nedokonalou řeckou výslovnost a potom, co ho vyvedli z města, zřejmě ho i pomohli. Srov. Gary FORSYTHE, *A Critical History of Early Rome from Prehistory to the First Punic War*, Berkley 2005, s. 351 [online]. [cit. 20. 3. 2014]. Dostupné z WWW: <http://www.ircps.org/sites/ircps.org/files/aestimatio/2/2005-09-01_Fronda.pdf>.

⁴²¹ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, Blažejův návrh (28. 5. 1753), s. 9: „...[Postumius] *mit der reichshen-Sprach nicht recht fortkommen kunte, mithin ausgelachet wurde, ...*“.

⁴²² Blažej zde bohužel neuvádí žádný odkaz na literaturu, z níž se nechal k danému exemplu inspirovat.

⁴²³ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 56 a 60. Řeč o tom, že Římané zavedli pro jednání svých vyslanců v cizině i pro jednání příchozích cizích vyslanců v Římě latinu, uvádí i K. H. THÁM (ed. K. Kačer), *Obrana*, s. 9 – 10.

klíčovým podkladem oprávněnosti požadavku k dále navrhovaným změnám. Zde tedy leží druhé těžiště Blažejovy argumentace. Obecný nárok každého národa na výběr vlastního jazyka obhájí nejprve skrze tradiční právo zvykové („*Ius Consuetudinarium*“) i společenské („*Iure Communi*“). Dále dokazuje, že tento nárok je také v Království českém jasně stanoven a závazně kodifikován právem královských měst a nejnovějším zemským zřízením,⁴²⁴ přičemž k obojímu uvádí konkrétní odkazující signatury.

Po úvodním oddíle informujícím čtenáře o bilingvnosti českého království a o stavu obou zemských jazyků i po oddíle věnovaném konkrétní argumentaci pro obranu a pozvednutí českého zemského jazyka následuje v Blažejově obraně konečně oddíl

⁴²⁴ Myšleno je zde opět *Obnovené zřízení zemské*, z něž je uvedena signatura C:5 a D:49. Srov. H. JIREČEK (ed.), *Verneuerte Landes-ordnung*, s. 122 a 195:

„C. V. Jakož na vůli původu pozůstává, kterauby řeči obviněného obžalovati chtěl, když obviněný obojí řeči povědom, a to vědomé jest: tam také, kdež to vědomé není, na příležitost strany odporné, prvé nežli by s ní co začal, pilně se vyplatiti; a pokudžby o tom, zdaliž obojí řeči povědom jest, pochyboval, takového přirozenau jeho řeči, aby se sám nemeškal, viniti má. A poněvadž by se často přihoditi mohlo, žeby se spisové v jedné řeči sepsati a potom v druhé do saudův podati a stranách propůjčovati měli: protož to milostivě naříditi chtíti ráčíme, aby ve všech krajích, i v jednom každém, jistí přísězní překladači, jichž by strany bezpečně (k nim však docela zavázáni nejsouce) užívati mohli, nařizeni byli. Mají také spisy vždycky duplovaně podáváni býti, a jeden exemplář při dekách zemských zůstávati a druhý straně odporné odevzdán býti má.“

„D. 49. Wie nu nim Versprechen auff diese Unsere Vernewerte Landes-Ordnung zu gehen, und so etwas darauß allegirt, von dem Declamatore fleissig zu notiren und von denen Land-Rechts-Beyfißern nachzuschlagen ist; Also und obwohl vor diesem auff die Nález (wie sie genant worden) oder praejudicata gesehen und fast die Urtheil darauff gerichtet worden; Jedoch weil solches setr gefährlich und dardurch grosse Ungerechtigkeiten begangen werden können, Auch dergleichen praejudicata öffters ainander selbst zuwider, zudem Ihrer setr wenigen bakant seyn: Als haben Wir gnedigist anbefohlen, daß Unsere Landes-Officierer und Land-Rechts-Beyfißere, wie auch andere, so derselben praejudicaten oder Nález am besten erfahren, die zweifelhafftigen Fälle, so bishero mehrern theils durch die Nález haben entschieden werden müssen und so in deiser Unserer Landes-Ordnung sich nicht befinden, zusammen tragen, dieselben in Ordnungbringen und nachmals neben ihrem Sutachten bey einem jeden Fall oder zweifelhafftigen Rechts-frag, Uns solches zu Unserer decision (welche darauff unfehlbar erfolgen würd) zu handen Unserer Königlichen Böhmischen Hof-Kanzley einantworten sollen. Inmittelst aber sol allein nach dieser Unserer. Jakož pak toliko vedle tohoto Našeho Obnoveného Zřízení Zemského řízeno, a pokudžby se také jaká taková věc zběhla, že by v Zřízení Zemském k místu přivedená nebyla, v Právu pak Městském, táž věc rozeznána se nacházela: tehdy vedle Práva Městského, poněvadž již od dávního času toho se vyhledávalo, kterak by Práva Městská se Zřízením Zemským k srovnání přijíti mohla, sauzeno, a jak v tomto, tak i ve všech jiných saudech netoliko slov, ale i důvodův právních šetřino býti má.“

třetí, v němž jsou ve výčtu čtyř bodů uvedeny, podrobně rozpracovány a vysvětleny jeho konkrétní návrhy na pozvednutí češtiny. Tato část nese v rámci celé obrany skutečně největší význam, právě kvůli ní totiž celý text vznikl. Předchozí oddíly měly jen podpůrnou, ospravedlňující a vysvětlující funkci – měly vysvětlit a širokou rétorikou ospravedlnit vlastní jádro práce, jež se nacházejí právě zde, v oněch čtyřech Blažejových návrzích.

Ve srovnání s ostatními obranami také můžeme konstatovat výjimečnost tohoto oddílu. Každá, ať již barokní nebo osvícenská obrana, totiž uvádí jeden, maximálně dva konkrétní návrhy na zlepšení postavení českého jazyka ve státě. Blažej nejenže oproti nim podává co do množství více návrhů, zároveň se jeho návrhy od těchto i významově liší. Zatímco návrhy ostatních obran jsou jen velice obecné, adresované široké veřejnosti nebo nekonkrétním učencům a spisovatelům, Blažej specifikuje své požadované změny velice konkrétně, k čemuž hodně přispívá i skutečnost, že je podává konkrétnímu adresátovi – reprezentaci a komoře. Podle instance adresáta se totiž řídí charakter jeho návrhů, veskrze praktických a racionálních, které se týkají opět výhradně státní správy. Jediným problémem by u Blažejových návrhů byl zřejmě faktor jejich uskutečnitelnosti. Sám si musel být dobře vědom, že samotný úřad reprezentace a komory nedisponoval takovými pravomocemi, aby např. zavedl české vyučování do škol apod. Musel tedy při zasílání obrany reprezentaci doufat, že ona ji poté odešle nadřízeným orgánům.

Celý oddíl s návrhy uvozuje Blažej velice uctivě a pokorně, aby si získal pozornost a podporu adresované instance. Zároveň se však nebojí mluvit s velkou naléhavostí a poukazuje na nezbytnost následujících návrhů: „*Zpracováno pro Vaše Excellence a Milosti horlivým patriotem. Přijměte mé ponížené a pokorné prosby, vysoce vážení račte si milostivě připomenout podle práva i spravedlnosti a vezměte si k srdci nutnost opět učinit zdejší zmírající mateřskou řeč státní prioritou a neváhejte se při Jejich císařském královském Majestátu přičiníti nejrůznějšími výtkami, nařízeními a zákony, aby zaprvé...*“⁴²⁵

⁴²⁵ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, Blažejův návrh (28. 5. 1753), s. 11 – 12: „*Solchenmach an Eüer Excellenzien und Gnaden aus Patriotischen-Ejffer mein unterthänig Submihsestes bitten gelanget, Hoch-Selbte geruhen gnadig obgedachte sowohl in Recht und billegkeit, als Nothwendigkeit gegründete motiva zu behertzen, und um die hierländige untergehende Mutter-Sprach hinwiederum ad Competentem Statum prioritatis emgor bringen zu können, bey Ihro Kayserlich-*

Nyní již ke konkrétním návrhům. Jako první Blažej požaduje, aby ke společným královským instancím a úřadům byli jmenováni výhradně pouze obou zemských jazyků znalí, kvalifikovaní a mezi patrioty patřící úředníci, kteří by měli mít zároveň povinně složené zkoušky⁴²⁶ z českého jazyka.

„*Nicméně zadruhé*“, pokračuje Blažej, „*úřady a magistráty tohoto království českého a jeho měst ... necht' jsou obsazovány měšťany a těmi poddanými, kteří nejsou pamětliví žádné jiné řeči než své mateřské češtiny a jinou řečí ani nepíší*“.⁴²⁷ Vybírání mají být také ti, kteří dobře rozumí i mluvené české řeči. Královské vrchní instance a úřady pak mají tento uvedený budoucí nárůst počtu obou řečí dobře znalých úředníků co nejvřeleji podporovat.

Za třetí Blažej pamatuje také na mládež. Ta by měla být zejména v nižších školách a humanitárních třídách⁴²⁸ vyučována češtině jako základnímu jazyku, „*protože její výslovnost poskytuje mimořádné ulehčení pro učení se jiným jazykům a je považována za klíč k nim*“.⁴²⁹

Konečně za čtvrté Blažej navrhuje, „*aby byla nejlaskavěji najata odborná univerzitní komise*“,⁴³⁰ která by nejen v pravopise, ale také ve všech ostatních gramatických oblastech obou výše zmiňovaných zemských jazyků (v každém samozřejmě zvlášť) vyučovala ty školní mistry a piaristy, kteří by po dokončení studia učili na zmiňovaných nižších školách. „*A podobně jako pečuje takzvaná Academia de la Crosca v Sieně*⁴³¹ *o italský jazyk*“,⁴³² tak aby také zmiňované dva zemské domácí

Königlichen Majestät mit dero viel außgebigen Vorstellung diese allerhöchste Verordnung, und Statutum zu bewürken, damit pro I^{mo} [primo]...“.

⁴²⁶ TAMTÉŽ, s. 13. Blažej zde uvádí přímo „*promotiones*“, takže měl na mysli konkrétně vysokoškolské zkoušky.

⁴²⁷ TAMTÉŽ: „*Nicht minder 2do [secundo] die Obrigkeiten, und Magistraten deren Königliche- und anderen-Städten (die schon verteütshte Gränitz-Städte ausgenommen) von der burgerschafft, und denen untergebenen, in keiener anderen, auser der böheimischen-Mutter-Sprach, die memorialien- und schrifften nach dem vorhinigen gebrauch annehmen, ...*“.

⁴²⁸ TAMTÉŽ, s. 14: „*humanitoribus*“.

⁴²⁹ TAMTÉŽ: „*..., weilen die pronunciation derselben [češtiny] auch zu erlehrnung anderer Sprachen eine besondere Leichtigkeit giebet, und sonst für einen Schlüssel geachtet wird; ...*“.

⁴³⁰ TAMTÉŽ, s. 14 – 15: „*Endlichen 4° [quarto] womit eine authorisirte universitäts Commihision allergnädigst angestellet würde, ...*“.

⁴³¹ **Accademia della Crusca** – italská učená společnost filologů a lingvistů, jejímž úkolem je kultivace italského jazyka. Založena byla roku 1583 ve Florencii.

jazyky byly časem vybranými komisemi kultivovány. Činnost těchto komisí by také postupně měla vést k uspořádání oficiálně schváleného českého i německého slovníku, z něhož by každá vrchní i podřízená instance nebo úřad, a to jak městský, tak i vrchnostenský, čerpaly příkladné vyjadřování. Tyto úřady a magistráty by měly být k uvedenému příkladnému vyjadřování přímo vedeny různými nařízeními královských okresních úřadů, které by o znalost a správné užívání obou zemských jazyků měly takto pečlivě dbát.

Ve srovnání Blažejových návrhů s návrhy ostatních obran si nelze nepovšimnout, že např. návrh na obsazování úřadů v českých zemích česky mluvícím personálem se vyskytuje jak u starších (Balbín,⁴³³ Středovský⁴³⁴), tak i u mladších obran (Hanke).⁴³⁵ Zato návrh českého školství je ojedinělý (pouze Hanke),⁴³⁶ i když znalost češtiny je pod stejnou záminkou, jíž užívá Blažej, totiž že je čeština *klíčem* k ostatním jazykům, doporučována velice často. Poslední doporučení pro zřízení univerzitní komise pro oba zemské jazyky pak nemá v žádné prozkoumané obraně zastoupení. Také idea vytvoření slovníku pro úřední účely není nikde jinde patrná.

V závěru své obrany Blažej vyjadřuje naději, že snad bude jeho žádosti nejvyšším úřadem vyhověno a český národ těžce pokořený a postižený všemi výše uvedenými perzekucemi za svá četná provinění⁴³⁷ i za svou světově proslulou svárliivost oživne. Prosí také četné české svaté patrony, aby se „*u Boha všemohoucího přimluvili za zachování Jeho Majestátu i celého nanejvyš uctívaného rakouského císařského domu*“.⁴³⁸ Nejvíce zde však naléhá na přimluvu předního českého zemského patrona sv.

⁴³² TAMTĚŽ, s. 15: „*Und gleichwie die sogenannte Academia de la Crosca zu Siena in der Wällischen-Sprach das erforderliche alljährlich durch den druk aufzufrischen pfleget, ...*“.

⁴³³ B. BALBÍN (ed. M. Kopecký), *Rozprava*, s. 31 – 35. Balbín při doporučení češtiny v hodnostech a úřadech Království českého vychází podle A. PRAŽÁKA (*Národ*, s. 83) z právní filozofie staršího Viktorína Kornela ze Všehrd.

⁴³⁴ A. PRAŽÁK, *Národ*, s. 93.

⁴³⁵ J. A. HANKE Z HANKENŠTEJNA (ed. J. Dolanský), *Doporučení*, s. 21.

⁴³⁶ TAMTĚŽ, s. 18.

⁴³⁷ Zde musí Blažej narážet ne-li přímo na stavovské povstání, tak alespoň na četná povstání selská.

⁴³⁸ NA, ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, Blažejův návrh (28. 5. 1753), s. 17: „*Eifolgliches samt denen hievon zahlreich entsprossenen heiligen Landes-Patronen um Conservirung Ithro Majestät, und dero gantzen höchstgegriesenen allerdurchlänchligsten Ertzhauses von Österreich, besonders aber der erstere heilige Landes-Patron Wenceslaus bey Gott dem Allmächtigen un so mehr fürzubitten geneigt seyn würde, ...*“.

Václava, protože právě s ním je *Jeho Majestát* spřízněn pokrevně po přeslici a právě sv. Václav *Jeho Majestátu* říši zůstavil.

Celkový ráz Blažejovy obrany je velice pokorný, uctivý, až lichotný. Uctivý v ní Blažej jako úředník, který oslovuje nejvyšší zemskou instanci, u níž je zároveň sám zaměstnán, být musí také proto, aby získal přízeň pro své návrhy. Vyjadřuje to především oslovením reprezentace a komory, např. úvodní: „*Vysoce vážené císařské-královské reprezentaci a komoře, milostiví vysoce postavení pánové, pánové! ... Vaše Excellence*“.⁴³⁹ Důkaz své loajality a oddanosti císaři i vládnímu systému pak podává v závěru prosbou o zachování *Jeho majestátu* a rakouského císařského domu. V podstatě tím tiše upozorňuje, že není dalším českým buřičem a rebelem, ale zodpovědným úředníkem, jemuž jde především o blaho státu i všech jeho obyvatel, včetně české národnosti. Sám o sobě mluví jako o českém patriotovi, proto často vyjadřuje lítost a zármutek nad stavem českého jazyka, což obraně dodává také mírně truchlivý tón. I přes pokoru a loajalitu byl však Blažej schopen podat své návrhy s potřebnou důrazností a naléhavostí (viz úvodní řeč k oddílu s návrhy). Nelze zde však mluvit o útočnosti a bojovnosti, které jsou tak charakteristické pro pozdní osvícenské obrany (Hanke, Thám). Blažejova obrana je důrazná, ale smírná – konstatuje problém, jeho důvody, poukazuje na nutnost ho řešit a předkládá i návrhy pro řešení, ale neútočí. Naopak v závěru označuje za viníka nepříznivé situace, v níž se český jazyk nachází, samotný český národ, který si ji způsobil svými četnými *proviněními* a svou *svárlivostí* (podobně jako barokní obrana de Waldtova).⁴⁴⁰ Celkově je obrana formulována velice obratně a s přihlédnutím k jejímu účelu také vhodně.

V mnoha aspektech je Blažejova obrana výjimečná. Především je tomu tak díky profesi jejího tvůrce. Zatímco autory barokních obran byli nejčastěji kněží a autory osvícenských obran světští intelektuálové, ani v jednom případě nešlo o intelektuála – byrokrata. Z této své pozice vtiskl Blažej své obraně specifické argumenty i návrhy, které často nejsou u jiných obran patrné. Zastává v tomto směru racionalisticky utilitární hlediska (vládní opomíjení českého jazyka by mohlo vést ke vzpouře) a ve všech aspektech zohledňuje své státně správní znalosti a zkušenosti. Sledovat to můžeme v úvodním popisu stavu zemských jazyků, kde se soustředí z velké většiny jen na jejich

⁴³⁹ TAMTĚŽ, Blažejův návrh (28. 5. 1753), s. 1: „*Hochlöbliche Kayserlich-Königliche Repräsentation und Cammer, Gnädig-hochgebiethende herren herren! Eüer Excellenzien und Gnaden...*“.

⁴⁴⁰ O. F. de WALDT (ed. J. Vašica), *Boemici praeconium*, s. 45.

postavení při úřadech, dále v odkazech na *Obnovené zřízení zemské* a jiné právní předpisy, v odkazech na staré české úřední dokumenty, ve stížnosti, že sprostý český člověk nerozumí úředním vyhláškám, a především v prvních dvou návrzích pro návrat češtiny do všech úřadů - od nejvyšších až po ty nejnižší. Závěrem nutno ještě poznamenat, že Blažej zde prokázal jako pouhý úředník až pozoruhodný přehled (exempla z Bible a antických dějin apod.), a to především vynikající přehled historický (popis stavu obou zemských jazyků od dob Ferdinanda I.).

Podle racionalisticky utilitaristických hledisek, odborné právní argumentace i asertivního tónu jako znaků pro Blažejovu obranu nejtypičtějších ji tedy můžeme zařadit k osvícenskému proudu českých jazykových obran. Pro toto její zařazení by pak mluvilo i to, že v ní Blažej vymezuje češtinu proti jinému živému národnímu jazyku, totiž němčině, přičemž si uvědomuje jejich vzájemné odlišnosti. Často také v souvislosti s jedním nebo druhým jazykem mluví o českém nebo německém národě, což naznačuje počínající etnické chápání tohoto pojmu na základě jazykového kritéria, opět typické již pro osvícenské obrany nebo počínající národní obrození. Přehlédnout zde nelze ani skvěle promyšlenou a přehledně uspořádanou koncepci Blažejovy obrany, v níž by se opět shodovala s osvícenským proudem obran.

Ačkoliv by se ale po předešlém výčtu mohlo zdát, že Blažejova obrana je veskrze osvícenská, nese ve své podstatě také některé znaky barokních obran. Mezi takovými můžeme jmenovat především její částečnou orientaci na katolickou víru (příklad z bible, dovolávání se přímly světců a zemského patrona sv. Václava) nebo to, že staví český národ do mučednické pozice (tak např. de Waldt mysticky zpodobňuje osud českého jazyka s osudem sv. Jana Nepomuckého). Tyto znaky barokních obran jsou v ní však díky jejímu převažujícímu racionalistickému ražení spíše marginální.

Pokud bychom měli Blažejovu obranu přirovnat k některé obraně námi již výše prostudované, nejvíce by se svým zohledňováním politiky a rozsáhlým popisem stavu obou zemských jazyků podobala obraně Balbínově (těžko z ní však mohla vycházet, protože Balbínova obrana nebyla v době jejího vzniku ještě vydána). Přehledným výčtem návrhů pro pozvednutí českého jazyka bychom ji pak mohli přirovnat také k pozdější obraně Hankově, který podává podobný přehled o užitečnostech českého jazyka.

5 Závěr

Předmětem zájmu této diplomové práce se stala funkce německo-českého translátora při nejvyšším českém zemsky-správním úřadu ve druhé polovině 18. století. V průběhu bádání došla autorka k závěru, že tento úřad byl nově zřízen po roce 1749, kdy došlo k první vlně tereziánských reforem státní správy, jejichž prostřednictvím tehdy vznikl v Čechách nový ústřední zemský úřad reprezentace a komory. Ten již od předcházejícího českého místodržitelství nepřevzal jeho českou expedici a měl tedy vést svou agendu výhradně v němčině, což se však ostře střetávalo s neustálou potřebou informovat nejširší česky hovořící a rozumící vrstvu venkovského obyvatelstva o některých nařízeních a vyhláškách. Takové problémy našly nakonec logické vyústění právě ve vzniku nové funkce úředního překladatele německých textů do češtiny za účelem jejich zveřejnění.

Tato práce dále předložila některé podrobnosti o fungování úřadu translátora. Klíčovou informací zde byla skutečnost, že tento úřad nebyl veden v rámci reprezentace a komory ani jí později nahradivšího gubernia jako samostatná úřední hodnost, ale podle nejvyšších vládních nařízení ho měl vykonávat někdo ze stávajícího nižšího kancelářského personálu jako pouhé vedlejší zaměstnání, a to ve většině případů za příplatek 146 zlatých ročně. Tento fakt přitom zcela koresponduje s politikou osvícenského absolutismu, která se snažila maximálně šetřit na státních výdajích, tedy i na státní správě, a dokresluje materiální situaci úředníků ve druhé polovině 18. století, kteří by bez takového mnohoobročnictví často ani nebyli schopni uživit svou rodinu (např. translátor František Čapek).

Druhá kapitola této práce se pak věnovala přehledu historie a zastoupení translátorského úřadu. Zjistili jsme zde, že prvním známým a doloženým translátorem byl Matěj Rudolf Blažej působící již od roku 1738 při českém místodržitelství jako kancelista české expedice, který po jeho zrušení přešel se zachováním své úřední hodnosti také k reprezentaci a komoře. Ačkoliv je v dostupných seznamech uváděn i po roce 1749 jen jako kancelista, dokázali jsme si na základě písemných pramenů, že k r. 1753 již jistě působil i jako český translátor. Po Blažejově smrti r. 1758 se nejdříve objevily problémy s hledáním jeho vhodného nástupce, protože tereziánští úředníci, kteří byli vzděláváni důsledně v němčině, neuměli dostatečně česky koncipovat (takové problémy se při hledání translátora opakovaly velice často). Proto musel být navzdory císařovniným nařízením zaměstnán pro německo-český překlad u reprezentace

externista, manufakturní komisař pocházející z Jaroměře, Jan Nepomuk Kříž. Státní výdaje na funkci translátora se tak zvýšily na 500 zlatých ročně s tím, že Křížovou povinností bude navíc proškolit pro translátorství někoho ze stávajícího personálu. Již r. 1762 však Kříže po jeho odchodu z úřadu vystřídal přísežný iuris practicus, právník a notář staroměstského desetipanského úřadu, František Karel Štamperský, který byl sice také ve vztahu k reprezentaci externistou, vystačil si však (na rozdíl od Kříže) opět již jen s příplatkem ve výši 146 zlatých ročně. Odměna za úřad pak zůstala v uvedené výši až do první čtvrtiny 19. století.

Kontinuitu našeho výzkumu bohužel přerušil nedostatek pramenů pro období od poloviny šedesátých do počátku osmdesátých let 18. století. V dostupných seznamech je pro toto období uváděn jen nejmenovaný translátor s příplatkem 146 zlatých ročně. Až když se naléháním veřejnosti projevila r. 1782 nespokojenost s kvalitou českých překladů guberniálních nařízení, byl anonymní translátor, jenž na svou funkci prý již nestačil, nahrazen kancelistou Rudolfem z Freuenwaldu. Po jeho působení v úřadu, ukončeném již r. 1784 jeho smrtí, následoval vzhledem k počtu zájemců o jeho místo konkurz. Vyšel z něj vítězně guberniální registraturní adjunkt František Čapek, který pak ve funkci přetrval až do svého odchodu do penze v roce 1822. Ke konci jeho kariéry mu byl navíc přidělen pro překládání pomocník Kajetán Nádherný, který ho po jeho odchodu ve funkci translátora nahradil.

V průřezu historií translátorského úřadu jsme také mohli sledovat jeho vývoj. Navzdory tomu, že šlo zprvu o funkci zcela praktickou, byly na ni v souvislosti s politickým a kulturním děním v českých zemích (průběh národního obrození, projevující se nacionalismus, zlepšování kvality českého jazyka) kladeny čím dál tím větší nároky. Nejlépe je to patrné ze srovnání konkurzu z roku 1784, který vyhrál František Čapek kvůli své tíživé materiální situaci a délce své služby, i když odevzdal kvalitativně nejhorší překlad, s konkurzem na Čapkova pomocníka z r. 1820, během něž již byl kladen důraz především na jazykové dovednosti.

Práce si kladla mimo jiné za cíl předestřít přínos v oblasti bohemistického bádání, čehož bylo dosaženo jednak rozbory úředních překladů z konkurzu roku 1784, na nichž byla demonstrována úroveň úřední češtiny druhé poloviny 18. století (především na překladu guberniálních úředníků Čapka a Ondráka), jednak interpretací obrany českého jazyka, jejímž autorem byl první zástupce translátorského úřadu Matěj Rudolf Blažej. Tento v mnoha aspektech výjimečný devatenáctistránkový rukopis prokazující jednoznačně Blažejovu patriotickou lásku k vlastní zemi i jazyku autorka

analyzovala, popsala a na základě jeho argumentů a návrhů na pozvednutí českého jazyka srovnala s podobnými obrannými spisky druhé poloviny 17. a 18. století. Došla tak ke zjištění, že Blažejova obrana, ačkoliv nese některé marginální znaky starších barokních obran (některé reflexe náboženství), měla by být vzhledem ke své převažující právní argumentaci orientované na blaho státní správy a vzhledem ke svým praktickým návrhům na zvelebení češtiny klasifikována jako obrana osvícenská.

V závěrečném zhodnocení guberniálního translátorského úřadu můžeme konstatovat, že tento historickou, jazykovou i literární vědou dosud opomíjený úřad přispěl k jazykové kultuře doby obrozenské, a to nejen zásluhou Blažejova literárního počínu, ale především samotnou svou existencí, díky níž se čeština udržela ve své administrativní funkci při nejvyšším zemském úřadu i v germanizací stísněném období druhé poloviny 18. století.

Seznam pramenů a literatury

A. Nevydané prameny

Národní archiv:

ČG, Pomocné knihy, inv. č. 1560, rukopisná kniha č. 3104: *Seznam úředníků českého gubernia a českých krajských úřadů*, 1795 – 1796.

ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 104, sign. A/1-23, nařízení Josefa II. ohledně translátorského úřadu (19. říjen 1782).

ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 113, sign. A/1-49, žádost Františka Karla Štamperského (prosinec 1762); rozhodnutí o přijetí F. K. Štamperského (9. prosince 1762).

ČG-Contr. 1756 – 1783, inv. č. 235, sign. A23/1, fol. 124, rozhodnutí o přijetí Jana Nepomuka Kříže (květen 1758); list Marie Terezie o zaškolení dalšího tanslátora (12. červen 1759).

ČG-Publ. 1748 – 1755, sign. N1/8 – 26, fol. 12, Blažejův návrh na povznesení českého jazyka (28. 5. 1753); vyjádření reprezentace a komory o návrhu (31. května 1753), císařský reskript týkající se návrhu (23. 6. 1753); rozhodnutí reprezentace a komory o návrhu (9. července 1753).

ČG-Publ. 1784 – 1785, sign. A1/N6, fol. N:1384, žádost Františka Čapka (25. ledna 1784); fol. N:1513, žádost Františka Jana Tomsy (27. ledna 1784); fol. N:1690, žádost Antonína Ondráka (31. ledna 1784); fol. N:3696, žádost Václava Matěje Krameria (9. března 1784); zápis z guberniální rady o vyhlášení konkurzu a zkoušky (29. ledna 1784); nedatovaný překlad F. Čapka, F. J. Tomsy a A. Ondráka; záznamy o konkurzu na translátora z r. 1784; vyhodnocení konkurzu (8. března 1784).

ČG-Publ. 1786 – 1795, sign. 1/422, Čapkova žádost o místo guberniálního archiváře (prosinec 1791).

ČG-Publ. 1786 – 1795, sign. 20/4, Čapkovo pověření zkouškou guberniálního archivu (listopad 1788); Čapkova nedatovaná zpráva o provedení zkoušky.

ČG-Publ. 1806 – 1815, sign. 1/39, pochvala Čapka za překlad finančního patentu (20. února 1811).

ČG-Publ. 1816 – 1825, sign. 1/145, záznamy o konkurzu na translatorsa z r. 1819 – 1820; návrh na Čapkovo penzionování (12. dubna 1821).

Státní oblastní archiv v Třeboni:

RA Buquoyů, inv. č. 849, sign. 246.117, rukopisná kniha č. 429: Josef Michal Jáchym HRON, *Popsání vzniku, vývoje a organizace královského českého místodržitelství a schematismus nejvyšších zemských úředníků do polovice 18. století*, 1750.

RA Buquoyů, inv. č. 851, sign. 246.119, rukopisná kniha č. 431: *Instrukce Marie Terezie pro Královské české zemské gubernium z 15. prosince 1764*, Vídeň 1764.

B. Dobové tisky a edice pramenů

ADAMOVIÁ, Karolína – SOUKUP, Ladislav (edd.), *Prameny k dějinám práva v Českých zemích II*, Plzeň 1997.

DOLANSKÝ, Julius (ed.): Jan Alois Hanke z Hankenštejna, *Doporučení české řeči a literatury*, Holešov 1973.

JIREČEK, Hermenegild (ed.), *Verneuerte Landes-ordnung des Erb-Königreichs Böhmen*, Praha 1888.

KAČER, Karel (ed.): Karel Hynek Thám, *Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům v cvičení se v něm liknavým a nedbalým*, Praha 1918.

KOPECKÝ, Milan (ed.): Bohuslav Balbín, *Rozprava krátká, ale pravdivá („Obrana“)*, Brno 1997.

PALACKÝ, František, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I.*, Praha 1941, s. 325 – 417.

VAŠICA, Josef (ed.): Ondřej František de Waldt, *Boemici praeconium idiomatis. Chvála českého jazyka*, Praha 1938.

Schematismy:

Schematismus für das königreich Böhme für das Jahr 1789, Prag 1789 [online]. [cit. 26. 2. 2014]. Dostupné z WWW: <[http://books.google.cz/Schematismus für das königreich Böhme für das Jahr 1789](http://books.google.cz/Schematismus_für_das_königreich_Böhme_für_das_Jahr_1789)>.

Schematismus für das Königreich Böhme 1791, Prag 1791.

Schematismus für das königreich Böhmeim für das Jahr 1798, Prag 1798 [online]. [cit. 26. 2. 2014]. Dostupné z WWW: <[http://books.google.cz/Schematismus für das königreich Böhmeim für das Jahr 1798](http://books.google.cz/Schematismus_für_das_königreich_Böhmeim_für_das_Jahr_1798)>.

Kaiserlich-Königlicher Schematismus für das Königreich Böhmeim auf das Jahr 1795, 1796, 1797, Prag 1795, 1796, 1797.

Titulární kalendáře:

Neuer Prager Titular – und Logiaments – Calendar, Prag 1761.

Neuer Titular – und Wirtschaftskalender, Prag 1771. *Neuer Titular und Wirtschaftskalender auf das Schaltjahr 1780*, Prag 1780.

Jiné seznamy guberniálních úředníků:

Kancelářský personál českého místodržitelství do roku 1749, příloha článku F. ROUBÍKA, *Místodržitelství v Čechách v letech 1577 – 1749*, Sborník archivních prací 17, 1967, č. 2, s. 589 – 600.

Personální status schválený reskriptem z 12. července 1749; Status reprezentace a komory podle reskriptu z 20. března 1751; Status české reprezentace a komory z r. 1754; Personální a platový status českého gubernia ze 17. prosince 1763; Personální a platový status českého gubernia z r. 1773; Personální a platový status zeměpanských úřadů v Čechách od 1. srpna 1784; Seznam a obsazení komisí českého gubernia z r. 1771, přílohy článku F. ROUBÍKA, *K vývoji*, s. 162 – 186.

C. Sekundární literatura

BEČKA, Josef Václav, *Barokní čeština*, Časopis pro moderní filologii s přílohou „Philologica“ 29, 1946, s. 82 – 84.

BERGER, Tilman, *Argumentace reformátorů českého pravopisu v letech 1780 – 1850*, in: Michaela Čornejová – Lucie Rychnovská – Jana Zemanová (edd.), *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23. – 25. září 2010, Brno, Česká republika, Brno 2010, s. 343 – 359.

BERGER, Tilman, *Dobrovský und die Orthografiereformer seiner Zeit*, in: Václav Vavřínek – Hana Gladkova – Karolina Skwarska (edd.), *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavlicorum*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Praha 2003, Praha 2004, s. 393 – 402.

BERGER, Tilman, *Užívání češtiny jako úředního jazyka v druhé polovině 18. století na příkladě města Chrudimě*, in: Václav Petrbok – Radek Lunga (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 43 – 79.

BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel, *Malý staročeský slovník*, Praha 1978.

BĚLIČ, Jaroslav, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972.

CERMANOVÁ, Iveta – MAREK, Jindřich, *Na rozhraní křesťanského a židovského světa. Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757-1844)*, Praha 2007.

CUŘÍN, František, *Vývoj spisovné češtiny*, Praha 1985.

CUŘÍN, František a kol., *Vývoj českého jazyka a dialektologie*, Praha 1971.

ČEJKA, Miroslav, *Srovnání Devotyho opisu Loutny české Adama Michny z Otradovic s původním tiskem*, in: Jiří Holý – Gertraude Zand (edd.), *Das tschechische Barock. Sprache, Literatur, Kultur*, Frankfurt, Wien 1999, s. 21 – 32.

ČERNÝ, Jiří – HOLEŠ, Jan (edd.), *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*, Praha 2008.

ČERNÝ, Václav, *Generační periodizace českého baroka*, *Literární archiv* 27, 1994, s. 5 – 60.

FRAIS, Josef, *Reformy Marie Terezie a Josefa II.*, Třebíč 2005.

GREČENKOVÁ-ONDO, Martina, *Ve službách „obecného blaha“: Vzdělanostní a profesní itinerář osvícenských úředníků*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 473 – 494.

HALADA, Jan, *Lexikon české šlechty I. Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti*, Praha 1992.

HANZAL, Josef, *Od baroka k romantismu*, Praha 1987.

HAVRÁNEK, Bohuslav, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986.

HAVRÁNEK, Bohuslav, *Vývoj českého spisovného jazyka*, Praha 1979.

HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 2002.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2005.

HOFFMANNOVÁ, Jaroslava – PRAŽÁKOVÁ, Jana, *Biografický slovník archivářů českých zemí*, Praha 2000.

HROCH, Miroslav, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999.

CHALUPA, František, *Obrany jazyka a národnosti české*, Ruch 5, 1883, s. 6 – 8, s. 20 – 24, s. 54 – 56, s. 70 – 71, s. 86 – 88, s. 119 – 121, s. 134 – 135, s. 147 – 150, s. 171 – 173, s. 182 – 184, s. 196 – 199.

CHYBA, Karel, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*, in: Sborník Památníku národního písemnictví, Praha 1996.

JANEČKOVÁ, Marie, *K Jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*, Praha 2009.

JANEČKOVÁ, Marie – ALEXOVÁ, Jarmila – POSPÍŠILOVÁ, Věra a kol., *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*, Praha 2010.

JELÍNEK, Josef, *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774 – 1918*, Praha 1972.

KALISTA, Zdeněk, *Bohuslav Balbín*, Brno 1947.

KAVKA, František – PETRÁŇ, Josef – ČORNEJOVÁ, Ivana (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy. Díl II. 1622 – 1822*, Praha 1996.

KOBLÍŽEK, Vladimír, *František Jan Tomsa, představitel českého mluvnictví v počátcích národního obrození*, in: Vladimír Koblížek a kol., František Martin Pelcl. Sborník příspěvků z odborného semináře, Rychnov nad Kněžnou 2001, s. 92 – 101.

KOČÍ, Josef, *České národní obrození*, Praha 1978.

KOLLMANN, Josef, *Dějiny ústředního archivu českého státu*, Praha 1992.

KOMÁREK, Miroslav, *Dějiny českého spisovného jazyka*, Brno 2012.

KOPECKÝ, Milan, *Úvod do studia staročeských rukopisů a tisků*. Praha 1978.

KOUPIL, Ondřej, *Psáti neb tisknouti?*, in: Michaela Čornejová – Lucie Rychnovská – Jana Zemanová (edd.), *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)* 23. – 25. září 2010, Brno, Česká republika, Brno 2010, s. 235 – 2499.

KŘEN, Jan, *Historické proměny češství*, Praha 1992.

KŘIŠŤAN, Alois, *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, Teologická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2004.

KŘÍSTEK, Václav, *Etapy vývoje českého jazyka v starším období a poznámky o staročeských pravopisných systémech*, in: J. Porák (ed.), *Chrestomatie k vývoji českého jazyka (13. – 18. století)*, Praha 1979, s. 9 – 17.

KŘÍSTEK, Václav, *Staročeské pravopisné systémy*, in: Jaromír Bělič – Adolf Kamiš – Karel Kučera (edd.), *Malý staročeský slovník*, Praha 1978, s. 693 – 698.

KUTNAR, František, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*, Praha 2003.

LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986.

MACURA, Vladimír, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Jinočany 1995.

MARKUS, Antonín, *Úcta k sv. Václavu po třicetileté válce*, Svatováclavský kalendář 57, 1929, s. 96.

MARTÍNEK, Zdeněk, *Správní reformy a novodobá byrokracie*, in: Josef Petráň (ed.), *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. – 90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 107 – 112.

MAŠEK, Petr, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003.

MUKAŘOVSKÝ, Jan – HRABÁK, Josef (edd.), *Dějiny české literatury. Starší česká literatura*, Praha 1959.

NEWERKLA, Stefan Michael, *Dějiny výuky češtiny v Rakousku*, in: Jana Pleskalová – Marie Krčmová – Roman Večerka – Petr Karlík (edd.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Praha 2007, s. 580 – 613.

NEWERKLA, Stefan Michael, *Johann Wenzel Pohl – Sprachpurismus zwischen Spätbarock und tschechischer Erneuerung*, in: Gertraude Zand – Jiří Holý (edd.), *Das tschechische Barock. Sprache, Literatur, Kultur. České baroko. Jazyk, literatura, kultura*, Frankfurt – Wien 1999, s. 49 – 67.

NEWERKLA, Stefan Michael, *Tschechischlehrbücher auf dem Gebiet des heutigen Österreich seit der Thronbesteigung Maria Theresias (1740) bis zum Ende der Vormärzzeit (1848)*, diplomová práce, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Wien 1996.

NOVOTNÝ, Jan, *Krameriova Česká expedice*, in: *Pražský sborník historický* 8, 1973, s. 56 – 79.

NOVOTNÝ, Jan, *Václav Matěj Kramerius*, Praha 1973.

PETRÁŇ, Josef - KAVKA, František – ČORNEJOVÁ, Ivana (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy. Díl II. 1622 – 1822*, Praha 1996.

PETRÁŇ, Josef (ed.), *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990.

PETRBOK, Václav – LUNGA, Radek (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Rychnov nad Kněžnou 1999.

PLESKALOVÁ, Jana – ŠEFČÍK, Ondřej, *Pravopis*, in: Jana Pleskalová – Marie Krčmová – Roman Večerka – Petr Karlík (edd.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Praha 2007, s. 499 – 539.

PLESKALOVÁ, Jana, *Vývoj spisovné češtiny*, in: Jana Pleskalová – Marie Krčmová – Roman Večerka – Petr Karlík (edd.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Praha 2007, s. 473 – 499.

POKORNÝ, Jiří – BEZDĚK, Karel, *Česká literární kultura*, in: Josef Petráň (ed.), *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 240 – 249.

PORÁK, Jaroslav, *Český jazyk*, in: Josef Petráň (ed.), *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 233 – 240.

PORÁK, Jaroslav, *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1979.

PRAŽÁK, Albert, *Národ se bránil. Obrany národa a jazyka českého*, Praha 1945.

RIEGER, Bohuslav, *Dílo centralismu v 18. století*, *Osvěta* 18, 1888, č. 1, s. 1 – 13; č. 3, s. 193 – 207; č. 4, s. 289 – 305.

RIEGER, Bohuslav, *Drobné spisy I – 2*, Praha 1914 – 1915.

RIEGER, Bohuslav, *Z germanizačního úsilí 18. věku*, *Osvěta* 17, 1887, č. 5, s. 385 – 398; č. 6, s. 497 – 514.

RIEGER, Bohuslav, *Zřízení krajské v Čechách II. Ústrojí správy krajské v l. 1740 – 1792*, Praha 1892, s. 315 – 348.

ROUBÍK, František, *Místodržitelství v Čechách v letech 1577 – 1749*, *SAP* 17, 1967, č. 2, s. 589 – 600.

ROUBÍK, František, *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749 – 1790*, *SAP* 19, 1969, č. 1, s. 41 – 188.

SEDLÁČEK, Pavel, *Tereziánské reformy v 18. století a konsens nejvyšších úředníků*, *Právněhistorické studie* 36, 2003, s. 203 – 209.

SCHELLE, Karel a kol., *Dějiny české veřejné správy*, Plzeň 2009.

SPINKOVÁ, Stanislava, K pravopisu českých textů z konce 18. století, in: Michaela Čornejová – Lucie Rychnovská – Jana Zemanová (edd.), *Dějiny českého pravopisu* (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23. – 25. září 2010, Brno, Česká republika, Brno 2010, s. 376 – 385.

STUPECKÝ, Josef, *O českých překladech porízených v souvislosti s kodifikací rakouského práva civilního*, Časopis Musea Království českého 77, 1903, č. 1, s. 13 – 35, s. 333 – 348, s. 479 – 484; č. 2, s. 99 – 115, s. 300 – 319, s. 389 – 413.

ŠLOSAR, Dušan – VEČERKA, Radoslav – DVOŘÁK, Jan – MALČÍK, Petr, *Spisovný jazyk v dějinách společnosti*, Brno 2009.

TUREČEK, Dalibor, *Česká literatura národního obrození*, Pedagogická fakulta JU České Budějovice 1995.

VEČERKA, Radoslav – KARLÍK, Petr, *Mluvnictví*, in: Jana Pleskalová – Marie Krčmová – Roman Večerka – Petr Karlík (edd.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Praha 2007, s. 11 – 120.

VINTR, Josef – PLESKALOVÁ, Jana (edd.), *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození. J. V. Zlobický (1743 – 1810) a současníci: život, dílo, korespondence*, Praha 2004.

VLČEK, Jaroslav, *Dějiny české literatury II*, Praha 1951.

VLČEK, Jaroslav, *Z doby josefínské. Několik úvah literárních od Jaroslava Vlčka* (1. *Rozhled*. 2. *Frant. J. hr. Kinský*. 3. *Otto Steinbach z Kranichsteina*. 4. *Ungar a Procházka*. 5. *Dobrovský*. 6. *Osvícenské obrany jazyka a národnosti*), ČČH 6, 1900, č. 1, s. 15-29; č. 2, s. 97-102; č. 4, s. 313-319.

WURZBACH, Constantin von, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Svazek 46, Wien 1882.

D. Internetové zdroje

FORSYTHE, Gary, *A Critical History of Early Rome from Prehistory to the First Punic War*, Berkley 2005, s. 351 [online]. [cit. 20. 3. 2014]. Dostupné z WWW: <http://www.ircps.org/sites/ircps.org/files/aestimatio/2/2005-09-01_Fronda.pdf>.

SMITH, William (ed.), *A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology 2*, Michigan 1867, s. 1008 – 1009 [online]. [cit. 20. 3. 20014]. Dostupné z WWW: <<http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=moa;idno=ACL3129.0001.001>>.

Vokabulář webový [on-line databáze]. Verze 0.4.2. [cit. 5. 2. 2124]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>>.

Seznam použitých zkratek

apod.	a podobně
atd.	a tak dále
ČČH	Český časopis historický
ČG-Cam.	České gubernium-Camerale
ČG-Contr.	České gubernium-Contributionale
ČG-Publ.	České gubernium-Publicum
fol.	folio
inv. č.	inventární číslo
kart.	karton
kol.	kolektiv
NA	Národní archiv
např.	například
RA	Rodinný archiv
SAP	Sborník archivních prací
SH	Sborník historický
sign.	signatura
SOA	Státní oblastní archiv
srov.	srovnej
tj.	to je

Seznam příloh

- Příloha č. 1: Úvodní strana *Návrhu na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje z r. 1753.
- Příloha č. 2: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 2.
- Příloha č. 3: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 3.
- Příloha č. 4: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 4.
- Příloha č. 5: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 5.
- Příloha č. 6: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 6.
- Příloha č. 7: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 7.
- Příloha č. 8: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 8.
- Příloha č. 9: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 9.
- Příloha č. 10: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 10.
- Příloha č. 11: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 11.
- Příloha č. 12: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 12.
- Příloha č. 13: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 13.
- Příloha č. 14: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 14.
- Příloha č. 15: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 15.
- Příloha č. 16: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 16.
- Příloha č. 17: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 17.
- Příloha č. 18: *Návrh na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 18.

Příloha č. 1: Úvodní strana *Návrhu na pozvednutí českého jazyka* od Matěje Rudolfa Blažejze z r. 1753

Cherobliche Kaiserliche Königlische
Representation und Sammel

Er Gnädig Hochgebietsende Herren Herren!

Ihr Excellenzen und Gnaden -
wird erwidert gnädig Erkannt, seyend:
Wahlungsrecht zu Ein Sinn Land zum
Gnädig eingezogen - und im Besondere
zu Einem Herrn Gnaden, demselben Ein
Einzig Wenceslaw, oder Erbsinnig
und Ein Gnaden die ganze Publicum
Erkenntnis, und Ein Land - Gnaden
gnädig werden.
Und obgleich Ein Entzahn allum...

unter Ferdinando Primo glorreichsten
Landtsteuher in diesem Königreich Böheim
ausgebornen, und in der Königlich
Landtschul mit einzulernen der Sprachen
zu sein erlangt, so aber wegen der
einzelnen gleichförmigen im
Säculo nicht allein die
Königlich Instanz und An-
sehen, sondern auch unter
denen der Konzig zu gewinnen. Ein
solcher Fingern Heilanstalt
sollen zu unternehmen
sein, und ist dem Landts
günstigen Theil den im Landt
sich mit einander, und zugleich

Patriotisch augensinnigen Ambrosius Nation
in dardelba gndiegnungsp. Vnse, und
Jung, d'elich in ihm emuechthilichkeit wird,
wiltu ihm selbst in den Königlichen
Landesrat, wie auch andern Ministerial
Registratoren, so die Prosa Regni,
samt ihm selbst in d'elichem Vnse,
und in d'elichem, und Documenten unse-
ren, in d'elichem in d'elichem - Durch
Vnse, in d'elichem - in d'elichem, in d'elichem
gnant, in d'elichem in d'elichem, in d'elichem,
an ihm in d'elichem in d'elichem in d'elichem in d'elichem
Stianten unse, in d'elichem in d'elichem in d'elichem
Recht in d'elichem, in d'elichem in d'elichem in d'elichem
in d'elichem in d'elichem in d'elichem in d'elichem in d'elichem
in d'elichem in d'elichem in d'elichem in d'elichem in d'elichem

Wohlwundersamlich Müßten = Auch Volle von
unwillig von heiden wird, sondern halb-
ten, je was beunruhigt ist, die Diner
Inhaltungen Ergänzungen, schon publicē
niedrigem, wozu ferner von Lunden,
dann durch auß Lunden durch den Sinn
gestattet niedrige = ferner Wunden,
und ferner von wichen die Nach dem =
auch Patriotisch = Einem, auch seinen
Jungen, wie Enkel, auß den ferner, und
gleich dem Wunden zu wunden gelangt.

Auch von Lunden dem unwillig
auch dem Continuation ferner von
sich selbst mußten, die die ferner ferner

Uu ich Slavonijſche ruck Kroyenenn Inn.
ogn, wuſſen dieſe igun Thundinn, in alſe Sinn.
Laudign = von je vintem glou nnieſt = In
Lindertun = Laugtanu, die ſinnwaſſen ſinn
ich gottu, und oblieſen vortu ſennenn In
Emaueſen die Mutter = Peter ſieſ von
ich ſinn Inuſen die Inuſe au ſieſ In
Lign ſieſ, die Inuſe ſieſ Inuſe Inuſe
dieſe Inuſe, die die Inuſe =
ſieſ die Inuſe Inuſe = die Inuſe Inuſe
dieſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe
dieſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe
dieſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe
dieſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe
dieſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe
dieſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe Inuſe

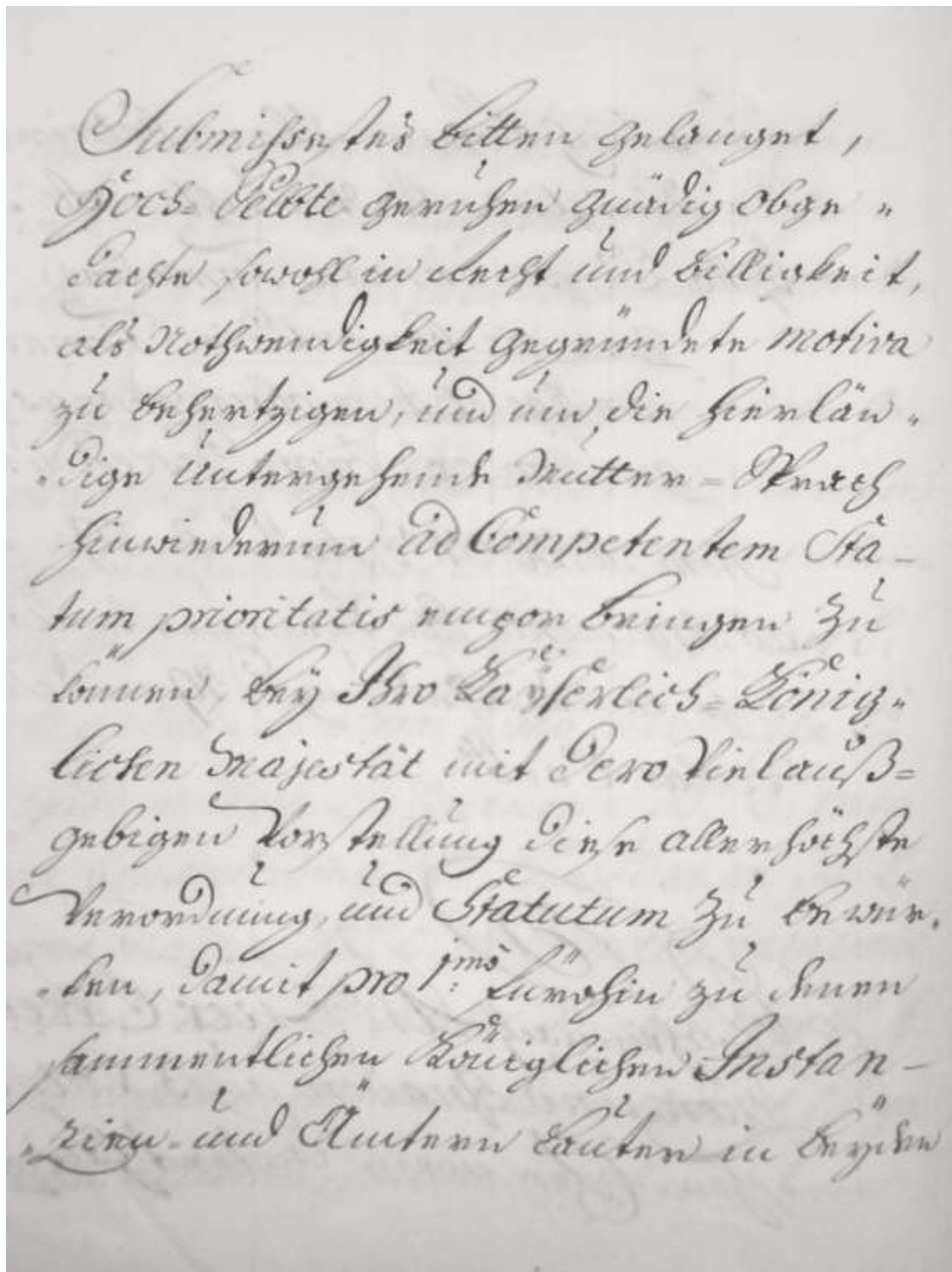
Das nachfolgende Ansehn - Gratz, Innsbruck,
und mit unzähligen Besuchen im
ganzem mentionirt - Gneis, oder
Bosnienische Nation Innsbruck wohnen
wenn; Jugliesen auch eines der
Besuchsthe - und nachfoligen Engabnsfakt
abnu im Enten, durch gemeinen Nationa
list zu einigen feilspricht, Alin -
nicht, oder nach folgenden Besuchen
im Saen, gegen zu im Enib - und Enil
hoch, Konstantinischen - Best Annd zu
größen seligen Emigration ganz
Erst mit Unkenntnis wohnen kuen, In -
schonignd auch im feindlich, tief nuzen
"Onu möglich über händigen Lösungsung"

*G*ewissenmaßen ein Gnädig-Gottesgebie-
fende Herren, Herren, Gott ihm Allmächtig-
lich was zu zeigen ihm heiligen - Schrift
alle Welt den Lohnd, zu dienen und zu
wischen den Erlaubt, den auch mit ihm
schindlichsteu zeigen er gabt, und unlich
dieser die sie in den Welt hat, die mit den
niemand als nach ihm einbren, wie niemand
aber einenn dieu den heiligen Welt;
Denn die zu den Welt den auch den Erdem
den ihm zu den Welt die Schrift, jedoch
aber die Welt - den die Welt Alexander
Magnus in specie die Slavonische
Nation und zeigen als einbrennen, die
zu sehen, die er ihm selbst auch in die
Welt

isann ebm, nllon Snznigtun Annit begr nit
Ein Mitun = Mätzliisn = Leuchn bis aw des
Wällizn Anmuesat, Teste Hag. Fol: 319:
Lunnnun, nu nllon ebm, nllon Altn =
Gäjuzizn Annnn Ein Mätzn = Ansz
als Annsunt gnun, aw, als, Pa ebm
Postumius Anno Mundi 3880, zu
Tarentum als niw gnantun Anz in
unw gnichn Anlllich Anszn, und
mit ebm gnichizn = Ansz nicht nllch
son Annnun lllon, mitziz auszn
lechn wunnd, sinneiz als Annn An
szllynn, und Statinnt, sinneiz Ansz
Ein gnantun nicht Annnst, als in
gnun Mätzn = Ansz Anlllich =

Königlichen Hofrath Statuten
in Königlichem Rath-Ansehen A: 3:
§pho: 2do. per annexa Formalia:
Qua pia Consuetudine Firmata sunt
pro Aetate et Aetate observabimus in ijs,
quae non ex scripto descendunt,
Item A: 30: 34. §pho 4to. B: 89. Item
ab Argumento in Unum in König-
lichem Rath-Ansehen D: 19. und Novell:
Declar: C: 5to.

Hochwürdig In Lix Excellen-
zien und Gnaden auß Patrioti-
schem-Ehrn univ. Universitäts- =

Submissioⁿis^o litterarum^u gallicant^u,
hoc^o esse^o g^onu^orum^u qu^ovis^o ob^oz^ou^o
ca^orum^u p^oss^o in^o ch^ost^o u^ou^o d^oill^ois^o b^oit^o,
al^o d^ooff^oic^ois^o b^oit^o g^onu^orum^u m^ootiva^o
z^ou^o b^ois^ou^oz^oig^ou^o, u^ou^o u^ou^o d^oin^o f^oin^ol^ou^ou^o.
P^oign^o u^ou^ou^oz^o f^ou^oit^o d^ou^ott^ou^o - P^ou^oet^o
f^ou^ou^ou^ou^ou^o u^ou^o c^oo^opet^oent^oem^u st^oa^o-
t^ou^o p^orioritatis^o u^ou^og^ou^o b^ou^ou^oz^ou^o z^ou^o
l^ou^ou^ou^o b^ou^oz^o P^oro^o d^ou^o f^oer^olic^ois^o d^ou^oz^o.
l^oic^oten^o m^oaj^oest^oat^o u^ou^o d^oer^o u^oin^ol^ou^oz^o-
g^ou^ob^oig^ou^o u^ou^o f^ou^oll^ou^oz^o d^oin^o a^oll^ou^oz^o u^oz^oz^oz^o
u^ou^ou^ou^ou^oz^o, u^ou^o s^ot^ou^ot^ou^o z^ou^o b^ou^ou^oz^o.
b^ou^o, d^ou^ou^o p^oro^o d^ou^o f^oer^olic^ois^o z^ou^o b^ou^ou^o
f^ou^ou^ou^ou^oz^o b^ou^oz^o g^ou^oz^oz^oz^o s^ot^ou^oz^o n^o-
z^ou^o u^ou^o d^ou^ott^ou^o d^ou^ott^ou^o u^ou^o b^ou^oz^oz^o

Právem zu können, oder auch durch einen,
Einen dem die Königlichem Hof-Instan-
zen = und durch einen der Abt = Kurf-
stigen Inventionen ihnen in der hiesigen
Präses Ländigen Offizianten und Solgen.
Jugliche zu den Jugend in ihnen selni-
unnen = Pöfeln, und humanioribus zu
Kestn Schmeizeln zum Grund. Präfes
Innen dem selten, welchen die pro-
nunciation in selben auch zu nmlen
= und auch einen Präfes nicht in der
Einfügung gibt, und sich in ihnen
Pöfeln macht wird, endlich zu
womit eine Authorisirten Universitäts-
Commission allmählich ausgeht

arum, welche nicht nur in dem Orthogra-
phia, sondern auch in allen Regeln dem
Abnackern zugehörig = Buch = Buchen
sich nuzend = von Buch = männlich, Ju.
Buchheit aber von dem Buch = Buch, Buch,
und P. B. Piaristen auch nicht zugehörig
ausführlich zu beschreiben: Und gleichwie
in dem berühmten Academia de la Crosta
zu Siena in dem Wallis = Buch des
unvollständigen alljährlich durch den Buch
auszuführen gedenkt, als auch in dem
zugehörig = Buchen zu Cultiviren =
Als Buchen heimlich mit dem Buch, auch
gibt Buch, und von dem Buch, Buchen
Vorsicht, Buchen, oder Buch von Buchen

Samybnachstun Komplex - Tunc in Voll-
kommen - Authorisirtes Dictionarium,
und ihm einzuweisen - Durch welchen
zu dem Ende, woszu man sich An-
und Nutzen - Instanz, Amt, Part, und
Samstest in Exemplare auszuweisen,
und zu bezahlten Kommt - wiffen sein -
inzelnd des Anstalt, samt einem
auszubringen zuweisen ihm Königl.
den, und Magistraten auf ein Cultivi-
rung - und zu bringen ihm Anstalt.
Durch, auch den jmbm Königl.
Landschaft - Anstalt zu in vi-
gilanten, Anstalt in Lande Publicum
wenn man solt. Danke des Submissio.

Příloha č. 18: Návrh na pozvednutí českého jazyka od Matěje Rudolfa Blažeje, s. 18.

